

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- MARNO JÁNOS versei 1153
TÉREY JÁNOS verse 1156
KÓRIZS IMRE versei 1157
G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 1158
UNGVÁRY RUDOLF: Családelbeszélés (*elbeszélés*) 1160
MÉHES KÁROLY: Az otthon csöndje (*regényrészlet*) 1166
KOC SIS ADRIENN: Alíz a borzalmak országában (*Joanna Bator Szinte éjsötét című regényéről*) 1175
JOANNA BATOR: Visszatérés (*Részlet a Szinte éjsötét című regényből*) 1179
GÁSPÁR-SINGER ANNA: Erec (*novella*) 1196
DÁNIEL ZSUZSA: Emlékeim – zsidólánynak lenni 1944-ben 1203
PETŐCZ ANDRÁS versei 1223
GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR versei 1225
DEÁK BOTOND verse 1226

*

- ALEXIS DE TOCQUEVILLE: Az amerikai demokrácia (*részletek*) 1228
LENGYEL ANDRÁS: Jel és érték (*A Nyugat Ignotus-száma*) 1236
BÁDER PETRA – ZELEI DÁVID: Túlságosan sík pusztá (*Juan Rulfo novelláinak új fordításáról*) 1250

*

- HARMATH ARTEMISZ: A selyemfiú humora (*Marno János: Hideghullám*) 1255
PALOJTAY KINGA: Az ember, aki ott se volt (*Méhes Károly: Néma galambok utcája*) 1258
KISANTAL TAMÁS: Kész kabaré (*Királyhegyi Pál: Első kétszáz évem*) 1262
MARGL FERENC: A soha el nem jövő európai kalifátus (*Michel Houellebecq: Behódolás*) 1269

*

- ÁDÁM ANTAL: Féltve őrzött értékeink (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 1274

2015

NOVEMBER

JELENKOR

LVIII. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID,
VÁRKONYI GYÖRGY (képzőművészet)

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
PARTI NAGY LAJOS, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felélős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj félévre 5100,- Ft, egy évre belföldre: 9350,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számlasszámunk: Szigetvári Takarékszövetkezet 50800111–11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MEGHALT GÖNCZ ÁRPÁD. Magyarország rendszerváltás utáni első köztársasági elnöke, aki jelentős írói és műfordítói életművel rendelkezett, október 6-án, életének 94. évében hunyt el.

*

AZ I. GESZTENYE LIGET FESZTIVÁLON a *Jelenkor* programján *Fekete Richárd*dal és *Kiss Tibor Noéval Görföl Balázs* beszélgetett a kortárs magyar irodalom társadalmi érzékenységről október 3-án Pécsbányán.

*

A KRITIKAI SZALON estjén Michelle Houellebecq *Behódolás* című regényéről *András Csaba*, *Kocsis Árpád*, *Selyem Zsuzsa* és *Z. Varga Zoltán* vitatkozott október 8-án a pécsi Művészeti és Irodalom Házában.

*

PONTOS ÉSZREVÉTELEK. MÉSZÖLY MIKLÓSTÓL NÁDAS PÉTERIG ÉS VISSZA címmel szervezett konferenciát a pécsi Kerényi Károly Szakkollégium a PTE bölcsészkarán október 9–10-én. *Bagi Zsolt*, *Bazsányi Sándor*, *Hovanec Zoltán*, *Márjánovics Diána*, *P. Simon*

Attila, *Selyem Zsuzsa*, *Szolláth Dávid* és *Zsupos Norbert* tartott előadást, majd fórumszerű beszélgetés zárta a rendezvényt, ahol *Nádas Péter* válaszolt a kérdésekre.

*

ZÁVADA PÉTER *Mész* című új verseskötetéről a szerzővel *Mohácsi Balázs* beszélgetett október 14-én a Pécsi Kávé nevű kávézóban.

*

MILBACHER RÓBERT *Bábel agoráján* című tanulmánykötetéről a szerzőt *Kucserka Zsófia* kérdezte október 14-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában.

*

AZ IRODALMI DISZKÓ újabb vendége *Totth Benedek* volt, akivel *Holtverseny* című regényéről *Stemler Miklós* beszélgetett október 15-én Pécsen a Nappali kávézóban.

*

A DÉRY TIBOR-DÍJAKAT idén *Bíró-Balogh Tamás*nak, *Sántha József*nek és *Szlukevényi Katalinnak* ítelték oda. Gratulálunk munkatársainknak!

Szerzőink

Marno János (1949) – költő, műfordító, Budapesten él.

Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Kőrösi Imre (1970) – költő, műfordító, szerkesztő, Budapesten él.

G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.

Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapesten él.

Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.

Kocsis Adrienn (1986) – az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, Budapesten él.

Joanna Bator (1968) – lengyel író, Varsóban él.

Hermann Péter (1950) – műfordító, szerkesztő, Dunakeszin él.

Gáspár-Singer Anna (1976) – író, kritikus, Budapesten él.

Dániel Zsuzsa (1932) – közgazdász.

Petőcz András (1959) – író, költő, Budapesten él.

Gellén-Miklós Gábor (1973) – költő, Székesfehérváron él.

Deák Botond (1969) – költő, Budapesten él.

Alexis de Tocqueville (1805–1859) – francia politikai gondolkodó, történész.

Ádám Péter (1946) – tanár, műfordító, újságíró, Budapesten él.

Lengyel András (1950) – irodalomtörténész, Szegeden él.

Báder Petra (1987) – hispanista, az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója, Budapesten él.

Zelei Dávid (1985) – irodalomkritikus, történész, Budapesten él.

Harmath Artemisz (1979) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Palojtay Kinga (1984) – kritikus, Budapesten él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

Margl Ferenc (1990) – kritikus, kurátor, az ELTE BTK Esztétika Doktori Programjának PhD-hallgatója, Budapesten él.

Ádám Antal (1930) – alkotmányjogász, nyugalmazott alkotmánybíró, Pécsen él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

*Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

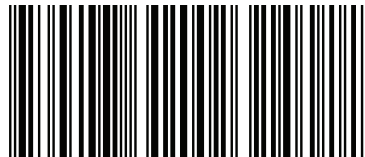
PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

850,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002 15011

MARNO JÁNOS

Átkellemesülés

I'm pickin' up good vibrations...
(Beach Boys)

*Ki élelmesnek gondolja magát, és
büszke rá, mert erényei közül
ezt tartja a legtöbbre, ki kórosan
élhetetlennek, és fékezhetetlenül
kérked is vele. Sikk volt náluk, sikongja,
a koplalás. Felkopott, mutatja, az álluk.
És a házuk közben átjáróház,
a falu többszáz lábának a számára,
s az álmai, manapság, százlábúakkal
tele. Az élelmes szemében ez semmit
nem jelent. Ahány láb, annyi szokás –
vethetné oda. Nevetve. Néhányan mi is
vele nevetnének. De beleborzongunk
a gondolatba, hogy a lábunk között száz-
lábúak rohangászhatnak. Mintha fény-
sebességgel tűnnének fel s az árnyukéval
tüstént tova. Ilyenkor túlkön ülve
mondja ki-ki a magáét a továbbiakban,
senki sem figyel igazán oda,
a büszke valami rágcsálnivalót
enne, a kérkedőnek hirtelen kiszárad
a szája. De ne szaladjunk mindjárt
ennyivel előbbre. Várakozzunk titokban
türelemmel magunkban, míg a borzongás
alább nem hagy, vagy csak úgy magától
átkellemesül. Mint egy borzalmas (rég)
sláger hatvan év alatt.*

Kezdhettek mindent előlről

*Idén a Nap túl hevesen süített,
szénné égtek a muskátlijaim.*

Mondja

*Igen, jó volt a nyár, köszönöm, jó
rövid, nem húzódott túl soká, jól
elrepült. Voltak persze húzósabb
napok is, meggyulladt rajtam a ruha,
lyukat égetett a Nap a blúzomba,
minden macskát feketének láttam
az aszfalton, a vérében kinyúlva,
s hamuszürkének otthon az enyémet
majdnem minden este. És most meséljen
Maga. Maguk is beáztak az éjjel,
és elment az áram, és megszakadt
minden kapcsolatuk a világgal?
Vagy Maguk nem is élnek olyan mélyen?
Csak az égadta sötétben kellett
ez egyszer reggelig kibírniuk?*

Privát premier

*Jó, hogy kérdezte. Mert jobban bele-
gondolva, most már biztosan mondhatom:
el vagyok ájulva tőle. Maga is el fog
ájulni, ha látja. Mintha egy lyukas
garason keresztül kémlelné a teret,
mely lehet szűkös utcácska, lehet
öblösebb templomtér vagy modern közösségi
park, nem fogja könnyen megítélni,
és épp ez az izgalmas benne. Hangokat,
különféle zajokat hall majd a vizslatás
közben, mintha magát vizsgálnák*

abban a steril mágneses csőben,
ahol Schrödinger macskája, mint az enyém is,
egyszer csak felszívódna. Maga és én
csak azért nem, mert ahhoz mi végig
el vagyunk ájulva. Nem vagyunk magunknál,
és valljuk be, ennél jobb az életben ritkán
esik meg a súlyos vagy legalábbis
nem habkönnyű betegekkal, amilyen például Maga,
vagy a Maga szemében én is lehetek.
Legyünk egyenesek. Magát nem vonzza
a mozi. Én viszont boldogan beleveszek
az üres nézőtérbe, mert bátran mondhatom
üresnek azt a termet, ahol rajtam kívül, és
több székkal és széksorral távolabb tőlem,
talán még öten vagy heten ültek. Ültem
ott tehát elhagyott vadvirágszál gyanánt,
mely ha bármilyen szándékkal közelítenek hozzá,
bogáncsot ereszt, és úgy kapaszkodik meg
a férfi nadrágszárán. A férfi felőlem
lehet nő is, átmenet a kettő között, tők
mindegy nekem, engem egy gyerekkel, vagy több
gyerekkel akár, nem lehet megetetni.
Kirándulnak a gyerekek! Ránduljanak csak,
és csörömpöljenek alumínium
edényeikkel a tisztáson, ahol Maga is meg-
fordult néhányszor gyerekkorában. Lehunyom
a szememet és ott látom Magát nyolc-tíz
évesen, szandálban, rövidnadrágban. Tetszik
nekem. Gondolom, én is tetszenék
Magának csukott szemmel. Pokoli zajban. Ahogy
intek, hogy jöjjön utánam, tartson velem
az üres nézőtéren, és főleg ne féljen, ne
féljen tőlem, sem attól, hogy megőrülhet.
Előbb ájul el ismét, megígérhetem.

Édes fiaim!

*A mézskőszurdok mentaillatára esküszöm,
Hogy ide akkor is visszajövök,
Amikor már csak a vállatokon.*

*A tölcser torkaként elvékonyodó út,
A spirálisan befelé haladó csigalépcső
Legvége mégsem a föld magja, a máglya,*

*Hanem egy erdei tábor a halálon innen.
Napszítta lakókocsin svájci rendszám.
Nyár, madárhang. Cikázó, fekete macskafarkak.*

*Arra kérem a szurdok szellemét,
Óvjon minket lombon innen és túl!
Meghalni ugyanide hozzatok.*

A címadásról

*Ha a tudós valamit nem ért,
legfeljebb megszámlolja, besorolja, nevet ad neki.
Ha a költő nem ért valamit, épp megnevezni nem tudja,
mint a mozdulatlan gyereket a horgász mellett,
aki nem is gyerek, hanem skótkockás bevásárlókocsi,
bár nem látszik pontosan, hogy melyik klánból,
csak az, hogy milyen figyelmesen nézi, ahogy a szélcsendben
lassan, nagyon lassan zuhan egy darab nyárfavatta.*

További vetületek

1494. január 20-án nagy hó esett Firenzében; Piero di Lorenzo de' Medici az udvarába hívatta Michelangelót, hogy hászobrot készítsen, amely aztán a nap első melegére elolvadt.

*Nanocsövekből hozták létre a világ legfeketőbb anyagát,
amely a fénynek mindössze 0,035 százalékát nem nyeli el.
Vagyis az anyag annyira sötét, hogy ránézni sem könnyű:
egyszerűen nem verődik vissza róla elegendő fény.*

*Az emberi szem nem is a szokásos módon érzékeli,
mert ez a fekete inkább semminek látszik, mint valaminek.
Az anyagot egy gyűrött alumíniumfólián tenyésztették,
amelynek a közepe olyan lett, mintha csak lyukas lenne.*

*Csak az látszik, hogy eltűnnek a fólia gyűrődései,
de a fekete nem kisimítja őket, hanem csak
nem jut vissza elég fény a szembe ahhoz,
hogy a domborulatok érzékelhetőek legyenek.*

*A színek tudományával foglalkozó szakértők szerint
a fekete eddig ugyanúgy a fény által keltett szín volt,
mint mondjuk a piros, a kék vagy bármely másik,
de ez a fekete már nem szín, hanem a fény hiánya.*

*Az anyag ugyanis úgy működik, hogy a fény behatol a hajnál
ezerszer vékonyabb csövek szövetébe, de ott foglyul esik,
és vissza már mindössze három és fél század százaléka jut.
A feketének a távcsövek kalibrálásában lehet szerepe,*

*a leghalványabb galaxisok megfigyeléséhez ugyanis fontos,
hogy a legsötétebb felülethez képest keressék a fényt,
ezért az érzékelőket a legfeketebb célpontra kell beállítani.
Ezenkívül még a képzőművészetben is felhasználható,*

*mert egy ilyen fekete anyaggal bevont szobornak
egyetlen részletét sem lehetne észlelni, csak a kontúrjait:
a szobrot tehát nem lehetne térbeli szobornak látni,
mert nem lenne más, mint önmaga végtelen számú metszete,
saját maga megszámlálhatatlan síkbeli vetületének
végtelen számú árnyképe.*

G. ISTVÁN LÁSZLÓ

Álom-galopp

*Álom-galopp, mintha wurlitzer
hangjára indulnánk, enyhe bécsi
émely kíséri, zsírfényű ló nyakába
kapaszkodom, úgy száll néhány szál
vattacukor, mintha a lósörény foszlánya
lenne. Apám fogja a nyakam,
a pecsétgyűrű, róla szállt rám örökbe,
fénylik ujján, vésett fekete onix,
mögötte nagyapám, felcsap a timsó
illata arcán, ő meg apám nyakát nem
ereszti el, ki tudja, ki van mögötte,
rémlik valami sóderillat, poros állomásé,
hová megyünk? apám nem szól semmit,
én tartom a zsírfényű lovat, márvány ló
inkább, most már, körhintaló, kifényesedett*

*a sok fogástól, előttem egy kövér gyerek
ülhetett rajta, hová megyünk? hallatszík
valami katonabanda, egy
cigány is int, hunyorog, „maguk jó
emberek”, ételcsík ragyog az arcán,
„menjenek, mindig előre, sose körbe,
csak menjenek.”*

Szárny csap szét

*„Szárny csap szét testeden”. Ezzel a mondattal
vigasztaltak, hosszan, nem tudom, kik, velem
élő asszonyok talán, mintha másnak
nem, de ennek lehetne örülni, és láttam
a bőrömön, mint valami gyulladást, a lapockák
fölé ért a legyezőszerű tollsáv viszkető és
vörös nyoma, a széle égetett leginkább,
karcolt, örök életre szóló tetoválás
fantomképe, és legbelül, a mellem
legalján redőzött ég boltja tolult ki,
felhőfutás, záporfakasztás nyáremléke
feszített szét, mintha levegőt pumpálna
belém, egy táguló égakna, ki
akartam belőle törni, aztán visszatérni,
de csak sodródott, szállt, emlékeit
kondenzcsíkként hagyta maga után, ami
belőlem útrakelt.*

Családelbeszélés

A vonaton két gyermek ült, egy fiú meg egy lány.

Ez a vonat nem ma, hanem 1902-ben haladt, talán inkább zötyögött, dohogott, olykor meg-megrándult, amikor a gépész menetközben a fekete mozdony-nak gőzt adott. Ennek a vonatnak a vagonjaiban még nem voltak folyosók, a fülkék a kocsi teljes szélességét elfoglalták, az utasnak a felszállás előtt kellett kiválasztania, melyikbe szálljon. Kívül, a vagon oldalán az egyik végétől a másikig tartó lépcső haladt. Erre kellett föllépni, hogy az ember kinyithassa a fülkeajtó magasan fekvő kilincset, és menet közben is ezen a lépcsőnek szolgáló pallón kellett átmennie a jegyszedőnek, amikor végigjárta a fülkéket.

A két testvér egymással szemben ülhetett az ablak mellett. Fialat arcuk, hamvas bőrük talán nyájasra hangolhatta a fülkében ülő többi utast. A két helyes gyermek közelsége hosszabb-rövidebb időre eltölthette őket valamiféle gyengéd vonzalommal. Érzéki ez a vonzalom, nagyon is az, még ha a férfiak inkább azt tartják róla, hogy atyai, a nők meg azt, hogy anyai. A felnőtt utasok szülőivé nemesedett késztetéseiktől hajtva érdeklődéssel fordulhattak a zsenge korú, kísérő nélküli utastársaikhoz. Ők pedig engedelmesen, mintegy a leckét felmondva válaszolhattak a kérdéseikre, noha inkább az ablakon túl elsuhanó tájak látványa izgathatta őket, semmint az idegenek érdeklődése. A budapesti üzlethelyiség bejáratát záró sűrű hullámbádog redőnynek még nem volt szerepe egyikük történetében sem. Pedig az épület, amelynek járdafrontján egymás mellett sorjázta a vásár- és ünnepnapokon lehúzott redőnyű üzletek, akkor már állt a szűk nagyvárosi utcában.

A két gyermek utazása 1902-ben egy egész napig tartott. Eszékről, ahol a szü-leikkel laktak, a Nagy-Alföld keleti felében fekvő faluba, Derecskére kellett eljutniuk. A Szlavóniában fekvő Dráva menti Eszék akkor még Magyarországhoz tartozott. Nagy volt akkor az Osztrák–Magyar Monarchia, belefért még egy Nagy-Magyarország is. A két gyermek ebben nőtt fel, és amiben valaki felnőtt, az többet soha el nem ereszti őt, akármennyit változik is körülötte a világ. Így lehetek ezzel a velük együtt, jóval idősebb utazók is. Halálukkal, de legkésőbb a két gyermek nemzedékének kihaltával aztán végleg meghalt a Monarchia is, Nagy-Magyarország is. Addig azonban a gondolata még élt, hiába is szűnt meg mindkettő. Ahhoz, hogy valami véglegesen megszűnjék, az emlékének is meg kell szűnnie. A két gyermek is rég halott már, mégis, Nagy-Magyarország emléke még mindig létezik, mert az emlékeket fel lehet éleszteni, és ami feléleszthető, azt fel is élesztik. Így aztán vannak, akik még mindig Nagy-Magyarországról ábrándoznak, csak éppen nem tudják róla mindazt, amit a két gyermek meg a velük együtt utazók nemzedéke tudott, mert ez a tudás több volt, mint emlék. Ők a zsigereikben őrizték azt a kort. Ha akarták volna, se tudták volna levedleni. Sugárzott ké-

sőbb a mondatfűzésükből, a hangsúlyaikból, a tájékozatlanságukból és az illúzióikból. Hamisítatlan tájékozatlanság volt ez, és hamisítatlan illúziók, mert mélyen a gyermekkorban gyökereztek, és az emlékezet láthatárán olyan, amúgy teljesen jelentéktelen képek idézték föl az egykori világot, mint például a füstöt okádó gőzmozdonyok, a harcsabajszerű kalauzok, a hosszú-hosszú vonatutak.

A két gyermeket a nagyanyjukhoz, Tyll Mária-hoz küldte az anyjuk, Tyll Irma, akkor már Ungváry Geróné. Tyll Mária csak ennek az utazásnak köszönhetően láthatta egyetlenegyszer hat unokája közül ezt a kettőt. A sok pénzbe került hosszú út azt a szeretetteljes, egymásba záródó ragaszkodást volt hivatva kifejezni, amelyet mintegy önvédelemül szegény Irma érezhetett anyja, Tyll Mária iránt. Történt ugyanis, hogy Tyll Máriát több mint két évtizeddel korábban segíteni küldték nővéréhez, aki éppen első gyermekével volt (ahogy azt akkortájt mondták) áldott állapotban. Kovács Sándor hajdúböszörményi ügyvéd viszont felesége előrehaladott terhessége miatt nélkülözni volt kénytelen, ami erős természetének kijárt. Ez várhatóan nem vezetett jóra. Megírták azóta már sokan, hogy miként, de azért a sors fintora, hogy az akkori korban, amikor mindent nagyon szigorúan vettek, hogyan eshetett meg, ami megesett. Úgy tűnik – és erről különösen sokat írtak –, hogy bizonyos dolgoknak bizonyos helyzetekben, szigor ide vagy oda, egyáltalán nem lehet parancsolni. A leendő anyának, egyben szeretett nővérének segédkező Tyll Mária teherbe esett.

Az így lett anyát, a későbbi nagyanyát, Máriát néhány évvel később a vagyónát korábban elkártyázó, de akkorra már megállapodott Csomák István derecskei anyakönyvvezetőhöz adták feleségül. Nála nőtt fel Irma, de mostohaapja nem fogadta örökbe. Ez csak megerősítette Irmában a meggyőződést, hogy törvénytelen származása egész életére szóló, titkolni való szégyen legyen. Mostohaapját későbbi családjában mindig csak „a Csomáknak” nevezte. Gyermekei később felnőtt korukban szereztek erről a származásról tudomást, átvéve anyjuktól ugyanazt a névhasználatot, szégyenérzetet és titkolódzást.

A két gyermek tehát a nagyanyjukhoz utazott Eszékéről Derecskére. Először és utoljára. A testvéreik már soha. A legnagyobbra, Ilonkára otthon volt szükség, a többi meg túl kicsi volt, s mire megnőtt az amúgy is nagyon drága és körülményes utazáshoz, Tyll Mária egyre betegebb lett, és hét év múlva már nem volt az élők sorában. Az ápolására odahívott húgának, Idának Derecskén feladott leveleiből csak sejteni lehet a végbélrákkal folytatott küzdelem gyötrelmeit („szegény Mária egész felfúvódott”). Csomák cingár, vénségére lelógó bajszerű, de sokáig ő is erős természetű férfi maradt. Mária halála után az akkor már éltés Idát vette feleségül.

Évtizedekkel később Ida is meghalt. Csomák addigra már állandóan meleg sapkát viselt, és többnyire köntösben üldögélt. Csípős szavú aggastyánként dirigálta legidősebb unokáját, Ilonkát, aki hozzáköltözött, hogy ápolja. De ameddig Csomák élt, szóba se jöhetett, hogy Ilonka igent mondjon későbbi férjének, aki derecskei tartózkodása alatt kezdett udvarolni neki. Ha már más nem is, de erős természetéből ez a féltékenység azért megmaradt. A halála utáni frigyhez Csomák néhány hold szőlőjének öröklése is járt.

A testvérpár tehát az egykori Nagy-Magyarországon tette meg ezt a ma sem rövid, háromszázötven kilométeres utat. Meglehetősen hasonlítottak egymásra.

Szőkék voltak, vékonyak, pirosas-szeplősek. Búzavirággék szemük az életkor előrehaladtával később teljesen elsűrült. A fiú négyéves volt, a lány hat. Ebből az időből egyetlen fénykép maradt fenn róluk. Nagyon összekarcolt üvegnegatívról készülhetett a késői másolat. Falusi ház tornáca, öt gyerek ült, a legkisebbet a legnagyobb lány, a már említett Ilonka tartja az ölében, a fény valahonnan felülről esik, a déli órákban készíthette valaki. Bizonyára hasonlóan öltöztették az útra is a két gyermeket: a fiú kihajtott, a szélén kék csíkokkal szegett, vállára terülő, téglalap alakú, széles, fehér gallérú matrózbúzban, gombos mellénykében, a nadrágja jóval a térde alatt összegombolva ért véget. A lány bő szoknyában, virágmintás, fehér blúzban, mely még jobban kiemelte vörösesszőke, vállára hulló copfját. Akkor, de főleg aztán még néhány évtizedig ez a haj vonzalmakat is kelthetett, de erről már – egy kivétellel – soha semmit nem lehetett megtudni. Ez a kivétel egy kohómérnök, későbbi egyetemi tanár személyében testesült meg, aki azonban hiába próbálkozott Máriával. Addigra már Mária, Marinka, vagy ahogy Ilonka nővére hívta: Luluka érzéki készítései alulmaradtak, mondhatni, elsorvadtak a túlerősödő katolikus vallásosságával szemben, és amikor a mérnök megkérte a kezét, nemet mondott. Ha már imádott apja felesége nem lehetett, hát Jézus jegyese akart lenni. Alább nem adta.

Ami azonban a legfontosabb: a két gyermeket nem kísérhette el senki erre a hosszú útra, mely Budapesten keresztül Debrecenbe és onnan Derecskére vezetett. A szülők szegények voltak, az apa egy percre sem hagyhatta abba a kenyérkereső munkáját. Géplakatos volt, akkoriban egy eszéki gyárban afféle művezető. A gyerekeknek kétszer vagy háromszor kellett átszállniuk. Más útvonal aligha jöhetett szóba. A sokkal rövidebb Eszék–Zombor–Szabadka–Arad–Nagyvárad–Derecske vonalon legalább hatszor kellett volna átszállni, és a sok várakozás miatt ezen az úton még ma is legalább huszonnégy órára lenne szükség az utazáshoz – ha el is tekintenénk az időközben meghúzott országhatároktól. Abban az időben az emberek persze teherbíróbbak voltak, mint manapság, hiszen még alig volt néhány évtizede, hogy a vasutak egyáltalán létrejöttek.

A két gyermeket felkészítve rakták föl az eszéki állomáson a vonatra. A kalauz gondjaira bízta őket, és a lelkére köthették, hogy szóljon az érdekükben a következő kalauznak (lehet, hogy már Pécssett át kellett szállniuk). A korabeli menetrendekből és a Magyar Államvasutak archívumában őrzött szabályzatokból talán pontosabban kideríthetők az egyes átszállások, de minek. A legeslegfontosabb azonban, hogy mindkét gyermek hátára táblácskát varrtak föl, messziről látható szöveggel. „Itt utazik Ungváry Pistuka és Marinka Derecskére. Kérjük, segítsenek nekik!” Valahogy így szólhatott a felirat a családi emlékezet szerint. Valami nagy bizalom is lehetett abban a világban.

Azért ez volt a legeslegfontosabb, mert csak ezt említették. Az egész utazásról csak egyetlen erre utaló, véletlenszerűen elhangzó mondat maradt vissza hatvannyolc év múlva, az 1970-es években az utazásban részt nem vevő, legidősebb leánytestvér, Ilonka szájából. Több se előtte, se utána.

Pedig az út csodálatos lehetett. A két gyermek az első világháború előtti Magyarországot láthatta a szeme előtt elsuhanni a vonatablakból egy egész napon át. Sok, kis tagokból álló gabonaföldet, réteket, az utóbbiakon az akkor még kaszával *levágott sarjúrendek, mint könyvben a sorok, heverték*. Ha parasztot láttak

olykor a földeken vagy az állomások peronjain, akkor azok még többnyire fehér, bő gatyát viseltek, mezítláb voltak vagy csizmában. Földutak kanyarogtak a falvak felé, köztük néha a vonatablakon át beáradóan a *mezők üde lelke: a friss széna-szag*. Csak ritkán láthattak macskakővel burkolt országutat, autókából pedig semmit, mert még csak lovas kocsik jártak, Budapest után pedig az a jellegzetes, *gyékényes, abroncsos alföldi szekér* az utakon, s talán ők is találgatták, hogy *honnan cipel a sors – s e két-három egér*, a messziről egérszerűnek látszó, apró szürke lovak.

A két gyermek se volt kevésbé csodálatos. Nem csak a ránctalanságuk, a szemük körüli finom kis hurkák alig látható vonalkái, a kezük még érzékelhető párnassága miatt. Bizonyára itták magukba az ablakuk előtt elsuhanó táj látványát, szemük – akárcsak a magára reflektálni képtelen állaté – ilyenkor talán még egészen tágra nyílt. Ezt persze csak onnan tudhatom, hogy közel negyven évvel később, 1940-ben, amikor ugyancsak négy- és ötévesen a legidősebb nagynénemmel, Ilonkával magam is többször végigutaztam a Budapest és Debrecen közötti vasútvonalat, semmihez sem fogható érzéki élményt jelentett a vonatablakból kinézni a világra, amelyen keresztülhaladtunk. A sebesen közelítő és eltűnő (akkor még létező) szalmafedeles tanyák, gémeskutak, szekereket húzó, poroszáló lovak, zsúpfedeles házakból álló falvak, a messzeségben kéklő hegyek s aztán a végtelen füves sík, néha egy fa, szénaboglyák és a legelésző állatok látványa azért tudott az újdonság varázsán túl annyira lekötni, mert az érzékeimen keresztül a képzeletemet tartotta maradéktalanul fogva, és ellenállhatatlan erővel működtette azt. Nem pontos, folyamatos, hanem a pillanat tört részei alatt lejátszódó, megfogalmazhatatlan sebességgel egymást váltó történetek töredékei keltek életre, melyek világok egymásba játszó áradatának tették ki a lelkeimet. A mindenhatóság közelében éreztem magam, a látvány lüktetése feledtette, hogy kötöttségeim vannak. A testemmel, rajta keresztül a sorsommal voltam azonos.

Egyszer át kellett adnom az ablak melletti helyemet egy nálam idősebb, vékony orrú lánynak. Ez maga volt a borzalom. Képtelen voltam gyermekként érthetően elmagyarázni, hogy miért kell nekem az ablak mellett ülnöm. A felnőttek láthatatlan falat alkottak körülöttem. Ezen a falon az indokaim nem törhettek át. A kiszolgáltatottságnak ez az első élménye kitörölhetetlen nyomot hagyott bennem. Nem tudom, hogy oldottam meg az ablak feladását, biztos, hogy fogcsikorgatva, mert a parancsoknak már rég megtanultam engedelmeskedni. Csak arra emlékszem, hogy a lány, akinek a helyemet át kellett adnom, mélységesen lenézett, amiért nem viselkedtem jólnevelten.

A fiú meg a lány bizonyára eleve nagyon jól viselkedett. Egész életükben kiválóan viselkedtek. Akik erre képesek, nagyon korán kellett, hogy gyakorolják. Ha netán később, felnőttként olykor felszakadt ez a viselkedési páncélzat, az egykori Pistukán, a felnőtt Pistán kemény, ütős indulat tört elő (aminek én ittam meg a levét, de viszonylag szerencsém volt, mert ritkán történt és hamar elmúlt), Mária felinduláskor inkább csak egész testében megfeszülve remegett. Mosdatlan szó azonban soha, még ilyenkor se hagyta el ajkukat. Én még magáztam az apámat. Apám meg a fiútestvérei szintén magázták a nőtestvéreiket. Akik viszont tegezték őket. És persze mindannyian magázták az anyjukat, Tyll Irmát.

A két gyermeket leköthette az ablakon keresztül látható látványok végtelen áradása, és ilyenkor talán még arról is megfeledezhettek, hogy illem és viselke-

dés egyáltalán léteznek a világon. Legfeljebb időnként, futólag pillanthattak másokra. Ha azonban szóltak hozzájuk vagy ők akartak szólni, már tudták, hogy ilyenkor viszont rá kell, sőt illik másokra nézni, de az is lehet, hogy illedelmesen lesütötték a szemüket. Közmegelegedettséget keltő látvány volt.

A Keleti pályaudvarra megérkezve bizonyára elkísérte őket valamelyik bajszos kalauz a debreceni vonathoz, és átadta őket a következő bajszos kalauznak. Útközben, a vonaton meg az átszállások alkalmával lehetett vagy száz ember, akinek a tekintete megakadt a hátukra erősített feliraton, és ők maguk olykor tudatában voltak annak, hogy mások emiatt észreveszik őket (erre pontosan emlékeztek). Bizonyára sokan nagyon meghatónak találták a háton hordott feliratot. Nyilván Derecskére is megérkeztek, és vissza is utaztak valahogy Eszékre később. Arról, hogy ők mit éreztek, nem maradt fenn semmi. Az érzelmeikről általában sem marad fenn semmi, mert nem szokták meg, hogy beszéljenek róluk. Mint akiknek egyre kevesebb lett volna az ideje, ahogy egyre idősebbek lettek. Ha kérdezgettem, többnyire nem értek rá. Soha más, mint ennek az utazásnak a ténye és a hátukra varrt felirat nem szüremlett át az időn. Pista harminchárom évvel később, amikor nászútjukon hazafelé Svájc legszebb hegyvidéki tájain haladt keresztül velük a vonat, már érzéketlen volt a látványra is, és inkább az a munka foglalkoztatta, amely otthon várta az Egyesült Gép- és Fémárugyár mérnöki irodájában. Hedy (magyarul Hédi lesz), a felesége ekkor szembesült másodszor azzal, ami sorsának része lesz. (Először néhány hónappal korábban, a bécsi szállodai szobában, az első éjszakán, amikor tízszer egymás után közöszült vele újdonsült férje, aki addig nővel még csak egyetlenegyszer volt, tiszta véletlenül.)

Volt otthon Petőfi verseiből egy 1890 körüli díszkiadás, a versek mellett képzoletet megmozgató rézkarok egy olyan világról, mely már nemcsak a fiáét (az enyémet), de még az övét (apámét, Pistáét) is fél évszázaddal megelőzte. Ezek a képek még varázslatosabbak voltak, mint amelyeket a két utazó gyermek láthatott. Egy még korábbi nemzedék életének kiragadott jelenetei voltak. Bokázva vigadó betyár, bajszpödrés, elhajló menyecskek, vándor keskeny, kacsaringós földúton, vállra vett bot végén kis iszákján csomózott zsákkal, búbos kemence oldalában hátát domborító macska, düledező csárda.

Amikor egyszer, tízévesen Petőfiről kérdeztem, az egykori Pistuka, akkor már József István hűtőtechnikus, gépészmérnök komoly hangon azt mondta: „Petőfi nagy magyar lírikus volt.” Évekig foglalkoztatott ez a mondata. Először megilletődtem a kifejezéstől. Újra meg újra felidéztem, összevetettem egyre bővülő ismereteimmel, és csak vergődtem vele. Sokáig nem akartam elhinni, hogy csak ennyi maradjon meg benne felnőtt korára. Csak nem felejthette el azokat a suhánót, színes képeket, melyekkel egykori hosszú utazása alatt találkozott? Mégse lehet, hogy lelki szeme előtt életének legkülönfélébb pillanataiban ne merültek volna fel időnként ezek a képek, mintegy érzelmi vigaszt és értelmet nyújtva egyre jobban bezáruló lényének? Vagy talán arról lehet szó, hogy fogalmai, melyeket ezek az egykori képek is formálhattak, nem találtak utat a szavaihoz?

Akkor, 1946-ban, kilencévesen, immár negyven évvel az Eszékből Derecskére vezető utazás után, egy budapesti harmadik emeleti lakás egyik szobájában (az ablakon éppen a délelőtti fény áradt be), apám szavai után először azt hittem,

milyen igazi, felnőtt, okos szó ez a „lírikus”. A jelentését ugyan már ismertem, de a szót élőben még nem hallottam senkitől. Évekig tartott, míg fokozatosan rájöttem, hogy nem tudtam meg tőle, amit tudni szerettem volna. Hogy semmit sem mondott nekem. Hogy igazából szinte sohasem mesélt. Hogy csak ezt tudtam meg róla. Hogy mennyire kevés volt a gondolati vagyonom, amelyet tőle kaptam. S mégis milyen sokat, hogy még most is foglalkoztat.

Hetvenévesen, 1969-ben már a szavakra sem emlékezett. Ekkor befejeződött a neveltetése. Mi lett volna, ha egykor, 1902-ben, ott abban a vonatban, ahol egy időre kikerült anyja látóköréből, feltűnés nélkül megszólíthattam volna? Ha elmondhattam volna, s ő elhitte volna nekem, hogy fenyegetni fogja egyszer az emlékezetvesztés, és végül, elborult elmével, tanácstalan kószálásai közben össze fog esni az egyik Nagykörút közeli mellékutca lehúzott redőnyű, piszkos-szürke üzletbejáratának tövében? Vajon tudott volna-e változtatni a sorsán?

Az otthon csöndje

Visszatértem haza, ahol, hihettem, mindent és mindenkit ismerek. Hiszen egyelőre pontosan ugyanúgy történt minden, amint az előző négy évben. Véget ért a tanév, még ha ezúttal érettségivel tetézve is, de ez nem adott semmiféle érettség-érzetet, csak az volt biztos, most egy ideig nem kell tanulni. Mert nyár van, és egy tanuló számára nincs áldottabb idő, mint a vakáció.

Nem így volt.

Már nem számítottam tanulónak, abban az oly kényelmes, megszokott értelemben, ahogy valaha általános iskolás voltam, majd egészen mostanáig a Pannonhalmi Bencés Gimnázium diákja. Igazából hirtelenjében semmi sem voltam. Úgy költöztem vissza a Zrínyi utcai lakásba, a régi szobámba, ugyanarra az ágyra aludni, mint aki kissé elnyúlt, négyévnnyi távollét után tér haza végleg, és ez akár megnyugtatónak is nevezhető. Ám arról, hogy mi lesz, mi leszek, semmit sem lehetett tudni.

Jobban mondva, minden teljesen nyilvánvaló volt. Csak a képzelgés, a vágy, szülői vágy és valamennyire az enyém is, még egy kissé délibábosan remegővé tette az elkövetkezőket.

Apám nőgatására végül is a Külkereskedelmi Főiskolára adtam be a jelentkezési papírokat, német–angol levelező szakra. Nem az oktatás formája volt levelező, hanem a leendő képesítés megnevezése, és ezzel biztattak, hogy remekül tud majd levelezni külföldiül az, aki ott diplomát kap. Teljesen reménytelen volt a helyzet. De mivel a bölcsészkar, ahová igazából vágytam, úgy is mint ifjú költő, a bölcsék egyetértő ítélete szerint még a külkernél is elképzelhetlenebb lett volna egy bencés diák esetében.

Az angol elég jól ment, nem hiába jártam meg egy évvel korábban Broadstairs és Margate partjait, szöktünk meg Mihókkal, Várnaival és Herrmann-nal az oxfordi kirándulás elől Brands Hatchbe, a Forma-1-es futamra. Én, aki az egyházi iskolák műfordítóversenyén Thomas Hardy *A weydoni asszonyvásár* című novellájának magyarításával Nemes Nagy Ágnes dicsérő szavait vívtam ki, nem vérezhettem el egy vacak kis felvételin, ahol legfeljebb a KGST-országok gazdaságpolitikájáról kellett cikket fordítani. De a német, a fránya német. Teri néni, Ince atya, a kisdiaákkori házi tanítók hiába nyüstölték velem a nyelvtant, hogy már zúgott a fejem a sok *Präsenstól* és *Plusquamperfekt*től, a *der, die, das* és összes ragozott alakja teljesen hidegen hagyott; evidens volt, hogy amikor a teszten a kipontozott helyekre épp ezeket kellett volna beírni, a hasra ütés, de még az osztrák tévén edzett fülhallás sem lehetett üdvözítő.

Ücsörögtem a Mogyoródi úton álló külker főiskola folyosóján, a sok izgatott lány között, akik hol rúzszt kaptak elő, hol valamiféle gyöngybetűkkel írt, de már szétizzadt ragozási listát, és némán mozgó ajakkal sorolták, amit amúgy álmuk-

ból felébredtve is tudtak. Az egyik, aki mellettem ülve rázta idegesen a lábát, megkérdezte, hova jártam, aztán, amikor megmondtam, mintha leesett volna neki, mért nem izgulok és bújok salátává olvasott tankönyveket, Ja, hát ott beléd verték a tudást a papok..., biztos perfekt vagy, ugye?

Megvontam a vállam, elvégre ilyesmit nem ismer be az ember.

Apám jött értem, ő közben a Bókay utcai Gyerekklinikán vagy az Akadémián intézkedett, és együtt furikáztunk vissza Győrbe.

Levettem a zakót, a nyakkendőt, a Volkswagen hátsó ülésére dobtam. Leeresztettem az ablakot.

Hogy sikerült?

Elég jól ment.

Majd meglátjuk...

Igazából nem kellett rá több szót vesztegetni. Elmentünk nyaralni Bulgáriába, és mire hazajöttünk, ott volt a postaládában a nagy boríték. A nagy boríték eleve rossz hírt jelentett, mert ebben visszaküldték az összes okmányt, bizonyítványt – nekem még szükségem lesz rájuk, nekik nem.

Akkorra két dolog volt bizonyos. Az első, hogy mivel apám kapott egy bázeli ösztöndíjat a kis fokú születési rendellenességek vizsgálatára, de csak anyám és a kisebbik öcsém tarthat vele, a nagyobbik öcsém pedig járja tovább Pannonhalmát, én, a fel nem vett – no, micsoda is? – egyedül maradok itthon.

Érett vagyok, erre értem meg.

A másik evidencia az volt, hogy dolgoznom kell. A „hol” és „mit” sem volt igazán kérdés. A szembe szomszéd nem más volt, mint a megyei tanácselnök, Cs. Gyula bátyánk. Fájdalom, ő már nem élt, mivel egy szép estén, a ház valahai mosókonyhájába vezető lépcsőn legurult, és a nyakát szegte; a mosókonyhában némi házi bort tartott néhány hordócskában.

Felesége, vagyis az özvegye, Teca néni a Magyar Vagon- és Gépgyárban tevékenykedett, és mivel a jószomszédi viszony eleve adott volt, még a Gyula bátyánk idejéből való ritkás poharazgatás okán, továbbá apám néha receptet írt fel Teca néninek, most szinte automatikusan adódott a nagy sansz, hogy kedves patrónusom közbenjárására a vagongyár dolgozója lehessenek. Apám úgy vélte, hogy a pannonhalmi pedigret valamelyest ellensúlyozhatja a jövő évi felvételi-kor, ha alámerülök a munkásosztály bugyraiba, és a szocialista ipar egyik fellegrárának számítógépes vagongyárból viszem majd az ajánlást.

Teca néni hamarosan jó hírt hozott: a Műszaki Tájékoztatási Osztályon számítanak rám, örülnek, ha egy jó nyelvtudású fiatalemberrel egészül ki a csapat.

Az egyetemi elutasításhoz képest az volt az igazi arcul csapás, amikor kiderült, tényleg vége a diáktempónak. Míg a legtermészetesebbnek vettem, hogy továbbra is jár a három nyári hónap, Teca néni jó híre iszonyatos apokalipszisben végződött. Közölték, hogy már augusztus 1-jétől munkába állhatok. Nem is igazán fogtam fel. Létezik ilyen? Anyám tanárnőként nyaranta otthon volt velünk az idők kezdete óta, és az a csekély mellézköngé, hogy apám reggelente elment a kórházba dolgozni, szinte egyéni pechnek tűnt. Mert amúgy szeptemberig *nem kell csinálni semmit*. Az augusztus még annyira szükséges az új tanév előtt, mint egy falat kenyér.

Csakhogy számomra nem létezett új tanév. És akinek nincs tanév, annak ho-

gyan is dukálna szünidő. A villogó, érett melegű augusztusból ólom nehézségű, szürke hónap lett egy pillanat alatt.

Bartisné, a Műszaki Tájékoztatási Osztály főnöke várt vizitre. Megnézni magának, kicsoda, miféle szerzet, akit Teca néni az igazgatóságról ide akar szerezni. Aznap léptem be először a gyárba.

A gyár. Rettenetes szónak tűnt mindig is. Az iskolai olvasmányokból, a harcos versekből lehetett tudni, gyári munkásnak lenni dicső és nemes. Gyórtt sok gyár működött, és sok osztálytársamnak dolgoztak gyárban a szülei. Akik melősök voltak. Ezek a szülők három műszakoztak; megesett, hogy felmentünk játszani valakihez, és ránk szóltak, csöndesen, a faterom vagy muterom alszik, most jött meg a műszakból, vagy éppen mindjárt mennie kell a műszakba. Hátborzongató fenyegetésnek éreztem ezt a műszakozást. És hálát adtam nemegyszer, hogy az én szüleim nem gyárban dolgoznak.

De majd most én. Gyári munkás leszek, ifjú melős.

A forró nyári utcán, a délelőtt kellős közepén senki sem figyelt arra a fiatalemberre, aki odaért a vagongyár bejáratához. Barna köpenyes, teljesen portásszerű portás fogadott, a mellzsebére RÁBA felirat volt húmezve. Nem volt visszaút. Adott egy cédulát, amivel bemehettem, megmutatta, hol, merre forduljak odabent.

A gyár. A gyár is pontosan olyan volt. Nagy, lebetonozott udvar, lapos tetejű épületek, egy kis virágágyás, munkásokat ábrázoló szoborcsoport. Hátrébb további épületsorok, és mögöttük magasodtak az üzemek. Üresen kongott az udvar, mert egy gyárban nincs henyelés, mindenki dolgozik, építi a szocializmust. És ebben nincs semmi meglepő. A vagongyárat Horváth Ede igazgatta, az egykori sztahanovista élmunkás, aki régi pártemberként hú maradt az eszméhez, ugyanakkor keményen és igazságosan, már-már kapitalista szellemben vezette a gyárat. A Vörös Bátor, így nevezték országszerte. Nem véletlenül sikerült megnyernie olyan világcégeket partnernek, mint a Volvo és a DAF. Erre még mi is büszkék voltunk, apám mesélte párszor a vendégeinek, miképp is mennek a dolgok mifelénk, Horváth Ede uralma alatt.

Bartisné, a Műszaki Tájékoztatási Osztály főnöke olyasmi nő volt, mint szekszárdi nagyanyám. Vékony, szíjas, barna bőrű, és sűrű füstfelhőbe burkolózva dohányzott kis irodájában. Már volt némi gyakorlatom az érettségiről, a felvételi-ről, miképp kell ilyen helyzetben viselkedni – szépen felelgettem a kérdéseire, és ő bólogatott, majd a fejét a plafon felé fordítva fújta ki a füstöt. Amikor elnyomta a csikket a nehéz, narancssárga kerámia hamutartóban, úgy tekergette a cigarettavéget, hosszan, mintha valami élőlényből akarná kipréselni a szuszt. Az ujjai is hasonlítottak nagyanyáméra, hosszúak, dohány-cserettek voltak, a körmén halvány gyöngyházlakk fénylett. Egyetlen, vastag aranygyűrűt viselt.

Aztán kopogtak, egy ősz, hajlott hátú férfi lépett be, és átadott néhány papírdarabot.

Ezt is ismertem már, ilyen stencilezett lapocskákon kaptuk a fordítandó feladatot a külker főiskolán. Ugyanez volt a dolgom: felolvasni, ami ott állt, és nagyjából lefordítani. A férfi bólíntott párat, Bartisné nézte, ahogy bólínt, majd szívélyes mosoly terült szét az arcán. Minden ment, mint a karikacsapás.

Nem kellett a főiskolának? Itt a méltó revans, a hatalmas győri vagongyár, Horváth Edéstől lelkesen fogad kebelébe. Örülöm kellett volna, elvégre most

megfeleltem, legalábbis megelőlegezték a bizalmat. Komoly feladatom lesz, cikkeket fogok fordítani a nemzetközi gépipar friss szakirodalmából, és ezek nyomán dolgoznak majd mérnökeink.

Apám azt mondta, jól van; és azt is, hogy ki lehet bírni, meglátom. Pannonhalmára sosem mondta. Hogy kibírni kellene.

Az első döbbenet akkor ért, amikor tízóraimmal felszerelve kiléptem a házból. Számomra akkor derült ki, hogy hajnali fél hatkor nem hogy nem konganak üresen a győri utcák, hanem, ha lehet, még többen vannak, mint napközben.

Mindenki sietett a gyárakba.

A vagongyárba, az édes illatokat árasztó kekszgyárba, a szeszgyárba, a Gardénia Csipkefüggönygyárba, a Richards Finomposztógyárba, a Graboplastba. Ezer és ezer ember buszozott, gyalogolt, és főként biciklizett. Nyugatnémet Rekord kempingkerékpárommal én is közéjük álltam.

Tekertem, nehogy elkéssek. Mert az is köztudott volt, hogy a vagongyárban nincs pardon, csak pontosan és szépen, aki későn érkezik, azt felírja a portás kinézetű portás, és harmadszori késés után az illető repül. Horváth Edénél itt kezdődött a szocialista munkamorál.

Felvágtattam a vidéki buszpályaudvar és a szovjet laktanya közötti kis utcán, rákanyarodtam a Baross-hídra, kereszteztem a Tanácsköztársaság útját, majd a Rába Szálló mögött kikanyarodtam az Árpád útra. Az Árpád úton sosem jártam még bicajjal az Ifjúsági Háznál kijebb – valahogy nem akadt arrafelé dolgom.

Bőven odaértem, még háromnegyed sem volt. A biciklit beraktam a több száz férőhelyes tárolóba, és egyelőre továbbra is a kézzel írt cédulával felvértezve beléptem a gyárba.

A munkahelyemre.

A gyár most egészen más képet mutatott, mint azon a békés, júliusi délelőttön.

A kora reggeli derengésben odabent inkább hangyabolyra hasonlított, mindenki nagyon igyekezett valahová. Megmutatták, hogy legegyszerűbben úgy jutok a Műszaki Tájékoztató Osztályhoz, ha átvágok az egyik územen. A hatalmas csarnokban égtek a neonlámpák, olaj- és gépszírszag terjengett. Lengyel munkások dolgoztak az esztergagépeken. Rögtön látszott, ki a lengyel, mert mindegyiküknek olyan bajsza volt, mint Lech Wałęsának. Igazából a legtöbbje teljesen olyan volt, mint a gdański szakszervezeti vezető. Sok atlétára vetkőzött Wałęsája volt akkoriban a vagongyárnak. Az esztergagépekre ragasztva, hogy még jobban menjen a forgácsolás, II. János Pál pápa díszelgett. A munkások pakolásztak vagy reggeliztek, nagy, összeragasztott kenyeret. Kellett az erő hat órától.

Az irodákhoz vaslépcsőn lehetett felmenni. Meg kellett várni azt, aki az igazgatóságról elhozza a kulcsokat, amik egy puha viasszal lepecsételt fém ládikóban pihentek. Ezt a felelősségteljes, bizalmi feladatot nyilván nem végezhetette bárki, csak a hivatalos ládaelhozó ember. Amikor megérkezett, feltörte a ládán a pecsétet, és kinyitotta az ajtót.

Bartisné végigvitt az iroda helyiségein, és mindenkinek bemutatott.

A Műszaki Tájékoztató Osztály, gondoltam, ím, ők az új osztálytársaim.

Megszólint a duda, pontban hatkor.

Becsöngettek.

*

Végigdolgozom az augusztust. És aztán a hónap végén apámék elmennek Svájcba.

Egyedül maradok. Sok év zsongása után ott vagyok a nagy lakásban, ahol rajtam kívül nincs senki. Bemehetek bármelyik helyiségbe, sosem zavarok senkit, de nem is szólhatok senkihez. Nincs, aki elfoglalná a vécét, a fürdőt, senki nem kapcsolja át a tévét. De nem is terít meg senki, és ugyanaz a senki főz.

Ezzel a senkivel élek most együtt a korábbi háromszáz kollégista és a négy családtag után.

Van bizonyos hatalma az egyedüllétnek, akkor is, ha nem a nap huszonnégy órájára vonatkozik. Csak éppenséggel arra az időszakra, amit saját életként élek, ilyenkor történik minden magányosan. Vagyis megértem arra is, hogy mindazt elvégezzem, ami eddig anyám és apám feladata volt, avagy azé a közösségé, amit Pannonhalma jelentett.

Boltba megyek, és azt veszek, amit akarok, ami épp eszembe jut, nincs hozzá kis listám, anyám írásával. Vehetek sört, bort, megihatom, és magamnak válthatom vissza az üvegeket. Ha merő lustaságból kidobom őket a kukába, senki sem szól érte.

Anyám feljegyzett útmutatása alapján mosni kezdek. A gép kimos, kiteregetek, és ha megszáradnak a ruhák, újból hordom őket. A vasalással nem vacakolok. Elbiciklizni a vagongyárba, majd haza, megteszi a vállfán magát kilógott ing.

Fél három körül érek haza. Azonnal lefekszem aludni. Hadd történjen valami. Ez a valami az álom. A délutáni, mindennél édesebb, elevenebb és vágyakozóbb álmódosítás. A felkelés után válik némiképp kilátástalanná a helyzet. Fél öt van, legfeljebb öt óra. És nemcsak hogy senki nincs körülöttem, de igazából dolgom sincs semmi. Írogatok, elmegyek a lakásból, aztán visszatérek. Bekapcsolom a tévét, nézem egy ideig, kapcsolatok magyarról osztrákra, osztrákról magyarra, várom, hogy jöjjön a lefekvés ideje. Készítetek egy tízórainak való összeragasztott kenyeret másnapra.

Fürdök vagy nem fürdök.

Nem is bebújok, inkább elbújok az ágyban.

Jöhet az éjszaka.

És aztán jön a vekker csörömpölése öt óra húszkor.

*

Hogy ne érezzem magam egyedül, anyámék családi barátokat béreltek fel az istápolásomra. Apám barátai büszkék apámra, akit meghívtak Bázélba dolgozni, és még el is engedték itthonról. Nagy dolog ám ez, de tényleg.

És itt vagyok én, akit kisfiú kora óta ismernek, vagyis nyolcéves korom óta, amikor Győrbe költöztünk. Milyen rég is volt, hát nem leérettségizett a Károlyka az atyáknál. Jönnek a telefonok esténként. Érdeklődő hangok, minden rendben van-e, győzőm-e egymagam, és ugye szólok, ha bármiben szükségét szenvednék. Igen, Zsolt bácsi, Zsuzsi néni, Gyuri bácsi, Éva néni, Emil bácsi, Mária néni... Elég sok bácsi és néni telefonál. És hívnak, mert úgy érzik, ezzel tartoznak apámnak és

anyámnak. Ezek a baráti házaspárok vállalnak egy vacsorát, ebédet. Illedelmesen elfogadom az invitálásukat. Hiszen tudom, kik ők, melyik utcában laknak, voltunk náluk, és ők is jártak nálunk. Vagy voltak gyerekeik; ha idősebbek, mint mi, akkor elnéző jóindulattal foglalkoztak a vendég fiúcskával; ha korunkbéliek, velük, mindegy, hogy fiúk vagy lányok, egykettőre összemelegedtünk, és önfeledt játékba feledkeztünk, később pedig verekedtünk. Mindkettő emlékezetes maradt.

Most újra megjelenek ezekben a lakásokban, immár egyedül, a szülők, testvérek nélkül. Méltóságteljesebbek lesznek a vendégeskedéseim. Nem gyerek vagyok már, aki szörpöt iszik, összemorzszázza a szőnyeget szendviccsel vagy süti-vel, aztán nyargal vissza a gyerekszobába vagy ki az udvarra. Majdnem felnőtt vagyok már, aki egy személyben képviselem a családot, de főleg apámat, természetesen. Tőlem érdeklődnek hogyan lettünk felől, mi újság Bázélban, és általam üdvözöltetik őket. Eközben már sört vagy bort kortyolgatunk, és azok a bácsik, akik még nem érzik magukat nagyon bácsinak, felajánlják, hogy tegezzem őket vissza.

Ezek az igazán nagy pillanatok, az érettség egészen bizonyos, kézzel fogható jelei.

A BM-es szomszéd is próbál haverkodni, hiszen a búcsúzáskor, mert hozzájuk aztán mindenképp át kellett menniük apáméknak pálinkás és fröccsös tósztokra, Ákos bácsi igaz lelkére megígérte, hogy rajtam tartja a szemét, csak semmi izgalom. Apám pontosan ettől félt, a szem-rajtam-tartáson. El is magyarázta szépen, hogy a „magunk fajta”, amin azt kellett érteni, hogy nem kommunista, jobb ha távol tartja magát az Ákos bácsi-féléktől; nincs nekünk semmi dolgunk egymással, illetve jobb, ha nincs. Ő, apám, biztos benne, hogy Ákos bácsi a maga behízelgő-haverkodó stílusával igyekszik majd a bizalmamba férkőzni, mert ez a módszerük, ám én csak tartsam magam ahhoz, amit megbeszéltünk. Nevezetesen, hogy mindig legyen udvarias és kedves, ám egy pontnál tovább ne menjek. Nem kell megbántani őket, ne fölényeskedjek, főleg ne legyen szemtelen, egyszerűen mondjam azt, hogy nem érek rá, vagy majd máskor; azért Ákos bácsi sem hülye, előbb-utóbb érteni fogja, honnan fúj a szél.

Az első próbálkozás akkor jött el, amikor a bajnok Rába ETO a BEK-ben első meccsét játszotta az izlandi első, a Víkingur Reykjavík ellen. Ákos bácsi egyik este átsöngetett, szokásos otthoni szerelésében, atlétában és alsógatyában, és közölte, hogy van egy szabad jegye a mérkőzésre, nagyon jó bulinak néz ki, ott lesznek a kollégái is, csupa jó fej ürge, és a meccs után beülünk még valahová egy pofa sörre.

Én ekkor nagyon éretten viselkedtem. Kimagyaráztam a dolgot, hivatkozva arra, hogy a foci sosem volt a szívem csücske, a magyar foci még kevésbé, és természetesen megtoldottam azzal a kegyes hazugsággal is, hogy épp aznap este nem érek rá. Ákos bácsi győzködött egy kicsit, mert mint esténként rendszeren, volt már benne némi löket, fekete szeme olajosan fénylett, de apámnak igaza lett, volt benne annyi ész, hogy felfogta, bizony, ki lett kosarazva. Gyengécske BM-es lett volna Ákos bácsi, ha itt feladta volna, ezt is be kellett lássam; így aztán nem volt nagy csoda, hogy miután az ETO dicsőségesen túljutott az izlandi gárdán, újabb hazai meccset játszott, ezúttal a szovjet Dinamo Minszkkal. A véletlen folytán Ákos bácsinak erre az összecsapásra akadt volna számomra egy grátisz jegye, ám párbeszédünk az elsőhöz nagyon hasonló módon zajlott le. Aztán,

hogy kilegyen a „három a magyar igazság”, még egy céges (akkoriban, ez tudható volt még számomra is, mit neveztek „cégnek”) összejövetelre invitált meg: a Szigetközben rendeztek maguknak valamiféle horgászpikniket, ahol, biztosított újlut erővel Ákos bácsi, istenien érezném magamat.

Amennyire fittyet hánytam négy éven át apám komoly intelmeire, annyira adtam most a szavára. Udvarias voltam Ákos bácsival, a magam módján mégis kíméletlen. Sosem érdekelt a horgászat, mentettem ki magamat. És természetesen aznapra is került már más elfoglaltságom.

Becsületére legyen mondva, Ákos bácsi nem sértődött meg. Amikor néhány hónappal később az íróasztalán landolt a pannonhalmi osztálytársaimmal folytatott levelezésünk néhány, a szocialista jogrend és biztonság szempontjából kifogásolható darabja, apámnak, aki már hazatért, néhány konyak elfogyasztása mellett, kifejezetten barátilag tanácsolta, hogy szüntessem be a kapcsolattartást Hárossal, Dögössel és a többi kétes elemmel. Apám értékelte a jószomszédi viszony eme megnyilvánulását; cserébe kétszer is közbenjárt Ákos bácsi legnagyobb lányának terhesség-megszakítása ügyében, hogy minden feltűnés nélkül, zökkenőmentesen essen meg, mint ebben az országban a legfontosabb dolgok általában.

Sokan vigyáztak rám.

De legjobban én vigyáztam az egyedüllétemre.

*

Ősz van, és egyedül vagyok, és kitalálom, hogy kimegyek. Vagyis inkább visszamegyek, de lehet, hogy egyszerűen oda megyek Pannonhalmára. Gábor ott van, más nem látogathatja, csak én. Úgy kell tennem, mint egy jó szülőnek, aki nem feledkezik meg távol lévő gyermekéről. Veszek Pick-szalámit, sajtót, néhány konzervet a még szűkösebb időkre. Tisztában vagyok vele, miből mennyi kell, mert látom magam előtt a szekrényt, ahová majd az öcsém berakja az elemőzsiát, pontosan tudom, mindez milyen sorrendben, milyen ütemben fogy el a látogatás utáni napok során.

Ülök a buszon, és utazom. Amikor a Kakas Vendéglőt elhagyjuk, és még egy kanyar után kierünk a szégyenletes megyeri ütközet helyén álló emlékműhöz, már látom az alig húsz kilométernyi távolságban lévő hegykupacot, rajta a várat. De lehet, hogy még nem is látom, a szürke, októberi ég aljából még nem válik ki, de ott van. Aztán ahogy döcög tovább a busz, tényleg megjelenik a szürkén egy sötétebb folt, aminek lassan körvonalai lesznek és nőni kezd.

Ugyanúgy, mint az előző négy évben annyiszor. Nem lehet csalatkozni benne.

Lekászálódok a buszról, és belépek a nagykapun. Lajos bácsi, a portás, valamint az idegenvezetők rám néznek, köszönünk egymásnak, mint éveken át naponta többször is. Eltelik néhány másodperc, mire rájönnek, hogy én már nem is én vagyok, vagyis nem az itteni diák, akit ismernek, mert itt él, csak valaki, aki nagyon hasonlít rá, és most hirtelen betoppant. El kell mesélnem néhány embernek, hogy mi van velem, sajnos, nem vettek fel, dolgozom, nem vészes, ki lehet bírni, majd jövőre.

Bent az épületben már más. A folyosókon tudom, melyik kockakő billeg, melyik ajtó milyen hangon nyikorog. Rohannak el mellettem a fiúk, három évfolyam még

ismer, odalöknek egy-egy szíát, hellót, van, aki lelassít, amikor eszébe villan, hogy hiszen már nem járok ide, elballagtam, olyan, hogy ötödikes, nincs, és mégis itt vagyok – vajon miért? Eszembe jut, miképp szemléltük a visszalátogató öregdiákokat, ifjabbakat és a tényleg öregeket, az ősz vagy kopasz bácsikat, akik harsány hangú emlékezéssel csoszogtak a lépcsőházban, vagy benyitottak az osztályba, és mutogattak, hogy hol is ültek harminc vagy negyven évvel korábban. Akkor azt éreztem, végtelenül gőgösen, hogy irigykednek ránk, személy szerint rám, amiért itt lehetek. Ha néha megkérdezte valamelyikük, hogy hányadikba járok, és ki az osztályfőnököm, majd arra figyelmeztetett, hogy élvezzem ki az itteni éveket, mert ez a legjobb, ami velem történhet, szinte megsértődtem, noha bólogattam és valamiféle helyeslő szavakat motyorásztam, miközben úgy gondoltam, ugyan, mit tudsz te, nosztalgizáló vénember, szívnál csak ott a reggeli tornán vagy a stúdiomon a végtelen délutánokon. És ugyanakkor feszített valami büszkeség, hogy én még ide járok, de ő már csak emlékezik és vágyakozik rá.

Most ott baktatott a folyosón, a lépcsőkön egy alig pár hónapos öregdiák. De olyan, hogy öregdiákothton, nincs. Mindig csak a mai.

Megkerestem az öcsémet, átadtam neki a kaját, váltottunk néhány mondatot. Ez nem az a helyzet, amikor nagyon beszélget az ember a testvérével. Amíg, két éven át, együtt jártunk ide, ugyanígy működött minden: ha összefutottunk, sokszor csak intettünk egymásnak, és csupán a legszükségesebbeket beszéltek meg, a legritkábban keresve fel a másikat a hálójában. Otthon, szünetben, akkor lehetett mesélni arról, mi történt Pannonhalmán.

És egyszer csak szembe jött Deziré atya. Magas, kissé hajlott alakkal, suhogó reverendaszoknyával. Ő is épp csak annyira lepődött meg láttomon, mintha egy, a szokásosnál hosszabbra nyúlt vakációból tértem volna vissza.

Gyere be egy kicsit, ha ráérsz – és talán ez a „ráérsz” jelezte azt, hogy akár választhatnám azt is, hogy nem érek rá.

Ott ültem abban a fotelban, ahol mindig is, Deziré atya az íróasztalánál. Háta mögött, a falon a kereszt alakban elrendezett, kissé vasarelys mozaikkép.

Deziré atya beszélni kezdett. Arról beszélt, hogy milyen keserves munka az övék, atyáké, nevelőké, és mennyire nem becsülik meg magukat a diákok; nem fogják fel, mennyire kivételezett és egyben védett helyzetben vannak, és ez a tanárok, prefektusok helyzetét is megnehezíti, sőt, voltaképp reménytelenné teszi.

Néztem Deziré atya oly ismerősnek tűnő arcát, a szája mozgását, a szeme fényét. Még csak október volt, de már most fáradtnak és reményvesztettnek tűnt. Voltaképpen panaszkodott nekem, és lehet, hogy igazolásra várt: igen, ilyenek vagyunk, vagyis csak voltunk, egy öregdiák már bevallhatja, kicsit szégyellheti magát miatta, ám ezzel a bocsánatkérésnek is beillő hozzáállással végül mégiscsak Deziré atya igazulna meg.

Akkor kaptam fel a fejemet, amikor néhány osztálytársamat, Kundát, Dezsőt, Ebést kezdte el emlegetni. Mi a csudának jártak ide ezek az emberek, tette fel a kérdést Deziré atya, és rögvest meg is válaszolta. Semmi értelme nem volt, csak elvették a helyet más, rendes, igyekvő gyerek elől.

Harcias lettem. Négy év után is ők fájnak neki?

Kifejtettem, miért nincs igaza. Pont ezeknek a szerencsétlen, többnyire isten háta mögötti falvakból való, renitensnek kikiáltott srácok esetében volt értelme,

hogy ide járjanak. Mert ezzel kitepték őket a tyúkszaros kis falujukból, láttak valami mást, valamivel többet, mint ami amúgy járt volna nekik. Egy pesti vagy más egyéb városi, orvos- vagy vegyész- vagy tanárszülők gyereke nem ugyanon rugaszkodik az életnek, itt legalább valamelyest egy szintre lehetett hozni a bandát. Ily módon, értelmeztem saját szavaimat, sokkal inkább itt volt a helye Kundának, Ebemnek vagy Dezsőnek, mint például nekem.

Dezire atya szája sarkában megjelent a jól ismert, kissé gúnyos, a semmit sem értő együgyűeknek járó mosoly.

Most kapott végső értelmet az a két évvel korábbi mozzanat, amikor a második osztály utáni nyáron, az atya családlátogatását követően Ebes kivitte az udvarukra azt a széket, amin a tisztelt osztályfőnök úr ült és beebédelt. Fogta a fejét, akkurátusan széthasogatta, majd eltűzelte.

A hazaúton már nem nézegettem hátra a buszban, miképp távolodik a hegy. Várt az üres lakás. A Pick-szalámi, a sajt másik fele és a maradék konzervek.

ALÍZ A BORZALMAK ORSZÁGÁBAN

Joanna Bator Szinte éjsötét című regényéről

A mai Lengyelországot elbeszélni csak horrorként lehet: Joanna Bator 2012-ben megjelent regényében sötét képet fest a modern kori lengyel társadalomról: a Mária-kultusz nacionalizmussal és idegengyűlölettel párosul, az emberek xenofókok, homofókok és rasszisták. „Macskafalók” járnak köztünk, akik gonoszak, képesek belénk bújni: a testünkbe, a gondolatainkba, és szörnyűségekre vesznek rá minket. Velük szemben tevékenykednek a „macskanének”, akik ránézésre macskabolond, bomlott elméjű vénasszonyoknak tűnnek, de összeköttetésben állnak egy másik világgal, egy felsőbb hatalommal. A rosszat nem mindig tudják megelőzni, de a bajban mindig segítenek. A kérdés azonban immáron az, hogy érdemes-e harcolni ezért a világért, a modern kor emberéért?

A főszereplő Alicja Tabor (a vezetéknevét a Bator anagrammája), riporter, aki Wałbrzychba, a szülővárosába utazik, hogy három, a városból eltűnt gyerek után nyomozzon. Tizenöt évvel apja halála után tér vissza a szülői házba, ahol már nem várja senki, édesanyja, és nővére is meghalt már rég. Alicja beleillik abba a nőtípusba, amely a lengyel női irodalomban a '90-es évektől egyre gyakrabban jelenik meg. Ezek a nők rendszerint mozgásban vannak, sosem horgonyoznak le sehoh. Idegenek az adott tartózkodási helyen, és peddig szándékosan: idegenek akarnak maradni, mert az otthonosság, a lehorgonyzás számukra a megváltoztathatatlanúságot jelenti. Ehhez a nőtípushoz tartozik Dominika Chmura is, Bator korábbi két regényének, a *Homokhegy* és a *Homokfelhő* főszereplője.

Alicja és Dominika között számos hasonlóság fedezhető fel, azonban a különbségek talán még nagyobb jelentőséghez jutnak a regényértelmezés során. Dominika tudatosan indul útnak, tisztában van vele, ha önmaga akar lenni, el kell hagynia Wałbrzychot, világot kell látnia, hogy megalkothassa saját magát, saját történetét. Alicjának ezzel szemben haza kell térnie, és szembesülnie kell életének történetével, annak ellenére, hogy minden idegszála tiltakozik ez ellen. Mindkét nő történeteket hallgat, Alicja ráadásul hivatásból. Rengeteg emberrel készített riportot, és már az elején tudja: ha az alany ránéz a fülére, akkor beszélni fog. Munkájából kifolyólag nem mélyülhet el teljesen a történetekben, mert csak kellő távolságot tartva képes aztán megírni őket. Ezáltal azonban személyessé válik a munka. A nyomozás közben szembesülnie kell gyerekkorának sötét bugyraival, és nem térhet ki előlük: kettős nyomozást kell folytatnia a saját és az eltűnt gyerekek ügyében is. Alicja felnőttként nem képes kötődni, letáborozni egy férfi mellett, páncél veszi körül, amely mögött határozott nő van, aki tudja, mit akar, és ennek megfelelően képes irányítani az életét is.

Bator ebben a művében a horror, a gótikus regény és a krimi műfajához nyúl. Kis jóindulattal nevezhetjük még fejlődésregénynek is, hiszen Alicjának vissza kell térnie gyerekkora helyszínére, nyomozást kell folytatnia, önmagáról kell tanulnia, hogy megoldja a gyerekek és saját felderítetlen ügyét is. Ám egészen addig nem bukkan használható nyomra, amíg az ügyben nem válik személyesen is érintetté. A regény atmoszférája misztikus és félelmetes: 2012 novemberében járunk, ez az az időszak, amikor megnyílnak az átjárók a világok között, a kisaizi vár sejtelmes tömege magasodik a város fölött, a földben több száz halott zsidó teteme fekszik, a pusztulásra ítélt volt német ház tele van halottak visszajáró

lelkével, a városban tapinthatóan jelen van a halál: állatokat kínoznak és gyilkolnak meg, és itt még a ribizlibokor is hullák szagától bűzlik. Bator a horror műfajának teljes arzenálját felvonultatja, emellett a populáris irodalomból is merít. Maga a szerző utal Tolkien *Gyűrűk ura* című trilógiájára, de ráismerhetünk Harry Potter alakjára is a lépcső alatti sufniban megbúvó Albert Kukułka alakjában. A legsötétebb regénybeli alak Voldemorra emlékeztethet minket, de a *Narnia krónikája* is eszünkbe juthat, amikor a szereplők egy régi szekrényen keresztül lépnek át a folyosóra, amely a nemlétező szobába vezet.

Az egyik legérdekesebb intertextuális kapcsolat azonban a Lewis Carroll meséjére való utalás. A szereplőt Alíznak hívják, csakúgy, mint a Csodaországba tévedt kislányt. Alicját egész életében ugratták a neve miatt, és ezelől felnőtt korában sem tud kitérni. A regényben is így szólítja meg a chaten Homar, a titkos idegen: „Töpörödsz, Alicja”. Alicja vonatútja Wałbrzychba megfelel Alíz – a nyuszi barlangján keresztül tett – utazásának: mindkettő egy kifordított világba vezet. A regényben szereplő kisállatkereskedés neve is „A Nyuszi Barlangja”, ezt a boltot egy hentesüzletből alakították át, amely mögött a kommunista időszakban titkos burleszk bárnt üzemeltetett a tulajdonos. Bator Carroll kislányok iránti vonzalmára is utalást tesz a regényben. A pedofília és a gyermekpornográfia nagyon erős szál a történetben. Carroll alakja felfedezhető Mareczekben, aki maga is regényt ír, és erős, beteges vonzalmat érez kislányok iránt. Rádásul Mareczek szülei üzemeltetik a helyi árvaházat, amely korlátlan „hozzáférést” nyújthat a gyerekekhez. További párhuzam még a mese és a regény között a furcsa sütemény, amelyet Celestyna (a transzszexuális könyvtáros, aki leginkább egy Almodóvar film szereplőjére hasonlít) sütött. Ettől a süteménytől Alicja – csakúgy, mint a mesébeli Alíz – furcsán kezdi érezni magát, de neki nem a mérete változik meg tőle, hanem a tudata: Alicja ugyanis betép a süteménytől, hallucinálni kezd, majd elájul. A regény tulajdonképpen egy csodás elemekkel teli mese kifordítása, rémtörténet, amely a valóságból merít, és a fantasztikus, mitikus elemek ellenére sem bízhatunk a szerencsés végkimenetelben.

Bator ebben a regényében is tagadja, hogy a családnak megtartó ereje volna. Ahogy egyre több szereplő történetével ismerkedünk meg, úgy lesz egyre biztosabb, hogy valamilyen módon mindenki sérült gyerekkorában, hogy a szülők nem képesek boldog életet biztosítani a gyerekeiknek, veszélyeztetik, lelkileg megnyomorítják őket, így aztán felnőttként is sérült személyiségek lesznek.

Bator a Lengyel Anya mítoszát is dekonstruálja. Megmutat két egymással gyökeresen szembenálló anyatípust, amelyekben mégis van közös vonás: a beteges kapcsolat, amely a gyerekeikhez fűzi őket. Alicja Wałbrzychba érkezésekor nem sokat tud anyjáról, visszatérése után azonban rengeteg dologra fény derül, többek között arra is, hogy miért van egy vágásból származó heg a mellkasán. Ebben a regényben is megjelenik a tisztátalanság, az örökös fürdetés motívuma: míg a *Homokhegyben* Zofia fürdette Jadziát ecetes vízben, itt az anya forró vízbe tuszkolja a lányokat, hogy megtisztítsa őket a vélt vagy valós mocsktól.

Alicja anyjának történetét Albert Kukułka (Alicja szomszédja) meséli el. A nő eredetileg Rosemarie-nek hívták, de Alicja apja már Anna Lipiecként ismerkedett meg vele. Rosemarie élettörténete is bővelkedik borzalmakban, amelyek aztán hatással voltak – nemcsak a saját, de a lányai – életére is. Kukułka elbeszélésének köszönhetően a regény vége felé majd megértjük, hogy Rosemarie és a lányai kapcsolata miért siklott félre, és miért jelentkezett nála is a beteges fürdetéskényszer.

Rosemarie-vel ellentétes anyatípust jelenít meg a fiát betegesen szerető Maria Waszkiewicz. Maria tulajdonképpen kasztrálja a fiát, Mareczeket fojtogató szeretetével. Képtelen elfogadni, hogy a fia már negyvenéves, babusgatja, becézgeti, azt szeretné, ha még mindig a szoknyáján ülne. Mareket „túlszeretik”, és valószínűleg az anyja beteges ragaszkodása miatt lett belőle sérült felnőtt. Marek vonzódik a gyerekekhez, kukkolja

őket, bár tettelegességig sosem jutott el. Az apja sem tudja „normálisan” szeretni. Mindig azzal példálózik, hogy ő ennyi idősen mit csinált, milyen fiatalember volt. Valószínűleg megpróbálta rákényszeríteni a fiúra az elvárásait, aki képtelen volt ezeknek megfelelni, és ez újabb frusztrációt okozott neki. Marek apja is frusztrálttá vált ettől, nyilván önmagát akarta viszontlátni a fiában, de az csalódást okozott neki. Az apja elvárásai és az anya túlságosan is védő, féltő mechanizmusai tönkretették a fiút. Marek megpróbál megszabadulni az anyja fojtogató szeretetétől, de elbukik. Maria ugyanúgy kasztrálja a gyerekeit, ahogy Leokadia is megteszi ezt a fiával, Adam tisztelendővel a *Homokhegyben*: elveszik tőlük a szabad döntéshozás jogát, gyámolítandó kisfiúvá változtatják vissza felnőtt fiaikat.

Maria élettörténetét nem ismerjük meg, így nem derül ki, miért lett olyan anya, aki majomszeretettel szeret. A férjét figyelve azonban sejthető, hogy egy kisiklott házasság lehet a háttérben. Maria férje, Marian Waszkiewicz a múltban él. Mindig egy bizonyos Tadeket emleget, akihez nagyon szoros barátság fűzte. Marian elbeszélései alapján nagyon szerette Tadeket, talán annyira, mint senki más. Bár konkrét utalást nem találunk a regényben, de sejthető, hogy több volt köztük, mint egyszerű barátság. Többet nem tudunk meg Marian és Maria kapcsolatáról, de nyilvánvaló, hogy a múltban élő, romantikus lelkű apa, nem tölti be azt a szerepet, amelyet a felesége és a fia elvárnak tőle. Mintha Marian kívül helyezkedne a családon, és az anya kénytelen a fiára kizúdítni azt a szeretetet is, amelyet a férje iránt kellene éreznie. Élhetetlen családot alkotnak, nem jelentenek kontrollt egymás számára, és beteges kapcsolatokat alakítanak ki egymással.

Mivel a társadalom legkisebb egysége, a család nem funkcionál megfelelően, maga a társadalom sem működhet egészségesen. Walbrzych lakosai egy önjelölt prófétát követnek. Miután eltűntek a gyerekek, Jan Kolec prófétaként lépett fel a város terén. Állítása szerint a Szűzanya beszél hozzá, és tőle tudja, hogy a Szűzanya vitte el a gyerekeket, és addig nem is hozza vissza őket, amíg az emberek nem térnek jó útra. A város lakói úgy érzik, hogy célpontokká váltak. Egyesek szerint a cigányok vitték el a gyerekeket, mások szerint a kínaiak mérgezik a vizüket, van, aki szerint az arabok küldték rájuk a csótányokat, hogy a lengyeleket kiirtsák. Az emberek szegények, hétköznapi problémákkal küzdenek, amelyeket nem tudnak megoldani, ezért ellenségeket keresnek maguknak, akiket felelőssé tehetnek a kialakult helyzetükért. Vezetőre van szükségük, aki irányt mutat számukra, ezért történhetett az meg, hogy egy hétköznapi bányász a prófétájukká válhatott. Miután Jan Kolec meghalt, Jerzy Łabędź vette át a helyét, aki meglátta a pénzkereseti lehetőséget a prófétai szerepben: emberi csontokat kezdett ereklyeként árulni, amelyek állítása szerint természetfeletti erővel bírnak. Az üzlet virágzott, a környező városokból is idetódultak az emberek, hogy a próféta szavait hallgassák.

Łabędź gyűjtést is szervezett, amelynek az volt a célja, hogy szobrot emeljenek a Szűzanyának. Egészen addig a pontig működött a dolog, amíg Łabędź nem akart még több áldozatot kérni az emberektől. Ekkor a tömegeből robbanásszerűen kitört az összes frusztráció, amelyet addig magában tartott. Az emberek nekiestek az időközben exhumált Kolec szent testének, és elkezdték felfalni, mindenki tépett magának egy darabot belőle: katolikusok, liberálisok, fiatalok, idősek egyaránt. Bator egyik értelmezője szerint az író nő itt azt akarta bemutatni, hogy a társadalom tulajdonképpen nem Krisztusban vagy a demokráciában hisz, hanem a démonizmusban, a lengyel lélek dinamikája pedig úgy működik, hogy képes eljutni a katolicizmustól az ereklyekultuszon át a hullaevésig.

Véleményem szerint a szóban forgó epizód történettségének nem követelte meg, hogy a hullaevés is megjelenjen, ez talán csak populáris fogás a szerző részéről. Ha viszont a regényvilág egészét tekintem, azt hiszem, értem az indokot. A regény leggyomorforatóbb jelenete mégsem a hullaevés, hanem az, amikor a szerző leírja, hogy mit történt a kislányokkal. Ha jól sejtem, Batornak az volt a célja, hogy bemutassa, az emberben milyen mélyen rejtőznek az állati ösztönök, amelyek ilyen-olyan okokból kifolyólag aztán a fel-

színre törnek. Mintha minden, ami civilizálttá tesz minket (vallás, erkölcs), csak felvett álca lenne, amelyet képmutatóan hordunk a hétköznapokban. Az a tömeg, amely tíz perccel korábban még a Szűzanyának akart szobrot állítani, minden gátlást lerázva magáról nekiesik a szent prófétája holttestének. Vallástól, politikai meggyőződéstől függetlenül az emberek egyformák, az adott helyzetben működött a tömegpszichózis, mindannyian ugyanúgy viselkedtek. Vajon van még megváltás az emberek számára? Mi mentheti meg a társadalmat? A jövő nemzedéke? Vajon van még visszaút a normális életbe?

A regény zárásában az egyik értelmező lát némi „regényes könnyelműséget”. A regény végén ugyanis Alicja magával viszi a megtalált bántalmazott kislányt, amely azt sugallhatja számunkra, hogy a gyerek az utolsó mentsvára a társadalomnak. Nem Isten, nem a tisztelet, nem a liberalizmus, hanem egy bántalmazott gyerek. A valódi horror az, hogy a társadalomnak ahhoz, hogy fenntartsa a fennálló kötelékeket, fel kell ébresztenie magában a lehetséges fenyegetettség érzését, amelyet a tényleges veszély képeivel táplál. Ez a horror pedig a normalitás saját centrumában van kódolva. Az elemző emellett javasol egy másik értelmezést is. Eszerint Alicja valószínűleg képes lesz a gyerekek szeretetet, barátságot ajánlani, viszont minden egyes kötelék, amelyet Alicja létre tud hozni, tartalmazni fogja a rejtett idegenséget. Ám az is lehetséges, hogy valójában így néz ki a mai társadalom kapcsolatrendszere.

A regény befejezése problematikus. Egyrészt azért, mert Alicja, aki képtelen bármiféle kötődésre, hirtelen úgy dönt, hogy kapcsolatot alakít ki, felelősséget vállal egy gyerekért. Másrészt Kalinka maga is brutális múlttal rendelkező, többszörösen terhelt személyiség. Maria Waszkiewicz szájából hangzik el az ítélet, amely szerint ilyen „korcsokból” sosem lesz rendes felnőtt. Tulajdonképpen a megismert történetekkel Bator is ezt támasztja alá, hiszen minden sérült gyermekből sérült felnőtt vált. Kalinka esetében miért történne ez másként? Talán Bator mégis happy endet akart, és azt akarja sugallni, hogy az ember képes megváltozni, a traumák feldolgozhatók, csak ki kell szakadnunk az addigi környezetünkől, és találnunk kell valakit, aki támogatást tud nyújtani nekünk.

Visszatérés

Részlet a Szinte éjsötét című regényből

Évekkel ezelőtt hagytam magam után azokat a nyomokat, amelyeket követve most elindultam, csodálkoztam is, hogy a lábam még mindig beléjük passzol. Csak a wrocławwi átszállás után éreztem azt a vonatban, hogy tényleg abba a városba utazom, ahol gyerekkoromban éltem. Ezen a vonalon már nem járnak gyorsvonatok. Wałbrzych még messzebbre került a gyorsuló világtól és a világot jelentő Wrocławtól. Az ablakhoz ültem az öreg emeletes vagonban, és minduntalan a kulcsomat fogdostam, úgy tűnt, mintha a bőrtokban melegség áradt volna belőle. A tokot nyáron kaptam ajándékba egy férfitől, kapcsolatunk őszig sem tartott ki. Tárcákkal, táskákkal, kesztyűkkel halmozott el, és már nem futotta az időből, hogy rájöhessek, ez a vaginális szimbolika szándékos volt-e a részéről, amit akkor nem értettem meg, vagy tudat alatti sugallat, amit ő maga sem fogott fel. A tárca puha bőréről eszembe jutott kemény, kisportolt teste, amelyet kedveltem, bár ezzel együtt elviselhetetlen volt, ahogy a lakásomban pöffeszkedett. Amikor elment, megkönnyebbültem, mert hosszas tapasztalás tanított meg, mit csináljak, ha megint otthagyt valaki, nemigen boldogulok viszont azzal, ha valaki velem akar maradni, vagy megpróbál visszatartani.

Apám temetése után egy indiai boltban vásárolt olcsó diáktárcába tettem a kulcsot, és tizenöt éven át rakosgattam át mindig egy másikba. Muszáj volt magammal hordanom, és rászoktam, hogy unos-untalan ellenőrizzem, megvan-e még ez a csontocskaszerű masszív engedelmes tárgy. Ezzel a kulccsal zártam be a ksziazi várra néző ház ajtaját, amikor elhagytam a várost. Mostanáig semmi olyasmi nem történt Wałbrzychban, ami arra készítetett volna, hogy visszajöjjek, akár egy rövid látogatás erejéig. A házat szomszédunk, apám barátja, Albert Kukułka vette gondjaiba, a sildes bőrsapkát viselő magányos bús férfi csak hegedülés közben mosolygott. Gyerekkoromban, amikor kertészként dolgozott a wałbrzychi pálmaházban, gyakran meglátogattam a trópusi üvegházban, megmutogatta a banánfákat, az euforbiákat, az üvegtetőig felburjánzó araukariákat, a hűsevő harmatfüveket és a világító mohát. Kézen fogva vezetett be a fák sűrűjébe, ahol a leveleken duzzadó vízcseppekben megláthattam a saját piciny tükörképemet. Elbűvölve ismételtettem a neveket, amelyekre megtanított: araukária, zantedeschia, euforbia. Miután apám halálát követően elutaztam, pénzt küldtem Albert úrnak, bár nem akarta elfogadni, megkértem rá, hogy időnként kaszálja le a kertben a fűvet, szellőztesse ki a szobákat, csak a földszinti legnagyobbat ne, amely kérésre bezárva maradt. Apám ott töltötte élete utolsó éveit. Rengeteg térkép maradt utána a ksziazi vár kazamatáiról, meg a bevásárlásoknak a listája, amire a hasztalanul keresett kincset szándékozott költeni. A súlyos német íróasz-

talon egy fénykép állt: apám, anyám és két lányuk a nevezetes épület előtt, úgy olvadunk be a csaknem negyven évvel ezelőtti nyári délutánba, mint legyek a borostyánba. Csak én maradtam meg, és a vár. Nem akartam, hogy Albert urat megfertőzze a búbánat, mely ekto plazmaként árasztotta el apám szobáját. Az ekto plazma az a szubsztancia, amiből a szellemeket csinálják, ahogy a nővérem, Ewa mondta. „És miből csinálják az ekto plazmát?“, kérdeztem. „Szénporból és könnyekből!“ Albert úr szellemekkel is foglalkozott, mert ő viselte gondját a családtagjaim sírjainak, amit biztosan megtett volna anélkül is, hogy kértem volna, de mivel megkértem rá, kisebb lehetett a büntudatom. Tizenöt évig nem mentem vissza Wałbrzychba, noha gondolatban minden nap visszatértem, ennek a városnak a rajzát kerestem mindenütt, ahová a sors vitt, és Albert úr trópusokat imitáló pálmaháza után az igazi trópusokat csak valami visszavonhatatlanul elveszített dolog pótlékának tekintettem.

A vonat ablakán túl sorra suhantak el azok a képek, amelyekre már valamikor megálmodott álomképek formájában emlékeztem vissza. A fényből és ködből szőtt kísérteties utasokat néztem az üveg mögötti sötétségben, a város pedig lendületét veszítve terült el, mintha a mozgás és az élet csak sziget volna az üres árnyékok tengerén. Az új lakótelepek és bevásárlóközpontok átadták a terepet a kökény- és galagonyabokrokkal tarkított néptelen mezőknek, a ragadozó madarak az út menti fákon most is vigyázatlan macskák vagy rókák friss hulláira lestek. Hamarosan felbukkantak a távolban a Śleza csúcsának körvonalai, a sűrűsödő homályban a hegy aljában szanaszéjjel elterülő házakban gyertyalánghoz hasonló halvány fények gyulladtak ki. A vonat nekilendült, szétterjedt a fülkébe zsúfolódott emberek ruhájának kipárolgása és az ennivaló ingerlő illata, műanyag zacskók zörögtek, állkapcsok csámcsogtak.

– Én meg a sütőben égettem el a barbimat – szólalt meg hirtelen egy vékony gyermekhangocska, de senki sem reagált erre a szenzációra.

A szegénység mindenütt egyformán hangzik, és ilyen hangzás az is, amikor az ételmaradékot kiszívogatják a lyukas fogak közül, az úgy-ahogy felrakott koronák alól, szívogatás, cupp, nyam. A mellettem ülő, vastag gyapjúpulóvert viselő férfi összegyúrta a szendvicses papírját, kihívóan cuppantott, bozontos szemöldöke alól kitinpáncél keménységű tekintettel nézett rám. Úgy éreztem magam, mintha megint diáklány volnék, és Wałbrzychba utaznék a pénteki órák után. Nem túl gyakran csináltam ilyet, három-négy havonta látogattam meg apámat és Albert urat. Akkoriban állandóan változtattam a külsőmön, és hát a nagyon korlátozott lehetőségek között a legkönnyebb az volt, ha a hajammal csinállok valamit. Néha én sem ismertem magamra újabb átalakulásomban, amely szemrehányó tekintettel nézett vissza rám a tükörből a vonat undorító mosdójában. A nővérem azt mondta, teveszínű a hajam, és Tevécskének hívott, én pedig már akkor megéreztem, hogy ez lesz a legszebb szó, amellyel valaki a külsőm átlagosságát jellemezheti. Függetlenül attól, hogy épp fekete, szőke vagy vörös voltam, mindig összetéveszthetetlenül teveszerűnek éreztem magam, és a Wałbrzychba tartó vonaton azon töprengtem, otthon lesz-e apám, kirak-e az asztalra egy tál ügyetlenül elkészített sajtos szendvicset és egy bögre grúz teát, hogy egy pillanatra a normális családi élet illúziójának örülhessünk. Ám apám leginkább nem volt otthon, vagy kétségbeesve bezárkózott a szobájába, ahonnan csak

azért dugta ki a fejét, hogy azt kérdezze, „Alicja?“, s közben mindig oly bánatosan elképedt arcot vágott, mintha helyettem egy másik, kívánatosabb lánya bukkanhatott volna fel. Válaszoltam, „apu?“, és talán ő is kihallotta a hangomból a csalódottságot.

A táj félúttól úgy kezdett hullámszni, mint a szél borzolta víz. Eleredt az eső, az ablakon túli szürkéségből sűrű szerves massa lett. Olyan vidékre értünk, ahol feketébbek az éjszakák, a tél pedig már novemberben megjön, és akkor is tart még, amikor máshol mindenütt virágzanak a krókuszok és az aranyfák. Szemközt egy csöndes diáklány ült térdére terített jegyzeteivel, meg egy idősebb asszony, aki olyan arcot vágott, mintha valami kellemetlen szagot érezne, és nem volna benne biztos, mi vagyunk-e a bűdösek, vagy ő. Két lába közt a padlón kockás műanyag szatyrot tartott, amely úgy dagadt ki sztreccsnadrágba bújtatott combjai közül, mint egy újszülött. A feszesen csillogó nadrág zebramintás volt, tulajdonosa egy színes lapot olvasott, tekintete megakadt egy szőke énekesnő híresség fényképén, egyetlen dalát se tudnám felidézni. A sztár felénk düllesztette mímelleit, ezek annyira masszívnak látszottak, mintha egy-egy fél dinnyét toltak volna be a bőre alá. „Sokk! Mihez kezd most?“, olvastam el a főcímet. Szomszédnőm megnyálazta az ujját, és végre fordított egyet az útságon, fényes nyálfonál nyúlt ki a szája és kopott lakkozású körme között. Visszaszívta, cuppantott egyet. Mintha egy wałbrzychi tárnából jött volna, úgy hagyta el az ajkát a szénízű „jajistenemistenem“. A következő oldalon is ez az énekesnő volt. Nagybetűkkel közölte, hogy mindig önmaga lesz, ajka olyan duzzadt volt, mint két autógumi épp kipukkadás előtt, ami az egész kocsit elárasztotta volna ragadós tartalmával. A csöndes diáklány talán ettől ösztönözve szájfényt vett elő a zsebéből, és fel sem nézve a jegyzeteiből, szintetikus málnaillatú mázzal kente be a száját. „Jajistenemistenem“, sóhajtott fel újra a sztreccsnadrágos nő, és olyan magabiztosan nézett rám, mintha hirtelen egy ismerősét fedezte volna fel bennem. Lába zebrában, de a szeme inkább kecskeszerű volt.

– Régen kérem minden volt mint a SantorEleni mint a Boney M jobb volt éltünk ahogy éltünk ezeket az éveket nem adja vissza senki.

Hallgattam, de a Zebrakecskét ez nem zavarta, folytatta, mellőzve a szünetjeleket:

– A Boney M Sopotban a SantorEleni az ennivaló gének nélkül nyáron az üdülésen egy kis uborka egy kis hering vidáman örömmel megyünk nyaralni azok a zöld erdők egy kis uborka gének nélkül a SantorEleni az egész busz énekel a gyerekek táborban a lengyel tengernél vagy esetleg a lengyel hegyekben nevetgéltek sorban álltunk a csontos húsért GierekGomułka idején lehetett élni ahogy akartunk ábrándoztunk most meg a francos lábam szenvedéscsakszenvedés. – A Zebrakecske olyan szemekkel nézett rám, mintha levesnek való csontot válogatna a hentesnél. – Maga is sápadt fáradtnak látszik.

Bólintottam, hogy ráhagyjam, mert ez bizonyára kérdésnek volt szánva.

– Na látja! – örvendezett, és felélénkült. – Fáradt! Kimerült! Mintha a kezesről vették volna le! Ki akarnak készíteni minket. Ki akarják készíteni az egész lengyel nemzetet. Vagy a hajunkat. – Körmével rákoppintott az énekesnő műhajára.

– A hajunkat? – ismételtem utána meglepődve.

– Azelőtt egy évig kitartott a festék megmaradt nem mosódott le – magyarázta a Zebrakecske, és tovább lendült. – A tojássampon akár a cukros tojás már az embernek kedve támadt egy cukros tojásra valami édességre egy kis kakaóval kikeverve vagy a sárgáját a hajra kendővel átkötni úgy tartani abban járkalni mint a mamácskám esőköpenyben szenvedések között rákban esőköpeny dézsában a hasnyálmirigyét teljesen szétrágta esőköpenyben. Esőköpenyben? – mondta újra a Zebrakecske, talán a szó hangzásán csodálkozott el, cuppantott egyet, vállat vont, és visszatért az énekesnőről szóló cikkhez.

A csendes diáklány úgy mozgatta kifényezett száját, ahogy a halak tátognak, a jegyzeteiben egyébként valamilyen hal metszete volt látható, latin felirattal. A gyapjúpulóveres idősebb úr nagyot sóhajtott, mintha egy egész rétet kaszált volna le. A kocsiban felerősödött a zaj, mert a táplálkozás után mindenki új erőre kapott, kedvük támadt beszélgetni. A vonat felgyorsult valamennyire, alkoholszagot éreztem.

– Szörnyű halál, szörnyű, mélyen a föld alatt – szólalt meg valaki mögöttem.

– Vér, csupa foszlány, foszlányok foszlányokra szakadva – tette hozzá egy másik éneklő öreges fejhangon, és ekkor a vonat megrándult, és olyan hirtelen állt meg, hogy a csomagok lepotyadoztak a felső polcokról, elsírta magát egy gyerek, „jajistenemistenem”, nyögött fel a Zebrakecske, és az újságját begyűrte a tömött kockás szatyorba, mintha máris fel akarna állni, és el akarna távozni a visszavagyott régi időkbe.

Egy sötét kabátos magas férfi vágott át a kocsin, meglökött, de nem kért elnézést, és eltűnt a bezáruló csapóajtó mögött. Csak a fülét figyeltem meg, kerek fülbevalóját, amely annyira lehúzta a cimpáját, hogy obszcén fekete lyuk támadt rajta. Úgy éreztem, mintha ez a lyuk beszippantana. A kocsiban pislogni kezdett a fény, majd kialudt, olyan sűrű éjszaka telepedett ránk, hogy egyetlen élő teremtmény sem bírta volna ki sokáig.

– A macskákat a pincékben – szólalt meg valaki –, a macskákat a pincékben meg kell mérgezni.

Valami hozzácsapódott a vagon tetejéhez, és még mielőtt újra világos lett volna, egy pillanatra irracionális félelem vonult rajtam keresztül, mert az volt az érzésem, hogy egyszer már megéltém ilyen fülledt sötétséget, és nem is úsztam meg szárazon.

Mire megérkeztem Wałbrzychba, teljesen kimerültem, és megálltam egy pillanatra a kiürült, jéghideg esőbe merült peronon, beszívtam a szénpor szagát. Néztem az aluljáróban gyorsan eltűnedező embereket, és annyira átható magányosságérzet ragadott magával, hogy csak nagy nehezen vettem erőt magamon, hogy elinduljak az állomásépület felé. A pályaudvar kihaltnak tetszett. A falra felírta valaki, „a górnikosok faszok” meg „Górnik¹ a király”, lehet, hogy az érkezőnek ebből kell választania, sorsát megpecsételendő, mielőtt bemegy a városba. Kint a pályaudvari épület falánál egy hajléktalan vagy részeg kuporgott, az jutott eszembe, mint egy rongycsomó, és úgy kapaszkodtam bele ebbe az elcsépelet hasonlatba, mintha az utolsó mentődeszka lett volna az engem elborító szomorúság közepette. Nem volt hozzá erőm, hogy odamenjek az ismeretlenhez, és megkér-

¹ Górnik Zabrze, első osztályú futballklub (*A ford.*)

dezzem, kell-e neki segítség. A jéghideg eső akkora elszántsággal zuhogott, hogy irreálisnak tűnt, mint egy filmes díszlet, melyet a színészek otthagytak a zúrvarban. Az ívesen keretezett ablakokkal, tetején tornyocskával díszített, azelőtt matricagyárnak helyet adó masszív épület körvonalai élesen rajzolódtak ki az acélszürke égbolton. Amikor még működött a gyár, az itteni levegőnek édeskes vegyszerszaga volt, ugyanolyan, mint azoké a vízbe áztatott képes papírszeleteké, amelyekkel a nővérem dekorálta ki az ajtókat odahaza. Ibolya- és gyöngyvirágmaticák, finoman áttetszőek, mint egy vékony bőrdarabka, Ewa, amint vízbe mártja a kezét. Szíven ütött ennek a képnek az ereje, hirtelen bukkant fel lehuny szemhéjam alatt, mint egy szénporból és könnyekből összegyúrt szellem.

A pályaudvar előtti taxiállomáson egy kocsit vesztegetelt, egy kétségbeejtő külsejű öreg Lada, és amikor beszálltam és megadtam a címet, a sofőr szemrehányóan, sőt, feddően tekintett rám félvállról. Talán inkább máshová szeretett volna menni. Olyan volt az arca, mint aki odaégett húst evett közvetlenül elalvás előtt, és hajnali négykor ébredt fel rémálmaiból, hogy aztán rágyújtson egy cigarettára befüggönyözött, súlyos bútorokkal telezsúfolt, poros szobájában.

– Erősebben! – mordult rám, és még egyszer becsaptam az ajtót.

A visszapillantó alá fellóगतott Szűzanya megremegett, amikor begyújtotta a motort. Otthon, ahová igyekeztem, csak egy Mária-kép volt, a Fájdalmas Szűzanyát ábrázoló képeslap a nevét viselő walbrzychi templomból, és bár soha nem jártunk misére és hittanra, Ewa rímes imádságokat talált ki, esténként ezekre tanítgatott. Címzettjük éppen a Fájdalmas Szűzanya volt, városunk védnöke. Letérdeltünk, a nővérem azt mondta, „ismételd utánam, Tevécske, a szűzanya tyúkanyója kettő szárnya volt szárnya alatt dunna alatt bujtasson el most”. Hogy is volt tovább?

– Micsoda bunkó! Láta ezt a bunkót? – A taxist egy másik autó dudálása idegesítette fel. – A seggedbe, bunkó, oda dudáljál, a seggedbe! A seggedbe! – ismételte meg nagy elégedetten, ez hatott, nyilván megkönnyebbült tőle, mert elhallgatott.

Az iskolai menza savanyúlevesének színében játszó arca elvörösödött, nagy kerek orrán akkora likacsok voltak, hogy krumplit lehetett volna beléjük ültetni. Tekintetünk a visszapillantó tükörben találkozott.

– Maga biztos messziről jött. Család?

Szótlatlanul bölintottam.

– A családdal a legjobban a fényképen lehet kijönni! – A taxis elnevette magát, mintha ő találta volna ki ezt a mondást.

Eszembe jutott a családomról készült kis számú, nem túl jól sikerült fénykép, rajtuk sem a legjobban jöttünk ki egymással. Az öreg Ladában megült a cigarettafüst és az izzadság szaga, beleette magát a kárpitba és a ráterített visszatásító pokrócokba. Sok olyan lakást láttam, ahol ezen a módon védték a rongálódástól az újonnan is ronda, esetlen, fölöslegesen óvott dolgokat, ezek a terítők, huzatok, viaszosvásznak és régi padlószőnyegekből kivágott lábvédők részvétet keltettek bennem, és attól kezdtem félni, hogy egy rossz lépés, és az egész életem így nézhet majd ki, tönkremehet a csúnya tárgyak között és az elügyetlenkedett gondoskodás ellenére.

Néztem az álomba merült várost, és minden változatlanul maradt helyszíntől egyszerre lettem rosszkedvű és elégedett, amint évek múltán is ráismertem bol-

dogtalan gyermekkorom díszleteire: a megfakult áfonyaszín falú Apollo mozira, Oleńka cukrászdájára, amely most is fánkkaal és alkalmi tortákkal kínákozott fel, az erejük végső megfeszítésével állva maradó Pocztowa utcai roma házakra. A visszapillantó alatti Szűzanya ütemes mozgásával hipnotizált, arca a búcsúban vett aranykeretes képecskén sárgának tetszett, a szeme furcsán ferde nek. A sofőr csuklott egyet, és mentegetőzött: a gyomorégéstől. A wałbrzychi Japán Szűzanya, az emésztési zavaroktól szenvedő éjszakai taxisok védelmezője ferde szemmel nézett rám. Mellette még valami lógott, egy fehér-piros szalaggal átkötött favagy csontdarabka. A sofőr megint elkapta a tekintetemet a visszapillantóban.

– Hisz a csodákban?

– Nem.

– Ha! – vidámodott meg, úgy látszik, helyesen válaszoltam. – Én sem hittem bennük. De csodák, kérem, előfordulnak. Elég, ha hiszünk bennük.

– Mikben?

– Amikben kell, kérem. Valami magasabb erőben, ami irányít, ami nekünk, lengyeleknek jelzéseket ad. Mint az az ostya, ami pár éve Sokółkában testté lett. Hallott erről?

– Hallottam.

– Akkor elmondom. Csoporttal voltam ott, kérem, a templomban lehet feliratkozni, buszos úton, a tízórai meg az ebéd benne van az árban. A miséző pap elejtette ezt az ostyát, és az a szokás, hogy ha elejti, akkor egy vízzel telt serlegbe kell beledobnia. És nézik egy hét múlva, minden vörös, a víz vérré változott. Vérré, kérem, és mintha valami csomó úszkálna benne.

– Csomó?

– Várjon csak! Kiöntötték az egészet egy fehér szalvétára, és egyáltalán nem csomó volt, hanem egy legvalódibb húscsapat. DNS- és vércsoportvizsgálatot csináltak, és tudja, mi derült ki?

– Mi?

– Hogy Krisztus szívének egy darabkája!

– Ez aztán az igazi csoda – helyeselt, de a taxist nem érdekelte a véleményem.

– Csoda! – ismételte meg. – Nekem, példának okáért, beteg volt a gyomrom, amit csak megettem, jött a fájdalom, futkostam ide-oda, és, már elnézést, azonnal ki is jött. Járkáltam a wałbrzychi rendelőbe, elmentem Wrocławba, egy professzorhoz, ilyen szar gyógyszer olyan kibaszott diéta csak répát lehetett enni mint egy nyúlnek minden mérgezve van összegányolva a sört a vodkát most porból csinálják komló meg rozs helyett porokat szórnak bele ha elmegy egy szeszfőzdébe meglátja az unokaöcsém ott dolgozik és ő mondja hogy porokat szórnak kevernek bele ilyen rend van ebben az országban hogy legyen az ember így egészséges elmentem a rendelőbe azt mondják fel kell vágni akkor Wrocławba a professzorhoz felválni de ha felvágják az tudjuk milyen kérem felválni lehet felválni könnyű mind csak felválna de aztán ha felvágják lábbal előre visznek ki már jó páran hagyták hogy felvágják na erre én az igazgatóhoz és boríték nélkül be nem jutsz az igazgatóhoz mondom igazgató úr hátha lehetne valamit felvágás nélkül elvette rám nézett és aszongya felválni felvágás nélkül nem lehet énmegerreigazgatóúr.

Kikapcsoltam. Még gyerekkoromban kialakítottam azt a képességemet, hogy

el tudjam magam határolni attól, ami körülöttem zajlik, és már felnőttként gyakran éltem is ezzel az unalmas összejöveleteken és fogadásokon. Soha nem mondtott csődöt az a képességem sem, hogy figyelmem vissza tudjon kapcsolódni, ha valamilyen fontos információ adódott, egy részem éber maradt, támadásra vagy menekülésre készen. Balról épp a Homokhegy mellett haladtunk el, apám erre a lakótelepre mindig megvetően nézett, de Ewa egyszer elvitt oda olasz fagyaltot enni, ott lehetett a városban először kapni. Közösen nyaltunk el egy gombócot, mert általában nem volt pénzünk, közben sétálgattunk, tükörképünket csodáltuk meg a kirakatüvegekben. „Képzeld el, hogy Párizsban vagyunk, Tevécske, a Szajna menti bulváron, a Champs-Élysées-n!” Visszaidéztem magamban az édes vanília ízét és az irigységgel átszótt büszkeséget, hogy az én gyönyörű nővérem minden tekintetet magához vonz. Nem akartam megosztani a taxissal az emlékeimet, de ha velem volna az én hűségesen szolgáló Toyotám, amelyet kevéssel az elutazásom előtt banditák vertek szét Varsóban, végighajtanék azon a kaptáron, ahol az a fagyaltalozó volt.

– Csalók! – üvöltött fel hirtelen, és kiragadott a gondolataimból. – Szemre mint az igazi de csak egy ember tudja hol található az igazi kérem és ez az ember akire régóta vártunk nagy ember igaz ember megvettem este lefeküdtem rára kaptam a gyomromra hozzá meg magokat őrlöt leforrázott magokat ökmeghogyfelvágniaseggetemfelvágni. A seggemet – összegezte a taxis, és végre elhallgatott.

Ahogy a házhoz közeledtem, egyre álmosabb lettem, és csaknem transzban szálltam ki, zúgott a fülem, és fáj a fejem. Egy pillanat múlva, amely természetellenesen soká látszott elmúlni, a Lada elindult, és eltűnt a kómába zuhant utcában. Gyerekkorom otthona állt előttem sötéten és elhagyatva. Eszembe jutott, nemrég elmentem egy Varsó környéki állatmenhelyre. Az egyik szerkesztőségi kollégám onnan választott kutyát, és végül megállapodott egy néhány éves szukánál, egy rottweiler meg egy Isten tudja, micsoda, a füléről ítélve egy denevér melankolikus keverékénél, én meg folyton azokra a kiválaszthatlanul maradt, a boxok rácsai mögött hiába várakozó állatokra gondoltam. Ezt a német házat, apró szegénylős ablakaival, mohalepte cseréptetejének elnyűtt sapkájával, soha nem választottam volna ki, mégis hozzám tartozott, és ez ellen nem tudtam tenni semmit. Elővettem a kulcsot. Erőm végső megfeszítésével, amennyire ezen az éjjelen egyáltalán képes voltam, felmentem a lépcsőn abba a szobába, amelyet évekkkel ezelőtt a nővéremmel osztottam meg, és mielőtt mély álomba zuhantam volna, csak azt tudtam konstatálni, hogy Albert úr megvetette az ágyamat. Ahogy ott álltam, dzsekibe és sálba burkolózva, belefúrtam az arcom a frissen vasalt vászon illatát árasztó párnába, bomlás és penész szaglott ki alóla.

Apámról álmodtam. Világosan láttam, de nem hallottam a hangját, néztem a szavakat formáló száját, az erőlködéstől eltorzult arcát, de csönd vett körül. Apám olyan volt, mint élete utolsó hónapjaiban, szürke és lesóványodott, szeme lázban égett. Bomberdzseki volt rajta, térdben meggyűrődött régi nadrág, jó néhány éve Csehszlovákiában vásárolt trapper cipő, ezt viselte, amikor lemerészkedett a ksiazi vár alatti kazamatákba kincset keresni. „Apu”, szólítottam meg, „apuapu”, a leheletem porcicákat lebegtetett meg nyomott a levegő televanporral sok a por a földfelet mintha valahol máshol volnék mint lejjebb nemnem mintha egy kis lyukon keresztül nézném a táncoló porcicákat kicsim a sötétől neféljefélj

melyek a fénypázmában táncoltak mintha valaki mellettem a közelben közelebb-takardelazarcod engem tartott nemengem nemlátsziknem csöndesencsöndesen nemlélegzés meghalljaanyatyúkanyója ő de nem láttam ki van még ott a rettegés mintha már megtudnám holvagyokki mellettem mitcsi náltam náltam a másik oldalrólásötétben őaki minket nem akarom „apu apu” kiabáltam, „ittvagyok-apuholvagy apua, apu!” kiáltottam, „apu, hallom, hogy itt vagy”, szólítottam meg újra vagy csak akartam, mert a csöndet a nevem szakította meg. Verejtékben úszva, rémülten ébredtem fel, de a hang nem az apámé volt.

Elsőre nem tudtam, hol vagyok, varsói hálószobám megnyugtató homálya és melege helyett miért ébredek világosságra és hidegre. Wałbrzych, a régi ház, amelyben felnőttem, a ksziazi vár lábánál. A cserépkályha, a télire vattával leszigetelt dupla ablakok és a résekkel teli deszkapadló, német varrótűket, gombokat, körömdarabokat és hajszálakat piszkáltam ki belőlük. A talált dolgokat gyufásdobozokban raktároztam el, és fogalmam sem volt, miért teszem ezt. Ewa fintorgott, „megint kikapartál a padlóból egy németet, Tevécske”. A rések sírgödrök, ki is mondta ezt? Rés, sír, mocsok, még meglehetősen kótyagos fejemben ez a három szó villant fel, majd tűnt el a fényben, amikor kiugrottam az ágyból. Belebotlottam a sálamba, miközben leszaladtam a lépcsőn ajtót nyitni, hihetetlennek látszott, hogy le sem vetkőztem, meg sem fürödtem elalvás előtt.

– Alicja – szólalt meg Albert úr, és egy kisöreget láttam magam előtt az emlékeimben élő hatalmas férfi helyett.

Hogy lehetséges, hogy ezek a karok emeltek fel az egzotikus fák koronájáig? Albert úr összement, most alacsonyabb volt, mint én. Arca tele volt ráncokkal és árkokkal, mintha belülről rágta volna ki valami mohó élősködő, elburjázott a szemöldöke. Csak a sildes bőrsapka maradt ugyanaz. Megsötétedett az izzadságtól, hevenyészve felrakott, össze nem illő anyagokból készült foltokkal volt tele, olyan lett, mintha egybenőtt volna a fejbőrével. Soha nem láttam Albert urat enélkül a sapka nélkül, és kicsi koromban azt hittem, ilyennek született, a sapka vele együtt nőtt. Ott állt a kertet elárasztó ködben, a fák gyökerüket veszítve úszni látszottak a mögötte elterülő tejtengerben. Elállt az eső, de a levegő jéghideg és nyirkos maradt.

– Visszajöttél.

Nem kérdés volt, de úgy döntöttem, válaszolok.

– Dolgozni jöttem. Mondtam a telefonban. Riportot kell írnom az eltűnt gyerekekről. Utána visszamegyek Varsóba.

Albert úr rám pillantott, és az öreg Miłoszra emlékeztető borzalmas szemöldöke alatt most is olyan volt a szeme, amilyenre emlékeztem. Egy basset kopó bús tekintete.

– Megnőttél.

– Bőven volt időm rá, hogy megnőjek.

– Egyedül jöttél.

Ez biztosan nem kérdés volt, de igent intettem.

– Mindenhová egyedül megyek.

– Minden riportodat elolvastam.

Büszkeség fogott el, ugyanúgy, mint amikor hibátlanul soroltam el a pálmaházi növények neveit, és Albert úr megdicsért érte, „derék kislány vagy”.

– Araukária, zantedeschia, euforbia – ismétellem meg, a szavaim beleolvadtak a hideg levegőbe. Araukária, zantedeschia, euforbia, mintha olasz operaszereplők lennének, ezektől a nevektől mindig egy kissé szomorú lettem, amit az a bizonyosság okozott, hogy egyetlen név, még a legpompásabb sem adja vissza teljesen a dolgok lényegét.

– A te kertedből van ez az alma – mondta Albert úr, és átnyújtott egy műanyag szatyrot. Az illata olyan erős és friss volt, hogy beleszédültem. – Két ládával szedtem le. A kút melletti öreg almafa termőre fordult. Emlékszel rá, melyik az? – Bólintottam. – Tavaszra oltani kell. Majd segíték. Jó fa az.

– Nem leszek itt tavasszal.

– Soha nem lehessen tudni.

– Én jobb szeretem előre tudni.

Albert úr megigazította a sapkáját, és elmosolyodott, én pedig éreztem, azért makacsodom, mert félek. Ettől a háztól, a novembertől és a terhes álmoktól, melyek itt erősebben kötnek össze a múltammal.

Gyerekkoromban azon a fán szoktam elbújni, amelynek a gyümölcsseit most idehozta Albert úr, még a német tulajdonos ültette, és az ágai közül nézdegéltem a világot. A mohos vénség picike, belül pirosan erezett almákat termett, olyan zamatosakat, hogy már az első harapás kész édességbomba volt. A piros erecskékről a nővérem arcát behálózó hajszálerek jutottak eszembe, és sajnálkozással vegyes élvezetet éreztem, amint eltüntettem ezt a zamatos gyönyörűséget. „Alicja!” hívott apám, „Alicja, merre vagy!”, de én a fa törzséhez simulva a kelténél később szólaltam meg, és ettől a kis engedetlenségtől egyszerre lettem büntudatos és elégedett. Abban az évben, amikor a nővérem meghalt, az almafa nem virágzott ki, és apám ki akarta vágni, de Albert úr rávette, hogy adjon neki még egy esélyt. Most is úgy nézett ki, mintha valamire rá akarna venni. Teázni hívtam, de sietnie kellett, parkolóőrként egészítette ki a jövedelmét, amióta nyugdíjba küldték.

– Meg kellene ott látogatnod. – Bánatosan mosolyodott el, és ettől, akárcsak azelőtt, most is felfénylett a szeme.

Azt hiszem, nehezen ment a sora, egyedül élt a házában, amely a mienk pontos mása volt, a Kukułka családban ő maradt utolsónak. Soha nem nősült meg, gyerekei sem voltak, és amikor elmentem, nem maradt senkije, akinek játszhatott volna a hegedűjén. Hozzám hasonlóan Albert úr is romjaiban élt.

Egy pillanatig hallgatott, az arcomat fürkészte, le szerette volna olvasni róla az elmúlt tizenöt év történetét. Amikor becsuktam utána az ajtót, túl erősen csapódott be, és leesett a belső oldalára fölakasztott patkó, a szerencse figyelmét nyilvánvalóan elkerülte ez a bátorító jel. Nem ez volt az utolsó holmi, ami ezen a napon leesett, szétesett vagy reménytelenül elromlott. A ház teátrálisan, tüntetően haldoklott, mintha meg akarná bosszulni, hogy olyan hosszú időre elhagytam. Nappali világosságban látható lett a mennyezetről foltokban lefoszló festék, a nedvességtől itt-ott felpúposodott tapéta, a megvetemedett padló és a molyrágta szőnyegek, melyekből néhol csak fehér szálak maradtak. A fürdőszobaajtóra felragasztott ibolyás matricák színüket veszítették, az egykor lila szirmok és zöld levélkék most olyanok voltak, mintha szárnyak lennének egy rovarhullán. Az elrozsdásodott kádban állva vártam arra, hogy a tisztos korú Junkers begyul-

ladjon, és lezuhanyozhassak, de amikor végre meleg víz kezdett folyni, a zuhanycső feladta, és kettétört. „Kicsempézzük, terrakotta járólapot rakunk le”, ígérgette apám, „vagy talán banális terrakotta helyett cédrusfa padlót? Hozzá meg dzsakuzzit, úgy fogtok pancsikolni a vízben, mint a wroclawi állatkertben a kiscsikók, mit szólnak hozzá? Vagy hozassunk esetleg oroszlanlábakon álló rézkádat Franciaországból?”, töprengett, és bőségesen pazarolta a képzelni kívánt pénzt. Ilyen nagyszerű tervek mellett az időszerű javítások szót sem érdemeltek. Teleeresztettem vízzel ezt a borzalmas kádat, és a fejem búbjáig belemerültem, akárcsak gyerekkoromban, amikor a nővérem mellettem ült, és vigyázott rá, hogy meg ne fulladjak. Elbűvöltek akkoriban a víz alatti visszhangok: kopogás, fém csikorgása a kövön, mindenféle nyelvű kiáltások, durrogások és jajgatások. Az a világ volt ez, amelybe apám lejárt, és amelyért a végén az életével fizetett. Függetlenül attól, hol tartózkodtunk éppen, lefelé mutatott, a lábunk alá, és a hívók hangsúlyával jelentette ki: „Itt van valahol. Itt van. Valahol. Itt. A kincs. Ha megtalálom, márpedig most kivételesen értékes és biztosan valódi térképem van, rá sem lehet ismerni, úgy megváltozik az életünk. Olyan boldogok leszünk, hogy újra meg kell majd egymással ismerkednünk.” Valahol a régi kád alatt, ahonnan a föld alatti város visszhangjai jöttek elő, ott volt az a kincs, amely után apánk kutakodott viseltes cseh-szlovák cipőjében, bányász fejlámpájával világítva meg az utat. Megpróbáltam megérteni, miért szeret inkább ott lenni, mint itt, velem és Ewával. „Hölgyeim és uraim”, tréfálkozott a nővérem, „itt látható Alicja Tabor, a vízi Tevécske, tengerek és óceánok kutatója, akkor megy majd el oda, ha a sivatagot megunta! A maga nemében egyedülálló ez a Tevécske, uszonya van meg kopolyúja. Ritka fajta. Szigorúan védett. Ma arról fog beszélni önöknek, hogy mit látott és hallott a kádunk víz alatti birodalmában.” A játéknak az volt a lényege, hogy én, az igazságnak megfelelően, elmondtam, hogy ma kopogást hallottam, aztán számolást németül meg valamilyen némethez hasonló nyelven, *ein* helyett azt mondták, *eins*, és egy kőpadlóra zuhanó pohár hangját, Ewa aztán hozzám mondta a többit. Kitalált egy történetet, mert ehhez értett a legjobban. Én meg a hallgatáshoz.

Az jutott eszembe, hogy talán tévedtem, amikor azt hittem, vagyok már annyira erős, hogy nem sebez meg ez a halállal és szellemekkel teli ház. Tudtam, hogy nem lehet úrrá rajtam a félelem, ezért éjszakázom itt, nem pedig abban a hotelben, amelyet a szerkesztőség foglalt le, ugyanis fogalmuk sem volt róla, hogy van egy régi házam Wałbrzychban. Nem szívesen beszéltem a múltamról, és ritkán léptem másokkal olyan közeli kapcsolatba, hogy vallomásokat várhatunk volna tőlem. „Nincsen családom”, válaszoltam, ha családról, testvérekről kérdeztek. Az ismerőseim nagyon szerették órákon át fejtegetni az elszorított sérelmeiket, traumáikat, meg azt, hogyan boldogultak vagy inkább nem boldogultak velük a hosszú évekig tartó terápiával. Egész felnőtt életemben gyűjtöttem az erőt, ahogy egy hosszú télre szokás készleteket gyűjteni, és úgy véltem, elég jól felkészültem erre az utazásra. Amikor Wałbrzychban kezdtek eltűnedezni a gyerekek, tudtam, hogy eljött a megfelelő pillanat, és nekem, akít a szerkesztőségi kollégák Páncélos Alicjának hívtak, nekem kell róluk írnom. Most hát itt voltam, és ez a ház, amelynek kulcsát mindig magammal hordtam, rám vicsorogott korhadtnémet állkapcsával.

A fürdés és a föld alatti koncert után elhatároztam, végigjáróm az összes helyiséget, hogy megtapasztalhassam, mire képes ez a viskó, és mire vagyok képes én, a Páncélos Alicja. Az emeleten két hálószoba volt, az egyik régen az enyém és Ewáé, és itt, a vén kétszemélyes tölgyfa keretű ágyon, az ősrégi matracon szándékoztam aludni további itt-tartózkodásom alatt. Egy kisasztal, ezen írtuk régen a leckét, két szék, egy üres szekrény, egy rongyszőnyeg, ez minden. A másik hálószoba évek óta üresen állt, csak egy vaságy volt benne, matrac nélkül búslakodott, mint egy lomtárba vetett hajóroncs. A régi időkben, amire már nem emlékszem, a szüleimé volt, de aztán apám leköltözött a földszintre, és attól fogva a dolgozószobája egyaránt betöltötte a hálószoba, az ebédlő meg a rejtkehely funkcióját. Oda vezetett a következő utam, a lépcső annyira csikorgott, hogy attól féltem, még az én csekély súlyom alatt is összeomlik. Idegesített ez a banális bomlás, mert a lelkem mélyén talán azt vártam, hogy ez a ház valahogy érdekesebben, váratlanabban fog elpusztulni. Amikor kinyitottam apám szobájának ajtaját, hullámként tört rám az összetömörült idő. Az ablakon túl a kisiázi vár emelkedett ki a bükkfaerdőből, apám, miközben a poros papír- és könyvhalmokkal borított íróasztalánál dolgozott, ezt az épületet láthatta, ha felnézett a történelmi munkák, térképek és tervrajzok közül. Most én, a kisebbik lánya, nézhettem a kisiázi várat, a falak lábánál gomolygó ködöt. A vár azon kevés dolgok közé tartozott, amelyek továbbra is ugyanolyan nagynak, csodaszépnek látszottak, mint gyerekkoromban. Felhúztam az öreg faliórát, és amikor lengeni kezdett az inga, úgy éreztem, mozgásba lendül a benne raboskodó idő. Kattant valami, mintha most igazodott volna össze a ház ideje az enyémmel. A szürkés bőrdívány, amelyen gyerekként üldögéltem azokban a ritka pillanatokban, amikor apámat nem foglalta el a kincskeresés, és készen állt arra, hogy szembenézzen apai mivoltával, sóhajhoz hasonló hangot bocsátott ki a súlyom alatt. Egy pillanatra mozdulatlanra dermedtem, igyekeztem lélegzetet sem venni, de a szomorúságon kívül nem éreztem semmit. A dívány bőre rideg és repedezett volt, mint egy öregember sarka, simogatással üdvözöltem. Aztán bekukkantottam a szürke fénybe süllyedt konyhába, mintha víz árasztotta volna el, a víz tényleg csöpögött a csapból, hosszú évek alatt kicsiny sztalaktitot képezett az akna fölött. A konyhából a kertre nyíló ajtó mögül behúzott a hideg, köd terült el az ablaküvegen. Az asztal és a négy szék rég kihalt, nevesincs szeretetlen állatok csontvázaikhoz hasonlított.

Már csak a pince maradt hátra. Amikor kinyitottam a lépcső alatti ajtót, dohos légáramlat csapott az arcomba, az ott összesűrűsödött levegő olyan volt, mint a nyomás alá helyezett ektoplazma. Ektoplazma, hogy szerette ezt a szót a nővérem! „Amikor a fagyban lélegzel, Tevécske, különleges fajtájú pára jön ki a szádból, nem tűnik el, hanem összegyűlik az egérlyukakban, a macskafülekben és az elhagyott varjófészkekben. A hóvirág fehér bimbóiban, az aranykupakos tejesüvegekben és az eneszkás Milka fehér csokoládéban.” „Minek?” „Hogyhogy minek! Ektoplazma lesz belőle”, mondta. „Elég egy kis könnyet hozzákeverni, egy kis szénport beszórni, és kész is van.” Amikor a házunk melletti erdő, akárcsak ma, belesüppedt az egészen a kisiázi vár faláig húzódó ködbe, színpadiasan sutogva szólalt meg: „Nézd csak, Tevécske, félj csak, pisisbugyis, itt forr az ektoplazma, szellemek születnek.” Ewa mindenütt megérezte a halandók többsége által benépesített közönséges világon kívül álló dolgok jelenlétét. Habozás

nélkül jött volna le velem a pincébe, megtorpantam, kissé megingott a lélekjelenlétem, mert a villany nem működött, és egy pillanatra úgy tűnt, hogy megint hallom a föld alatti kopogást. A homályba vezető lépcsőn megkérdeztem, „van ott valaki?“, mintha valami elátkozott házról és félnék nőről szóló ócska filmben játszanék. Előreléptem egyet, majd újra, zseblámpával világítottam magamnak. A pincefalak mentén barna masszává tömörödött papírhalmozatok tornyosultak: az apám által előfizetett folyóiratok évfolyamai, haszontalan feljegyzések, sehová sem vezető térképek, a kisi vár alatt elrejtett kincseket keresőkkel váltott levelek. A szemem további széthajigált tárgyakat halászott ki a homályból, egy részük a ház német tulajdonosai hagyták ott, amikor a háború után sietve elhagyták a várost: egy fémvázis „Waldenburg”² feliratú Singer varrógép, a gyerekeket szakadék fölötti pallón átvezető őrangyal képe, zsíros porral borított ronda porcelán pásztor- és vadászfingerek. A mi holmijaink úgy rakódtak rá a korábban odatett dolgokra, mint a fogyatkozó gleccser által hagyott rétegek, és velük együtt pusztultak tovább. Cipővel teletömött Frania mosógép, fém gyerekjáték, régi akkumulátor, egypár nyirkosságtól duzzadt bőrrönd, hamuszínű zsinórernyős lámpa, sápadt sárkányokkal és virágokkal telefestett jókora faláda, amely egyenesen fizikai undort keltett bennem. Mellette toalettasztalka állt, a tükre annyira kopott és piszkos volt, hogy nem ismertem magamra benne, ez a sápadt arc, ezek a nagy szemek egyáltalán nem hasonlítottak rám, meg is ijedtem volna tőlük, ha a szemem sarkából nem vettem volna észre valami még rémisztőbbet. Nagy fej, széttárt karok és lábak. Csak gyerek ne legyen, kérleltem nem tudni, kit. Átküzdöttem magam a sűrű levegőn. Egy mackó. Egy vörös plüssmackó. Leguggoltam, és belevilágítottam az üvegszemekbe.

Ezt a kétesztendő gyerek méretű mackót apám hozta nekem az NDK-ból. Számptalan kiruccanásainak egyike volt ez az utazás, napok vagy hetek múlva tért ilyenkor vissza, néhány zlotyval szegényebben, de gazdagabban a kisi vár kazamatáit ábrázoló újabb térképpel, amely jobb volt az előzőnél, biztosabb forrásból származott, ahogy bennünket győzködött. Kelet-Berlinben találkozott akkor egy argentinai vagy talán bolíviai némettel: „Ó, az aztán olyasmiket tud, hogy égnek áll tőle az ember haja!“, mesélte nekünk lelkesen. „Ennek a térképnek hála, itthon vagyok“, örvendezett csillogó szemmel, én meg nem mertem kijavítani, hogy az ő otthona itt van, mivelünk, nem pedig a föld alatt. Apám hamarosan az új térképpel indult el kincset keresni, nagy vidáman integetett a várhoz vezető ösvényről, és újra csak vereséget szenvedve jött vissza. A vörös mackót Hansnak neveztük el, és Ewa esténként hercegnőről és hercegekről szóló mesék helyett az NDK-s német Hans történetét mondta el nekem. „Guten Abend, meine kleine!“ Az én gyönyörű nővérem Hansszá változott át, mély hangon, német akcentussal beszélt, mesélt Hans frontkalandjairól, a négy páncélosal³ megesett találkozásáról, meg a kisi vár alatt elrejtett kincsről. „Csak Hans tudja, hogy lehet odajutni, *meine kleine!* Még Marusiának⁴ sem árulta el, pedig titokban őt szerette. Csak Hansnak van igazi térképe. Neki köszönhetjük majd, ha rátalálunk Daisy hercegnőnek, a kisi vár utolsó úrnőjének a gyöngyeire. A

² Wałbrzych német neve (A ford.)

³ A négy páncélos és a kutya című lengyel tévésorozat alapján (A ford.)

⁴ A sorozat egyik szereplője (A ford.)

gyöngyök, Tevécske! Csak azok számítanak.” A nővérem szerint Hitler összes kincse sem volt olyan érdekes, mint az a szupertökéletes hatméteres gyöngysor, amely úgy csillog, mintha a holdfényt gyömöszölték volna gömböcskébe. Ha a miénk lenne, minden vágyunk teljesülne, az élet olyan fényes és tiszta lenne, mint a kert nagy esők után. Ezt mondta Ewa, én meg elhittem, mert amikor olyan szavak hagyták el a száját, mint „kert”, „nagy esők”, „gyöngyök”, magam előtt láttam a víztől csepegő lángvirágbokrokat és a hirtelen feltámadó napfényben csillogó zilált dáliákat, akár a tévében az esti mesében. „Figyelj csak, Tevécske, pisisbugyis, figyelj csak, *meine kleine!*” Az NDK-s mackó felemelte a mancsát, bólintott, szeme feléledt. „A mi vörös Hansunk jó német. Nem gyilkolt gyerekeket, kiskutyákat vagy cicákat, *meine kleine*, nem égetett el kemencében kisbabákat, ó, dehogy, és ha tőle függene, a ksiazi vár alatt elrejtett kincs már a miénk volna.” Hans hangja a nővéremből hallatszott: „*Ja, ja, meine kleine*, csak mondjátok ki, amit akartok, csukjátok be a szemeteket, és *ein, zwei, drei!*” A nővérem tudta, mit akar. Varsóba szeretett volna menni, hogy színésznő lehessen. A Daisy művésznevet veszi fel, Daisy Tabornak fogják hívni. Ez nagyon jól hangzik! A mi vezetőknévünk és a ksiazi vár szép úrnőjének a keresztnéve, Ewa szerint előkelő és titokzatos név. Akár Daisy, ő is utazgatni fog mindenfelé a világban! Mindenhol képeslapot küld majd. És micsoda ajándékokat fog hozni!

Apám oltotta be Ewába a Daisy hercegnő és az eltűnt gyöngysor iránti bűvöletes elragadtatást. Lehetséges, hogy nagyobbik lányában ráismert a saját vágyaira, és mielőtt elveszítette volna a józan eszét, rájött, hogy Ewának valami kivételes adományt kell tőle kapnia, mert a közönséges élet és a közönséges vágyak nem fogják tudni felszínen tartani. Amikor új tervét szövögetve jó kedvre derült, és reménykedni kezdett, elmesélte a ksiazi vár utolsó úrnőjének történetét, és akkor kivételesen beléphettünk a szobájába. Összebújtunk a régi bőrdíványon, amelyet apám teveszínűnek mondott, és amelyet azért is imádtam, mert a teve az utazást, a messziséget és a mozgást idézte fel, mindazt, amire Ewa vágyott, és ami végül nekem lett a sorsom. Apám az asztalra támasztotta a könyökét, „régén, de azért nem annyira nagyon régen”, kezdett bele, „egy angol kastélyban bált rendeztek”. Meséje tele volt olyan szavakkal, amelyek túl nehezek voltak egy kislánynak, kandeláber, frakk, cotillon, turnúr, muszlin, mite-kesztyű, kárpit, e szavaknak már a hangzása is annyira magával ragadott, mint Ewát az események és a kalandok. Erősebben odasimultam a nővéremhez, mert attól félttem, hogy az, amit apám történeteinek hallgatása közben érez, annyira eltávolítja őt tőlem és a házunktól, hogy még teveszínű tevén sem leszek képes utolérni. „Daisy hercegnőt igazából Teresa Olivia Cornwallis-Westnek hívták, és a brit királyi hadsereg egyik ezredesének volt a lánya”, mesélte apánk. „Cornwallis-West”, ismételte meg áhítatos hangon Ewa. „Az ifjú angol lány már akkor is ragyogó szépségű volt” sóhajtott apám, a nővérem pedig kihúzta magát, kihívóan félrehajtotta a fejét, meg akarta mutatni, hogy hamarosan sokan látni fogják: ő is ragyogó, tehát nyilvánvalónak kell lennie, az ő szépsége is kezdete lesz egy ugyanilyen szép történetnek. „Teresa Olivia Cornwallis-West tizennyolc éves korában hozzáment a ksiazi vár utolsó tulajdonosához, V. János Henrik von Plesshez, micsoda szép pár voltak. Bállok, kandeláberek, krepdesinek, taftok, cotillonok”, folytatta a mesét apám. „Nászútra Párizsba utaztak, onnan meg

Egyiptomba, ahol bizonyosan láttak tevéket”, tette hozzá külön nekem szánva, mert tudta, hogy elragadónak tartom ezeket a teremtményeket, melyek bár nem szépek, de kitartóak és erősek. A nővérem Daisy hercegnőhöz hasonlóan a macskákat szerette, tőlük én mindig féltem. Mindmáig nem vagyok képes felfogni, hogyan egyesítheti magában egy teremtmény ilyen tökéletesen a gyengédséget és az erőt. A nővérem értette ezt, és amikor elmentünk megetetni a kisiazi vár aljában élő elvadult macskákat, az volt az érzésem, hogy magukhoz hasonló lényt vélnek benne felfedezni. Úgy láttam, mindez a szépség és titokzatosság természetes módon jellemzi a nővéremet, ugyanúgy, mint Daisy hercegnőt, és ha Ewa a közelemben van, talán rám, jelentéktelen teveszínű kislányra is átáramlik egy picinyke csillogás, talán kapok egy kicsit a macskák bájából. Úgy gondoltam, hogy az Ewát körülvevő vibrálás, mert bizonyos távolságból őt nézve, a levegő, mintha felhevült homok lenne alatta, hullámszerűen látszott, szóval ez valami különlegeset jelez, ami méltó Teresa Olivia Cornwallis-Westhez és a gyöngyeihez.

Azon az utolsó télen csak róluk beszélt a nővérem. Felkeltett éjjel, amikor a vörös NDK-s Hanshoz simulva aludtam, és még egyszer elmesélte Daisy hercegnő történetét, megint csak másképp, én meg túl kicsi voltam hozzá, hogy észrevegyem, természetellenesen nagy szeme és a homlokára kiülő hideg verejték a katasztrófa előjele. „Teveszínű Tevécske húgocskám, én vagyok az, Daisy”, gügyögte. „*Das ist Daisy*”, ismételte el Hans mély hangján, „ébredj fel, *meine kleine*, és hallgass ide”. Mellém feküdt, kinyújtózott, és azt mondta: „Volt egyszer egy fekete fekete erdő abban a fekete fekete erdőben volt egy fekete fekete ház abban a fekete fekete házban volt egy fekete fekete szoba abban a fekete fekete szobában volt egy fekete fekete asztal azon a fekete fekete asztalon volt egy fekete fekete koporsó abban a fekete fekete koporsóban volt egy fehér fehér holttest.” Halálra rémültem, de Ewa megsimogatott, és folytatta: „Egy fehér holttest a holttesten hullafényű gyöngysor fekete ház gyöngysor. Ne aludj! Mondd utánam”, egyre gyorsabban beszélt, úgyhogy összegabalyodott a nyelvem, és nem tudtam vele lépést tartani. Ez volt a kapcsolatunk lényege: nem tudtam vele lépést tartani, és lemaradtam, amikor szüksége volt rám.

Apám elbeszélésében Ewa kedvence Daisy hercegnő egyiptomi utazása volt. „Figyelj ide, Tevécske! Egyiptom, az Ádeni-öböl. Annyira nagy a hőség”, Ewa olyan színpadias túlzással legyezgette magát, mintha Wałbrzychba hirtelen egyiptomi hóhullám nyomult volna be, „annyira nagy a hőség, hogy tojást lehet sütni a homokban. A te imádott teveszínű tevéid datolyát zabálnak a pálmafák alatt, a hajcsárok pedig az árnyékban hideg pepszikóláról és eszkimókról álmodnak. Egyiptomban, húgocskám, a nap ötször akkora, mint itt, délben az úriemberek a sugarán gyújtanak pipára. Pöff, pöff, eregetik a füstöt, aminek olyan az illata, mint a friss tejszínhabos csokis piskótáé.” Piskóta, a világ legjobb sütije a wałbrzychi piactéren a Madras kávéházban kapható, piskótaillatú füst, nagyon nyeltem, a nővérem pedig Daisyről mesélt: „A fehér ruhás hercegnő a tengerparton állt, kínai napernyőt tartott a kezében. Az egyiptomi fiúkat nézte, amint foguk közé szorított késsel buktak a víz alá. Karcsú fiúk, foguk közé szorított késsel, fogaik akár a gyöngyök, pisisbugyis, figyelj jól. Gyöngyökre vadásztak az ő számára, a gyönyörű Daisy számára, ő meg közben bambusznyelű ernyőjét forgatta.” Nővérem elbeszélése minden alkalommal új részletekkel gazdagodott.

De a poén ugyanaz maradt. Egy idő múlva Daisy elunta magát a vidéki kikötőben, talán elérte őt a melankólia első hulláma, és tovább akart állni, abban reménykedve, hogy el tud menekülni előle. Megsürgette hát a férjét, von Pless herceg pedig a felfogadott gyöngyhalászokat ösztökélte, és a forró éjszakákon arról győzködte fiatal feleségét, hogy a kisi várban nagyszerű élet vár rájuk, és a búslakodásnak nincs más oka, csak a kimerítő utazás és a szokatlan klíma. Nem akarta meghallgatni a gyöngyhalászok magyarázkodását, hogy nem lehet kockázatmentesen lebukni minduntalan ilyen mélységbe, hogy a fiúknak több pihe-nésre van szükségük. Már csak egy pár gyöngy hiányzott hozzá, hogy a gyöngy-sor hossza elérje az ideális hat métert. „Hat métert”, ismételte meg Ewa elbűvölve, és megkérdezte, el tudok-e képzelni egy akkora gyöngysort, mint a wroclawi állatkert két nagy pitonja, mint hat egymás fején álló teveszínű hügoc-ska. A halászat utolsó napján Daisy csónakkirándulásra indult, hogy még egyszer közletről nézhesse a gyöngyhalászok munkáját. Egyikük, aki mindig a legmuta-tósbab gyöngyragylókat hozta fel, utolsó erejével egy hatalmas ragylóval buk-kant elő. A hercegnő lába elé dobta, és mondott valamit, miközben egyenesen a szemébe nézett. Mielőtt bárki reagálhatott volna erre a merészségre, a bűvár szá-jából vér tört elő, és kiszendedett. Az egyiptomi gyöngyhalász nyilván megát-kozta a hercegnőt, és mindaz, ami később a kisi vár úrnőjével megtörtént, en-nek az átoknak lett a következménye. „Átok átok átok” ismételte meg Ewa, én meg úgy éreztem, már maga ez a szó is, melynek kimondásához nagyra kell a szánkat nyitni, tébolyultan hajtogatva úgy hangzik, mint valami nem-emberi lény szitko-zódása, és iszonyatos az ereje. Gyöngyök és átok, színpadi és filmszillag nővé-rem szenvedélyessége, akiért el kellett jönnie a Hollywoodba tartó vonatnak. A hatméteres gyöngysort a Daisyt ábrázoló híres fényképen örökítették meg, a má-solata ott állt az asztalunkon, ahol a leckét szoktuk megírni. „Hasonlítok hozzá, igaz?”, kérdezte Ewa, és az arcához szorította a hercegnő fényképét. „Hasonlítok hozzá?”, bökte hasba Hansot, és megkövetelte az igenlő választ. „Hasonlítász” bólogattam, de Ewát sokkal szebbnek láttam.

A nővérem biztos volt benne, hogy Daisy hercegnő gyöngyei még mindig Wałbrzychban vannak, és fel kell kutatni őket, hogy véget vessünk az átoknak. „Egy ember nem képes erre, és ha a nyakéket megtartja magának, szörnyű halált hal, szétszakadnak a belső részei. Ezért kell a zsinórt elvágni, és a gyöngyöket elosztani. Ez nagyon fontos!” Ewa magabiztossága megingathatlannak lát-szott. Kíváncsi voltam, ki kaphat Daisy hercegnő gyöngyeiből. „Mi is?” „A gyön-gyök őrei kaphatnak”, magyarázta Ewa csillogó szemmel. „Ők kicsodák?” „A gyöngyök őrei azok, akiknek különleges tulajdonságuk van: olyan erő, amely ellensúlyozhatja a gyöngyhalász átkát.” „És ha nem sikerül megtalálnunk Daisy hercegnő gyöngyeit, akkor mi lesz?” „Akkor bizonyos időnként valami nagyon rossz dolog fog itt történni.” „Mennyire rossz?”, tudakoltam. „Annyira rossz, hogy még a legjobb emberben is átjárók nyílnak meg, amelyen keresztül a rossz beléjük hatol, és akkor elvesztek.” „Hol nyílnak meg?” Magához szorított és megsimogatott, „az orrockádón, a fülecskéden, a hónod alatt, az ujjacskáid kö-zött, épp itt”. „Ezt el kell kerülni!” „Ezért kell rátalálnunk a gyöngyökre, ki kell vinnünk őket a napvilágra, de föltétlenül sötét szemüvegben, mert ellenkező esetben megvakulunk a fényüktől.” „Rejtsük el a kertben az áfonya alatt, ott sen-

ki nem találja meg”, javasoltam. „Dobjuk bele a Zagórzéba! Tűnjenek el örökre. Vagy változtassuk át a várbeli macskák eledelévé!” Gyakorlatias kislány voltam, és Ewával ellentétben hiányzott belőlem a képzelőerő. „Nem lehet, Tevécske, nem a miénk. De menjünk fel a Zagórze függőhídjára, hintáztassuk meg a korlátal, mint a játszótéri hintát, akard?” Ilyen volt Ewa: zűrzavar, gyöngyök és meghintáztatott híd.

A pincében kucorogtam a siralmas külsejű NDK-s plüssmackó mellett, és megsirattam elveszített nővéremet. Tizenhét éves volt, és tudta, hogy el kell mennie. Ewa összes története ugyanúgy végződött. Daisy hercegnő térképének köszönhetően a három vitéz kincskereső, vagyis mi meg az NDK-s vörös Hans átküzdötte magát az alagútlabirintuson, olyan ellenségeket győzött le, akik még a 007-es ügynöknek is dicsőségére váltak volna, megfejtette a titkos kódot, és kinyitotta a kaput, amely mögött a gyöngysor ragyogott a sötétségben. Közel voltunk, de az utolsó pillanatban mindig felbukkantak ők. „Kik?” „Meg kell neveznünk őket, Tevécske?” „Igen.” „Miért?” „Mert mindennek van valamilyen neve, még az ektoplazmának és a szellemeknek is.” „Jól van, ebben az esetben ők a macskafalók. De kisbetűvel, mert nagyot nem érdemelnek.” „Macskafalók?” „Bizony ám!” „Mért macskafalók?” „Gyűlölik a macskákat, és a macskák érzik meg őket legelőször, prüszkölnek, felborzolja a szőrüket, és eltűnnek macskaútvészítőikben. A macskafalók jelenlétére a legérzékenyebbek a kisiazi vár lábánál élő macskák. Ezek az állatok rendkívüliek! Olyan érzékenyek, mint a szeizmográfok. Daisy hercegnő hagyta itt őket, hogy őrködjenek. Némelyikük annyira érzékeny, hogy ha a közelben macskafalók vannak, elpusztulnak.” „Meghálnak?” „Sajnos, Tevécske, visszavonhatatlanul”, válaszolta a nővérem. „Milyenek a macskafalók?” „A bőrük hideg és vastag, a lélegzetük megmérgezi a levegőt és összezavarja a gondolatokat, az ember üres lesz tőlük, mintha belülről falták volna fel. És hideg lesz, pisisbugyis, hideg, mint egy holttest. Akibe belementek a macskafalók, hideg lesz, mint egy egész fagyasztóládányi mirelit az önkiszolgálóban!” „Mikor jönnek elő?” „Amikor nyitva vannak az átjárók. Általában novemberben.” „Hogy néznek ki a macskafalók? Lengyelországból jönnek, a Szovjetunióból vagy talán Egyiptomból?”, kérdezgettem, mert mindig konkrét és biztos tudásra vágytam. „A macskafalók”, mondta Ewa, „mindenütt ott vannak, mindig más alakot öltenek, Tevécske. Kitartóbbak a tevénél, erősebbek az orrszarvúnál. Falánkabbak, mint az emberevő cápa. Folyton csak zabálnak. Átmennek a falon, a testen, és ha bejutnak a belsejébe, minden szétrohad tőlük, és bűzös köddel telik meg, mintha egy egész tonnányi bűdös sajt romlott volna meg. Megbújnak a vízvezetékben, a tükrökben, a nyúlfészkekben, a kéményekben és az orrlukákban. A teveszínű húgocskák ágya alatt!” „Miről ismerhetők fel?” Csak nem tágítottam. „Meg kell kérdezni, egy, két, hár, jó vagy te, vagy gonosz már?”, felelte Ewa, de ez már tréfa volt. Az NDK-s vörös Hans rám vetette magát, úgy megcsiklandozott, hogy a lélegzetem is elállt az ijedségtől és a nevetéstől. Hittem benne, hogy Ewa megvéd a macskafalóktól, mert rajta kívül nem volt senkim. Még akkor sem értettem meg, milyen közel van a veszély, amikor a nővérem abbahagyta az evést és az alvást, amikor meztelenül állt ki a hálószobánk ablakába, és azt ismételte: „Abban a fekete fekete erdőben volt egy fekete fekete ház abban a fekete fekete házban volt egy fekete fekete szoba abban a fekete fekete szobában volt egy fekete fekete asz-

tal azon a fekete fekete asztalon volt egy fekete fekete koporsó abban a fekete fekete koporsóban volt egy fehér fehér holttest a holttesten egy gyöngysor tevécske pisisbugyis imádkozzad szűzanya tyúkanyója fekete ház fekete koporsó fehér holttest.” Olyan gyorsan mondogatta, hogy tanácstalanságomban és rémületemben elsírtam magam, ő meg arra kért: „Vigyél el engem az állatorvoshoz, és altass el, húgocskám. Aztán pedig dobj oda a krokodiloknak, hogy faljanak fel, készítsd ki a bőrüket, és fuss világgá a krokodilcipőkben. Ne is nézz vissza.”

A plüssmackó most elfeledve, nyirkosságtól átitatva hevert ott, rám nézett a zseblámpa fényében. Ha lett volna szemhéja, lezártam volna a szemét. Nem azért jöttem ide, hogy a nővéremet sirassam, mert ezt életem végéig teszem, szakadatlanul és egyre ügyesebben. Azért tértem vissza, hogy megértsem, mi történt.

HERMANN PÉTER fordítása

Erec

Akkor szakadt el nálam a cérna legelőszőr, mikor Simi a terminálból jövet megkérdezte, mi lenne, ha megcsókolnánk a földet, mások is így csinálják, erősködött, nincs ebben semmi különös. Fogalmam se volt, miért mondja, csak nemrég érkeztünk Tel-Avivból, a szagok eltelítettek, a Sziklamecset aranykupolája, mint valami gigantikus méretű karácsonyfadísz lebegett az óváros fölött. Úgy tettem, mintha nem érteném, miről beszél.

A busszal az Olajfák hegyéig mentünk, onnan ereszkedtünk lefelé, elsőnek a Siratófalhoz akartam eljutni. Kíváncsi voltam, olyan-e, mint a tévében. A többiek is éppen oda igyekeztek, a Dávid-kapunál spriceltünk szét, két és fél órát kaptunk, hogy megjárjuk.

Szűk síkátorokon vágunk át, útközben kaftános férfiakba, gyerekeiket maguk előtt terelő parókás nőkbe botlottunk, mikor az ember melléjük ért, villant egyet a tekintetük, ahogy tetőtől talpig végigmérték, rosszabb volt, mintha simán elküldtek volna a francba. A közeli, penészszagú kapualjakban szívódtak fel. Az utcára nyíló kávézóknál mindenütt hús-vér szabrék ücsörögtek, Simi az egyik bódénál vett jegesteát, nagy kortyokban döntötte magába. Aztán ledobta a földre a cuccát, azt akarta, fényképezem le. Ujjaival sietve végigszántott hosszú, világosbarna haján, mellét kidüllesztette, tenyerével a mellette álló roskatag épületnek támaszkodott. Megróbált szexisen nézni. Az egyik ablakból az Im Nin'alu bömbölt, a zenére megrezgette a csípőjét, mire néhány kamasz felnyerített a közelünkben.

Éreztem, ahogy elvörösödöm, biztos voltam benne, hogy mindenki minket bámul. Ő viszont rájuk se hederített, egy műanyag palackból ásványvizet lötytyintett a tenyerébe, szakszerűen kente szét a halántékán és a csuklóján. Jóformán meg se érkeztünk még, máris kijelentette, unja a zsinagógákat, mondjuk egy ideje egyébként se nagyon akart már zsidó lenni.

Tudtam, csakis a gimi lehet az oka, megfeküdte a gyomrát a kötelező hosszú szoknya és az álefbét, amit Ruti, az izraeli lány igyekezett a fejünkbe verni, héberül persze így sem tanultunk meg soha. Emlékszem, Simi az érettségén elveszetten bogarászta a kérdést, ami arról faggatta, mik a tervei a jövőben, látszott rajta, egy árva szót nem ért belőle. Szerencsétlen, ő se az anyatejjel szívta magába a héber ábécét, tizennégy volt, amikor megtudta, a Tóra egyáltalán létezik. Motyogott valamit a karót nyelt bizottságnak, nagy nehezen átengedték.

Nekem kezdettől fogva lövésem se volt, a szüleim miért pont ebbe az iskolába íratlak, erről valamiért sosem beszéltünk, inkább ne feszegessük, háritott apám, mikor egyszer rákérdeztem. Pár év múlva jöttem csak rá, ezzel törlesztettek, egyedül az nem volt világos, mégis kinek, mikor az ismerőseik előtt többnyire tagadták. Azzal vigasztaltam magam, nekem mégiscsak könnyebb, mint nekik,

akik soha nem tartották a szombatot, folyton az járt a fejemben, egyszer majd ők, a rossz zsidók mondanak köszönetet nekem. Hosszú szoknyát a ballagás után mindenesetre évekig látni se bírtam, Simi meg a lelkekre kötötte, ne hívjam többé se Hanukára, se Purimra, az egyetemen se gondolta meg magát. S miközben szörnyülködtünk a campus háromlábú antik szobrain, ferde keresztjein, a döntése, úgy tűnt, végleges, ünnepekkor innentől kezdve bejglit és mézeskalácsot evett, azt mondta, hányingere lesz az olajban tocsogó tésztauktól.

A gimnázium közepénél járhattunk, mikor a többségnek Erec már réges-rég megvolt. Kiruccantak a rokonokhoz, volt, aki egész nyárra kint maradt, nagyvárosban laktak vagy valamelyik világvégi kibucban. Nekünk viszont nem volt hová, jobban mondva nem volt kihez, turistáskodni pedig anyám szerint akárhol máshol is lehetett, ahol kék az ég, langyos a tenger, de nem robbantanak, és ha felszállsz egy buszra, megéred a holnapot.

Közben nem lehetett nem észrevenni, hogy lassan kikopnak mellőlünk néhányan, az osztályban Piri, eggyel előttem, már kilencedikben dobbantott, Ditta, az ajtó melletti pad sorban ült, fél évvel később követte. A szülei, Erecért, totál feladtak mindent. Mérnökök voltak, kint eleinte növénytermesztésből éltek, pár év múlva költöztek csak a Fehér Városba, az apja egy óriáscégnél lett ügyintéző. Dittával néha leveleztünk. Mikor rákérdeztem, miért mentek el, azt válaszolta, mert itt nem lehet, mit, értetlenkedtem, hát élni, felelte, ezt mondogatták a szülei nonstop, hogyhyg nem értem.

Miért ne lehetne, írtam vissza, csak szar, legalábbis nem olyan, mintha egész évben nyaralnál, de te itt születted, kötöttem az ebet a karóhoz, amivel aztán Ditta előtt is sikerült leplezmem, igazából irigykedem. Pedig képtelen lettem volna itthagyni ezt a jól ismert dögunalmat, ami születésem óta volt az enyém, holt a tanárok folyton azt szajkózták, az igazi hazánk ott van, Ereciszraelben. Ilyenkor koszos, vászonruhába bújt embereket láttam magam előtt, akik marcóna arabokkal hadakoznak, szombatonként a tengerparti sétányon korzóznak, hallgatják azt az elképesztően nyálas zenét. A kép, mint valami hiányos puzzleban, az istennek nem állt össze a fejemben, egyszer mindenképp megnézem, döntöttem el akkor.

Simi az utazásról kezdetben hallani se akart, hónapokba telt, mire megadta magát, meggyőztem, hogy Jeruzsálemben nem kell megjátszania a vallásost. Eszembe jutott, amit még Rutí mondott az izraeliekről. Olyanok, mint a sárgászöld, édes kaktuszfüge, aminek evés előtt óvatosan le kell húzni a héját, de az ember nyelvére néha így is apró tüskék tapadnak. És hogy elképesztően fegyelmezettek.

Tudtam, hogy Simi majd kávézóiban akar üldögelni, mászkálni az óvárosban, falafelt enni, ilyeneket, én meg végig úgy voltam vele, miért ne mennénk, nyáron úgylis lébecolnánk, a vizsgálóinkat mindketten jócskán kitöltük. Ingyen Erec egyébként is csak huszonhat éves korig jár, decemberre pedig mindketten betöltjük. A hozzá tartozó maszlagot, gondoltam, túléljük valahogy, ahogy a tiniiket is, akikkel találkozoznunk kell. Ez volt a tulajdonképpeni ára az útnak, egy hét Jeruzsálem, egy hét kibuc, vázoltam tömören Siminek, nem vészes, ő pedig bólogatott, de közben láttam rajta, inkább csak miattam adja be a derekát.

A kendőt a Siratófalnál terítettük a vállunkra. Tőlünk karnyújtásnyira hosszú ruhás nők, a másik oldalon, alacsony kerítés mögött, kalapos férfiak hajlongtak.

Egy kéz imakönyvet nyomott a kezembe, tanácstalanul lóbáltam magam mellett. Simire pillantottam, nagy csapat fejkendő nőt bámult, akik a saját céduláikat gyömöszölték kitartóan az egyik falrészbe, a nagy igyekezetben azt sem vették észre, hogy néhány cetli a földre hullott.

Aztán Simi felém fordult, vállán a színes kendővel tisztára úgy festett, mint valami modern beduinfeleség. Az arab negyed itt van rögtön, a másik oldalon, mondta kipirult arccal, és kezével bizonytalanul a távolba, valahová a tömeg mögé mutatott. Észre se vennék, ha átmennénk, benne vagy, kérdezte izgatottan. Körülnéztem, a csoportunkat mintha a föld nyelte volna el. Utoljára egy pékség kirakatára tapadva tűntek fel nem messzire innen, ki tudja, hol járhattak most.

Hagytam, hogy az izzadságszagú tömeg arrafelé sodorjon minket, ahol az átjárót sejtettük. Végig a szembejövők arcát fürkésztem, középkorú szakállas férfiak és vastag lepelbe burkolózott nők méregettek szigorúan. Én mentem elől, Simi szorosán a hátam mögött. Éreztem, ahogy a karjával időről időre hozzám ér, mint aki ortalmat keres, vissza persze az istennek se fordult volna, mindig is macacs volt. Mikor egy ajándékbolt elé értünk, hogy időt nyerjek, azt hazudtam, körül akarok nézni, mert itt tutira olcsóbb a dávidcsillagos medál, a zömök, atlétatrikós tulaj már messziről rikkantotta felénk a salomot. Ott toporogtunk az utcán, Simi aggódott, hogy kevés lesz az idő, a férfi meg, kihasználva a bizonytalanságunkat, egy kiürült konzervdobozban sietve elnyomta a félig szívott cigit, és széles kézmozdulattal beljebb tessékelte.

A boltban félhomály volt, a mennyezetről lelógó cirádás üveglámpák nem adtak túl sok fényt, hunyorogva próbáltunk az ezerféle kacat mentén eligazodni. A tárgyak közt keskeny, kacsaringós út vezetett a szűkös helyiség közepéig, ahol az egyik sarokban, mintha valami miniatúr piactéren kellett volna magukat, színes kelimek és párnák voltak hanyagul egymásra dobálva. Fáradt voltam, legszívesebben azonnal leheveredtem volna az embermagasságú színes kupacra, pedig senki sem kínált teával, átfutott rajtam, ez talán csak a fal másik oldalán szokás. Egyébként jobb is, mondtam magamban, ki tudja, mit tennének bele.

A tulaj készségesen rakosgatta elénk az ékszerekkel teli dobozokat, mutatta, nyugodtan próbáljuk fel, amelyiket csak akarjuk. Egy idő után feladta, rájött, úgyse veszünk semmit. Ütött-kopott széket húzott az egyik tömörfa asztal elé, és leült, úgy tett, mintha kedvtelésből töltené haszontalan tárgyakkal telezsúfolt boltban az idejét. *Are you Jewish*, szúrta oda, csak úgy, foghegyről, miközben a piercingek között matatott, látszott rajta, éjjel-nappal költekező turistákhoz volt szokva. Már épp készültem, hogy visszakérdezek, mi köze hozzá, de Simi megelőzött, kissé bizonytalanul bólintott. Akkor jobban teszitek, mondta a férfi bizalmaskodva, és elkezdte visszagyömöszölni az árut a dobozokba, ha visszafordultok. Ezek ugyanis odaát, folytatta vészjóslón, miközben mutatoujjával, melynek végén apró kereszt fityegett, az ellenőrzőpont irányába bökött, nem viccelnek. Majd meglátjátok, villantotta ránk foghíjas vigyorát, aztán karba font kézzel végignézte, ahogy a rézedényeket kerülgetve kihátrálunk a boltból.

Az átjáró előtt kigyózó sor állt, mogorva egyenruhások ellenőrizték a szomszédos negyedbe áthaladókat, meg az onnan érkezőket. Előttünk valakinek teljesen szétszedték a csomagját, még a cipőjét is le kellett vetnie, amikor átment alatta, azonnal felvijjogott a detektoros kapu. A checkpoint deszkalécei fölé egy

pillanatra önkéntelenül is jól megtermett griffmadarakat képzeltem, megszorítottam a zsebemben az útleveleket. Megpróbáltam magamban összefoglalni, miért vagyunk itt, arra az esetre, ha faggatnának. *We are students, we came to be youth leaders*, dadogtam a fölém tornyosuló katonának, értetlenül bámult rám. Tanács-talanul forgatta az útlevelemet, hosszan elidőzött a bejegyzéseknél. Aztán hirtelen rábökött az egyikre.

Visszafojtott lélegzettel néztem a széles, barna homlokot, az izmos testen feszülő egyenruhát, a nagyszülei valamelyik szomszédos országból vándorolhattak be, talán messzebből. Fogalmam sem volt, mit mondhatnék még neki. Az El Al-os biztonságiak már idefelé jövet is kiakadtak a tunéziai pecsét miatt, hiába magyaráztam, hogy turisztikai célból, meg hogy rég volt, legalább hat éve. A copfos, kék-fehér kosztümös lányon látszott, hiszi is, nem is, amit mondok, én meg hajtogattam a magamét görcsösen, paráztam, mi lesz.

A magas barna végül a kezembe nyomta az útleveleket, és előreengedett. Már csak egy lépés választott el minket a kaputól, ami csak úgy köpte ki magából az embereket, és akkor belém villant, mi van, ha eltévedünk, ha nem találunk vissza. Egyetlen rokonunk sem élt kint, abba meg, hogy mi történhet velünk az arabok között, inkább bele se gondoltam. Szinte hallottam Rutit, ahogy figyelmeztet, már a boltjaikba bemenni is kész életveszély.

Mi következünk, senki nem állt az utunkba. *Thank you very much*, fordultam széles mosollyal a katonák felé, de közben megragadtam Simi vállát, és minden erőmmel az ellenkező irányba toltam. Nem megyünk át, sziszegtem a fülébe, tiltakozni se maradt ideje. Akkor már leszartam a keleti bazárt és a Szikladómot, csak jussunk végre ki innen, zakatolt megállás nélkül az agyamban.

A többiek a busznál már vártak. Mindenki ott volt, a csoportunk, Tamar, a pulykatojásképpű lengyel–izraeli lány, aki a sóletet cholet-nek ejtette, és csak bámult rám nagy, kerek szemekkel, mikor Krakkóról beszéltem neki, meg Noa, a vezetőnk, aki tíz éve, még az iskolában Zsuzsaként mutatkozott be. Most krav magázott és Lara Croft-osra gyúrta a testét, összehúzott szemmel méregetett minket. *Jofi*, jegyezte meg gúnyosan, szép, hogy már megint sikerült elkésnetek.

A puccos hotel, ahová vittek, nem esett messze az óvárostól, az ablakunk egyenesen a Sion-hegyre nézett. Előttünk a szálloda gondozott, ősfás parkja, fölöttünk meg, a hegy tetején, mint valami középkori erődítmény, egy apátság bukkanat elő a magasra nőtt cserjék mögül. Alig vártuk, hogy vége legyen a hétnek, reggeltől estig folyton a négy fal között voltunk, a szállást pedig kíséret nélkül elhagyni nem lehetett. Azt terveztük, egyik este kiszökünk a Mamila Mall-ba, de Szári, a gépfegyveres katonalány állandóan a nyomunkban volt, így a bevásárlás ugrott. Nappal vagy ettünk, vagy a labirintusszerű folyosókon bolyongtunk, nyugodtan nézz hülyének, mondta Simi elégedetten, miközben arcába tolt egy újabb adag humuszt, de lehet, hogy mégis meg tudnám szokni, naná, hogy a kaja miatt, tette hozzá röhögve.

A tinikkel csak a kibucban találkoztunk, kétszáz kilométerre Jeruzsálemtől, kezdettől fogva úgy méregettük egymást, mint az ufókat. A vaságyakkal telezsúfolt kockaházban, ahol elszállásoltak, az első reggel Simi rémült kiabálására ébredtem, mint az őrült, rohantam a közös zuhanyzóba, de mire odaértem, már két másik lánnyal egyeztetett riadtan, mi legyen a hatalmas csótánnyal, ami a zu-

hanykabin aljából mászott elő, és most kíváncsian szemlélte maga körül az eseményeket. Kiderült, ezek a fenevadak mindenütt ott vannak, úgy tűnt, ebben az országban képtelenek megbirkózni velük.

Sábátkor tiszta fehérbe kell öltözniük, jelentette ki Noa másnap, ellentmondást nem tűrő hangon, s mint akit felhúztak, a szoba közepére penderült. Vagy legfeljebb kékbe, fűzte hozzá, világos? Délelőtt mindenkinek a virágokkal teleültetett kertbe kellett mennie, a közepén felállított színpad körül legalább kétszázan ültek, női rabbit akkor láttunk életünkben először. A lányok fehér pólót és szoknyát, a fiúk fehér nadrágot viseltek, pont, mint azok, akik a Jordán piszkosbarna vizében keresztelkednek. A színes ruháinkban szedett-vedettnek tűntünk közöttük, szerencsére nem törődtek velünk, furcsa külföldiekkel. Fellelegeztem, mikor a nyüzsgő hófehér tömeg a közösen elmondott ima után az ebédlő felé vette az irányt, Noa intett, hogy mi is tartsunk velük.

Beléptünk a nagyablakos, világos térbe, az egyik sarokban volt még két szabad hely. Mellettünk koboldszerű szemüveges fiú szedegette mohón a csurig pakolt tálakból az ételt, de a nagy részét a tányérján hagyta, ketten végig egymás közt vihogtak valamin, amiből egyetlen szót sem értettünk. Néztem az egyre terebélyesedő romokat magunk körül, a szósszal összekent asztalokat, az abroszra ömlött üdítőt, a maszatos tányérokat. A régi iskolai ebédlőnk nem volt ilyen fényes és tágas, kajából viszont ott is rengeteg volt, a közeli kóser kifőzdéből szállították. A fiúk késő délután a folyosón a megmaradt cukroskifliket rugdosták, mint a labdát. Éreztem, hogy egy falat nem menne le most a torkomon.

Meg kellene végre szólítanunk őket, gondoltam, de elképzelni se tudtam, mi a fenéről beszélgethetnénk. Olyanok voltak, mint Ádi, az öcsém, akihez néhány éve szólni se lehetett, mikor megtudta, anyámék őt is a zsidókhoz íratnák, a szobájába zárkózott, azt kiabálta, hagyják már békén, ő normális akar lenni, hát nem értik? Mondhattak neki bármit, semmivel nem lehetett rá hatni. Végül egy budai vörösteplás hodályba kezdett el járni, örült, hogy sikerült megúsznia. Majd a Golánon megismerkedünk velük, nyugtattam magam, nemsokára úgyszólván odautazunk, azt reméltem, a kirándulás összehoz bennünket, máskülönben Noa tutira szóvá teszi, miért nem barátkozunk. Mikor eszembe jutott, összerándult a gyomrom.

Az utazás napján Simi rosszul volt, nekem meg begyulladt a köröm a lábujjamon, de a táborban nem maradhattunk, hiába győzködtük Tamart. Kijelentette, történjék bármi, a csapat nem szakadhat széjjel, egyébként is végig sík terepen mozgunk majd. Délután busszal érkeztünk arra a helyre, ahonnan másnap hajnalban indultunk volna tovább, az éjszakát szabad ég alatt töltöttük. Tojás nagyságú kövekre terítettük le a hálósákokat, három órát ha aludtunk.

A felfelé vezető úton kettesével indultunk el, közvetlenül előttünk amerikaiak haladtak, legalább harminc, túlsúlyos kamasz, mint megannyi jól megtermett csiga hordozták túrazsákjaikat, elképesztő mennyiségű kaját, a sátrukat és perze vizet. Arcukon elégedett, földöntúli vigyor ült, mint a vendégeknek egy bensőséges, hálaadás-napi vacsorán, belém villant, ők vajon tudják-e, mi vár rájuk. Sejtettem, hogy ez a séta nem lesz fáklyásmenet.

Egy kisebb vízesésnél tartottunk először pihenőt. Le se vetkőztünk, ruhástul gázoltunk bele a kristálytiszta vízbe, ami olyan volt, mint a jég, de legalább lenyalta rólunk a port és az izzadságot. Az út innentől még tovább emelkedett, mi

pedig egyre nehezebben tartottuk az iramot, imbolyogva másztunk felfelé, mert már megkapaszkodni se nagyon tudtunk hol, csak később a kötelekbe, amik a hatalmas kőtömbökbe akasztott karikákon lógtak. Mikor egyik oldalról a másikig lendültünk, és lenéztünk, csak sziklákat láttunk, meg alattunk egy újabb vízmosást.

A vakító fényben beúszott elém a kép, Jugoszláviában nyaralok a szüleimmel, lábunk előtt, mint valami giccses óriásposzteren, a türkizsín tenger, fölöttünk a sziklás partszakasz, és ameddig a szem ellát, mindenütt éles és szűrös kövek, ha leülök, vágják a fenekemet. Amikor panaszkodom, apám szárazon megjegyzi, más a földhöz verné a seggét örömeiben, amiért itt lehet, anyám nem szól semmit, csak néz rám szigorúan. Tudom, hogy szégyellnem kellene magam, amiért hálátlan vagyok, de nem megy. Egyszerűen csak túl akarom élni a napot.

Mindjárt felérünk, és vége lesz ennek az egész rémálomnak, mondogattam magamban, de a csúcs még sehol se volt, apró, távoli pont csak a kopasz, sárga hegy legtetetjén. Mikor oldalra fordítottam a fejem, láttam, hogy Simi halálsápadt, már alig vonszolja magát, kis híja volt, hogy az utolsó ugrásnál le nem zuhant. A hirtelen mozdulattól a piros fonálon függő kéz alakú medál, amit még az óvárosban tekert a csuklójára egy rabbiruhás csavargó néhány sékelért, leszakadt, és azonnal eltűnt a kövek között.

Vigasztalni kezdtem, hogy nem kár ezért a vacakért, nyilván kamu, hogy megvédi viselőjét a rossztól, de Simi nem hallgatott rám, az arca elkomorult, a hangok artikulátlanul törtek fel belőle, mikor végre megszólalt. *Fuck you, I don't wanna die*, üvöltötte oda Tamarnak, aki épp akkor bukkant fel az egyik kanyarban, arcára vékony, szürkésfekete csíkokat rajzolt a sós víz és a por. Úgy toporzékkolt, mint egy gyerek. Akkor már senki nem volt mellettünk. Ezek a kamaszok tényleg jól bírták, de nem csak ők, a többiek is a csoportból. Néztem őket messziről, a ruhájuk mocskos volt és izzadt, szakadt róluk a víz, úgy meneteltek, mint valami rettenthetetlen agyaghadsereg katonái, attól féltem, végleg felszívja őket a terrakotta táj. Legszívesebben én is bőgtem volna. A lengyel lány elvörösödött, de nem szólt semmit, mikor végre felértünk a csúcsra, megveregette Simi vállát. Onnantól viszont került minket.

Noa, alighogy megérkezett, beszélni akart velünk. Éppen alváshoz készülődünk, nem baj, mondta, megvárja, amíg felöltözünk. Magas sarkú cipőben és lyukacsos ujjatlanban volt, a szemhéján elkenődött a gondosan odamázolt festék. Hullafáradtnak tűnt, az egész napot egy jeruzsálemi konferencián töltötte. Egy ideig fel-alá járkált, aztán levetette magát az egyik alacsony, billegős székre, de néhány perc múlva ismét felpattant, és kiviharzott az ajtón. Mire a szobájába érünk, a többiek mind ott voltak, egykedvűen bámultak maguk elé.

A szőnyegen szorítottak nekünk helyet, akkor már csak egy nap volt hátra. Ott ültünk nyolcan abban a szűkös, háromszor hármasszobában, szépen sorban, mint a verebek, én Noát néztem, aki, miközben beszélt, egyenesen ránk szegezte a tekintetét, láttam rajta, minden idegszálával arra összpontosít, ne húzza fel magát túlságosan. Aztán egyszerre, mint amikor nyitva felejtenek egy csapot, dőlni kezdett belőle a szó, mikor annak idején kiköltözött, kezdte emelt hangon, már a legelső héten éhen hal, ha annyit szerencsétlenkedik, mint mi. És hogy kezdettől fogva csakis arra tudott gondolni, nyilván tévedésből jelentkeztünk.

Simi szó nélkül ült mellettem, ujjával a kopott szőnyegrojtokat babrálta. Noa viszont választ se várva folytatta, szaros bevándorlóknak se lennétek jók, vetette oda lángvörös arccal, szinte kiabálva, én mégse éreztem semmit. Mintha valahonnan a távoból beszélt volna hozzánk, mintha ott sem lennénk. Mondott még valamit héberül, láttam, hogy néhányan összenevetnek. Az órára néztem, hajnali egyet mutatott, alig bírtam nyitva tartani a szemem.

A gépünk késő este szállt le Budapesten, összeszedtük a csomagokat, és elindultunk a kijárat felé. Te nem vagy éhes, torpant meg néhány lépés után Simi, nekem mindjárt kilyukad a gyomrom, az a szendvics a gépen nevetséges volt. Persze a büfét addigra már kifosztották, csak tepertős pogácsa volt, kettőt kértünk. Forinttal fizettünk, a sékelünk egyébként is régen elfogyott, az utolsó néhány érmén a Fehér Városban baklavát és arab teát vettünk, a pénzt fillérenként számoltuk le a büfés elé a pultra.

Simi beleharapott a tésztába, és elhúzta a száját. A kurva életbe, fanyalgott, tizennégy napig kósert ettünk, most meg disznózsírt zabálunk, hát nem örület? Persze a világért ott nem hagyta volna, falt tovább, mindketten iszonyú éhesek voltunk, és miközben ettünk, eszembe jutott az óváros, az olaj- és fenyőfaligetek, a mozgó teaárusok, a kreolbőrű, érthetetlen nyelven ordibáló emberek, minden. Mintha csak százéves, fekete-fehér képeslapokat nézegettem volna. Különben abban a pogácsában alig volt pörcc, inkább száraz volt, tömör. Fojtós. Olyan igazi.

Emlékeim – zsidólánynak lenni 1944-ben

*Mari húgomnak, aki átélte mindent, de nem emlékszik rá,
Gyerekeimnek, Unokáimnak, Dédunokáimnak, Unokatestvéremnek,
Pistának, Anninak és családjuknak, akik már
csak hallomásból ismerik ezt a korszakot.*

Évtizedekig szinte egyáltalán nem foglalkoztatott a deportálás emléke. Az első ezzel kapcsolatos kérdéseket Judit és Jörgen tették fel, amikor 1981-ben, Zsófi unokám születésekor egy hónapot Stockholmban töltöttem. Ültünk hármásban az ágyon, hosszan kérdeztek, és én válaszoltam. Elcsodálkoztak, hogy én főleg „vicces” eseményeket idézek fel. Vajon miért ezek az emlékek jutnak eszembe? Egyáltalán, hogyan lehet erről az időszakról nevetve beszélni? Valószínűnek tartom, hogy a több évtizedes „elfojtás” következtében az ilyenfajta élmények jöttek elő a legkönnyebben a memóriámból. Az is lehet, hogy az abszurd történés egy része olyan érdekesnek tűnt egy gyerek számára, hogy „felülírtak” más, felnőtt fejjel tragikusnak minősülő eseményeket. A fájdalmas élményekről évtizedekig nem is beszéltem, igyekeztem elfelejteni őket. Most szeretném leírni emlékeimet, vidámakat is, szomorúakat is. Hetvenöt éves vagyok, ideje összefüggően visszaidézni a régmúltat.

*

A deportálásból – ha jól emlékszem a dátumra – 1945. április 27-én, anyám 35. születésnapjának hajnalán érkeztünk meg a szolnoki pályaudvarra. Anyuval, Marival, anyai nagyszüleimmel (Kovács Ernővel és Schwartz Erzsébettel), Kláriveral, anyám húgával nyitott tehervagon tetején tettük meg a Pozsony–Budapest Józsefvárosi rendező pályaudvar közötti utat. Átgyalogoltunk a Nyugati pályaudvarra, és már este, az első lehetőséget megragadva, továbbutaztunk. Pénzünk nem volt, de nyilván nem is kértek tőlünk jegyet. Szolnokon akkoriban még éjszakai kijárási tilalom volt, így a lebombázott állomás épülete előtt ültünk motyóinkon reggelig. Pontosan emlékszem, arról beszélgettünk, hogy Apu már biztos otthon vár bennünket. Én, a 13 éves nagy apa-rajongó, másra nem is tudtam gondolni, mint erre a találkozásra. Amikor eljött a reggel, izgatottan elindultunk „haza”. A Tófenék utca 9-ben, a deportálás előtti otthonunkban nemcsak hogy apám nem várt bennünket, hanem egy teljesen üresen tátongó lakást találtunk. A háznak abban a részében, ahol a nagyszüleim és a mi lakásunk volt, ismeretlen lakókat találtunk. Talán egy évvel később, hosszú nyomozás eredményeképpen derült csak ki, hogy Apu a felszabadulás után Mauthausenban halt meg 45 éves korában, flekktífuszban. Erről soha, semmilyen hivatalos értesítést nem kaptunk.

Ebben az időszakban vált nyilvánvalóvá a többi veszteség is. Apai nagyanyám és három gyereke, azok feleségei, férjei és három gyerekük, anyám két nagynénje, unokatestvérei, azok férjei és gyerekei. A Don-kanyarban, Auschwitzban és a budapesti Duna-parton haltak meg.

Anyám családja szolnoki volt, az apámé Szerencsen élt. Anyu húszéves korában Szerencsre ment férjhez. Első perctől kezdve nem szerette a kelet-magyarországi kisvárost, amelynek légköre idegen volt számára. Szerencsen a zsidóság többsége ortodox volt, aránylag kevés neológ zsidó család élt ott, közöttük apám családja. Anyu számára már az is jelentős változást hozott és sokféle kompromisszumot igényelt tőle, hogy – a szülői háztól eltérően – apám családja vallásos volt. Kóser háztartást vezettek és ezt kívánták meg tőle is. Számára a zsidóság korábban a zsidó hittan tanulását jelentette, szülei csak a nagyobb ünnepeket tartották meg, csak olyankor mentek el a zsinagógába. Anyu apámtól tanulta meg a vallási formáságokat, a péntek esti szertartást, a széder esték ünneplését. Megtartottuk a Ros Hasónót, szép emlék maradt számomra is a Jom Kippur-i vacsora. Apám otthon minden reggel taleszban és tefilinnel imádkozott, de csak péntek este, a családdal együtt, az ünnepek alkalmából járt templomba.

Anyu, noha igyekezett betartani a vallási szabályokat, nehezen alkalmazkodott a vallásos közösség szokásaihoz, „szabados viselkedése” hamarosan szóbeszéd tárgyát képezte. Az új közösség minduntalan „kibeszélte” a fiatal házasokat. Csak két eseményt említek meg. Klári, anyám három évvel fiatalabb húga, aki nagyon csinos lány volt, sok időt töltött akkoriban Anyuéknál Szerencsen. Nagy társaság alakult ki körülöttük. Nyáron strandra jártak, ahol – a szolnoki szokásoktól eltérően – akkor még egymástól elkülönülve strandoltak a férfiak és a nők. (Nem tudom, hogy kizárólag a zsidók által használt strandon volt-e szokás a nemek szerinti elkülönülés, vagy a többi strandon is ezt tették-e.) A Kovács lányok Szerencsen forradalmasították a helyi szokásokat, a társasághoz tartozó fiatal férfiak és nők együtt napoztak, úsztak, együtt jártak cukrászdába, kirándulni. Ez sokakat felhábortított, mások örömmel követték a példájukat. A másik botrány a születésem után tört ki. Anyám karácsonyfát vásárolt a piacon szórakoztatásomra. Még ideje is alig volt felállítani, amikor péntek este a zsinagógában kiprédikálta a rabbi. „Jött közénk egy olyan zsidó asszony, aki arra vetemedett, hogy a karácsonyt megünnepelje, és karácsonyfát is állított otthonában” – mondta a szószékről. Apám szörnyen elszégyellte magát, mert rögtön tudta, hogy kiről van szó. Ezután soha többé nem volt karácsonyfa a lakásunkban, sem Szerencsen, sem Szolnokon. Mai fejjel érdekes megállapítani, hogy nálunk ettől kezdve nem a Hanuka ünnep lépett a karácsony helyébe, ahogy az zsidó családoknál általában szokás, hanem a Mikulás.

1935-ben, hároméves koromban Szolnokra költöztünk, ahol apám, aki Szerencsen is kereskedő volt, a Baross utcai Hasznos házban megnyitotta divat- és rövidáru üzletét. Még Szerencsen, a költözés közben, amikor a bútorok már úton voltak, valami fertőző betegséget kaptam. Mi Anyuval kénytelenek voltunk még egy ideig maradni. Szüleim kényszerből lakást béreltek. A gyerekbetegségből hamar felépültem, de közvetlenül utána asztmatikus rohamok mutatkoztak nálam. Nehézlégzéses rohamok ébresztettek esténként az első álmomból; ha tíz lépést futottam, vagy ha megfáztam, jött a nehézlégzés, a fulladás. Szüleim is, én is sokat szenvedtünk ezektől a tünetektől. A bajt tüdőasztmának diagnosztizálták az orvosok, akkoriban még nem ismerték az „allergiás asztma” fogalmát. Az orvostudomány mai álláspontja szerint érzékeny, allergiás alkat vagyok. A költözés megrázkódtatása, vagy valami a bérelt lakásban, kiválthatta az allergiás asztmát. Az allergiás reakciók különböző formái később is követték egymást, ám az asztmatikus rohamok a deportálásban megszűntek.

1938. januárban, a szolnoki Bábaképző Intézetben megszületett hat évvel fiatalabb húgom, Mari. Anyu nyílt lábtöréssel szülte meg, ugyanis néhány héttel a koraszülés előtt elcsúszott a fürdőszobában. Nagyon örültem a kistestvérnek, Apu csilingelő lovas szánkóval vitt a kórházba meglátogatni a kistestvérét. Jól indult a testvér-kapcsolat...

Szolnok a negyvenes évek elején mintegy 40 ezres lélekszámú alföldi polgárváros volt, 100 kilométerre Budapesttől. A helyi zsidóság (2590 fő) nagyobbik hányada a neológ közösséghez tartozott, bár voltak ortodox családok is.¹ Utóbbiak közül senkit nem ismertem. Szörmesapkás, kaftános zsidót is csak Szerencsen láttam gyerekkoromban, amikor apai nagyanyámnál nyaraltam. A szolnoki zsidóság többsége asszimilálódott, számukra az országosnál kedvezőbbek voltak a pályaválasztási lehetőségek is. Idézek a két világháború közötti időből egy erre vonatkozó megállapítást. „A város izraelita vallású polgárai letelepedésük első percétől szabadon fejthetik ki képességeiket és tevékenységüket, a más polgárokkal egyenlő elbánás teremtette helyzetben.”² A neológ zsidók nagy része egzisztenciálisan kielégítő helyzetben volt, és számos jómódú, sőt gazdag család is akadt közöttük. Sok országosan ismertté vált zsidó értelmiségi származott Szolnokról, közöttük Szegő Gábor matematikus, dr. Preisich Kornél kórházi főorvos, Tabák Lajos fotóművész, írók és a szolnoki művésztelep létrehozásában jelentős szerepet játszó és ott alkotó képzőművészek, köztük olyan nagyhírű alkotók, mint Fényes Adolf, Zádor István.

Konzolidált, középpolgári körülmények között éltünk. A divatáruüzletben két segéd és időnként egy tanuló dolgozott. Az otthoni segítség egy bennlakó háztartási mindenés és egy gyereklánynak nevezett, iskolázottabb fiatal lány volt, aki csak velünk, a gyerekekkel foglalkozott. Anyu vezette a háztartást, és délelőttönként az üzletben segített apámnak. A könyvek szerezését otthonról hoztam. Színházba, moziba jártunk. Anyu szeretett zongorázni, mindig nagy áhítattal hallgattam. Az egyetlen tárgy, amelyet 1945 tavaszán az egyébként teljesen üres, kifosztott lakásunkban megtaláltunk, a zongora volt. Úgy látszik, nehéz volt elmozdítani, vagy akik a lakást kipakolták, nemigen zongoráztak

A zsidótörvények hatása, az antiszemitizmus térhódítása bizonyos jelekből érzékelhető volt gyerekkoromtól kezdve. Az első személyes emlékem, hogy a MOVE fajvédő egyesület átvette a Tisza-híd melletti tiszai strandot, és attól kezdve kizárólag a Mészáros strandra (sokan zsidó strandnak hívták) járhattunk. A régivel ellentétben az új strand a Tisza-hídról nem volt gyalogosan megközelíthető. A gyerekek számára ez nemcsak hogy nem jelentett lelki megrázkódtatást, de kellemes változást is hozott az életbe. Ettől kezdve állandó motorcsónak szállította a Tiszán mindkét irányban a strandolókat, ami kényelmesebb volt a gyaloglásnál, és gyerekefjejjel sokkal izgalmasabbnak is éreztük. Emlékszem, a motorcsónakstégen szinte egyfolytában a „Tavaszi zsongás” című, akkor divatos számot játszották.

Az elemi iskola négy osztályát a Zsidó Elemi Iskolában végeztem. Nagyon jó iskola hírében állt, annyira, hogy még a harmincas évek végén is jelentkeztek oda igényes más vallású diákok. Semmi jellegzetesen zsidó szellem nem volt érzékelhető azon kívül, hogy az összes zsidó ünnepet az iskolai keretek között is megünnepeztük. A magyar költészettel ott ismerkedtem meg először, Horváth Gyula tanító bácsi lelkesen olvasta fel nekünk Arany János *Toldiját* és a *Toldi estjét*. (Tanítónk kijelentette, hogy a *Toldi szerelme* nem igazán érdekes, az a trilógia leggyengébb darabja. Azóta sem ellenőriztem, hogy ez volt-e a mellőzés tényleges oka.)

Azt hiszem, negyedikes elemista koromban hívták be első ízben apámat zsidó munkaszolgálatra. Ez nagy ijedséget okozott a családban. Itt kell elmondanom róla, hogy az első világháborúban magas katonai kitüntetésekert kapott. Nagyon büszke volt hősiességére magartartására, hangsúlyozottan magyarnak tekintette magát, aki történetesen izraelita vallású. Magas háborús kitüntetései miatt az első zsidótörvény bevezetése után „kivételezett-

¹ Az adatokat Papp Zsolt *A szolnoki Izraelita hitközség története a kezdettől napjainkig* című könyvéből vettem át. (Fotogruppe kiadó Kft., Szolnok, 2005)

² Szolnok – Fejezetek a város múltjából. Szerkesztette Vidor Győző, kiadta Róth Dezső könyvnyomdája, Szolnok, 1927. In: dr. Csató Dávid: *A szolnoki izraelita hitközség*. Az 1. l. l. ábrájában említett Papp Zsolt-könyv ezt a kiadványt idézi.

nek” minősült. Ez egészen 1944-ig bizonyos esetekben mentességet, kedvezményeket jelentett személy szerint neki és a családja számára. (Például az első két alkalommal, amikor Fegyvernekre és Gyomára hívták be magyarországi munkaszolgálatra, rangjelzéses katonai egyenruhát viselhetett, míg a többiek saját civil ruhájukat hordták.) Én a kivételezettség előnyét az elemi iskola elvégzése után élvezhettem először. Ekkor már nemcsak az egyetemi, de a gimnáziumi felvételeknél is érvényesítették a zsidótörvényben előírt numerus clausust. Az egyetlen szolnoki leánygimnáziumba évfolyamonként legfeljebb két zsidó származású diákot vehettek fel. A felvételnek két előfeltétele volt, a „kivételezettség” és a jeles tanulmányi eredmény. A lehetőség azonban csak akkor teljesülhetett, ha más vallású diákokkal nem telt be a tervezett osztálylétszám. Emlékszem, Apuval egy egész délelőtt szorongva ültünk az iskola lépcsőjén, és vártunk a boldogító igenre. Végül kijött az igazgató és közölte, felvettek. Hihetetlenül boldog voltam, hogy gimnazista lehetek. Ugyanakkor nagy szomorúságot okozott, hogy velem egyidős, szeretett unokatestvéreimet, Klinger Lacit, akivel addig sok időt töltöttünk együtt, nem vették fel, hanem a debreceni zsidó gimnáziumban kellett továbbtanulnia. Szünidőkben sokat mesélt ottani élményeiről, a gimnáziumról és a nagyhatású Kardos László tanár úrról. Nála lakott, és az iskolában is tanította. Kardos Lászlót, akárcsak a zsidó gimnáziumok sok más tanárát, 1945 után egyetemi tanárnak nevezték ki.

A Lorántffy Zsuzsanna (későbbi Varga Katalin) gimnáziumban nemcsak elég magas tandíjat kellett fizetni, de teljesen új „ruhatár” beszerzése is kötelező volt. Sötétkék tavaszi és téli kabát, az utóbbi szürke bárányszőrme gallérral, azonos szőrméből készült kucsmával; sötétkék filc és fehér vászonkalap, elől valamiféle magyaros kis seprűszerű dísszel (azt hiszem, sörtének hívták), sötétkék és fehér matróruha, továbbá két darab magyaros hímzésű, sötétkék iskolaköpeny. Szüleim valóságos vagyont költöttek a ruházatomra, ami nagy teherterhelés volt számukra. Én nagyon büszke voltam arra, hogy gimnazista vagyok, és már a forró nyári napokon, az iskolaév megkezdése előtt a gimnazista kalapomban parádéztam. Semmi nem maradt meg a ruhatáramból, s az akkori időkben készült egyetlen fényképet sem találtunk a deportálás után hazatérve.

Emlékszem, két évvel később hisztérikusan ragaszkodtam a rakott szoknyás, szép fehér matróruhához. Kierőszakoltam, hogy magunkkal vigyük a gettóba, sőt azt is, hogy a deportálásba menet Anyu a hátizsákomba tegye. A ruha másfél éves gimnazista pályafutásom alatt, mindössze egyszer volt rajtam; vigyázni kellett a drága és kényes ruhadarabra. Megőriztük a matróruhát a deportálásban is, egészen a hazaútig. Amikor a strasshofi tábor felszabadulása után, a még harcoló német és orosz csapatok között gyalog hazaindultunk, anyám már nagyon határozott volt. A csomagok könnyítése érdekében, tiltakozásom ellenére, eldobta a talán már rég kinőtt, sohasem hordott, szép fehér matróruhát.

A fehér matróruha szimbólummá vált további életemben. Ha valamelyik ruhámat vagy egyéb nagyon szeretett darabomat féltve kímélni akartam és visszatettem a szekrénybe, rögtön eszembe jutott: örömmel használni és élvezni kell, amíg nem késő...

A gimnáziumban 1942 szeptembere és 1944 áprilisa között töltött időszakra jó érzéssel gondolok vissza. A 32 fős osztályban soha nem hallottam a leghalványabb utalást zsidóságomra. A némettanárnőmnek, aki mellesleg a Volksbund tagja volt, a kedvence voltam, mert – a különórák eredményeként – akkor már folyékonyan beszéltem németül. Volt osztálytársaim ma is emlegetik, mennyire imponált nekik némettudásom. (A deportálás után elhatároztam, soha többet nem beszélek németül. Szinte el is felejtettem némettudásomat. 1983-ban néhány hónapot Münchenben töltöttünk, akkor sok minden visszajött egy 12 éves gyerek szókincséből.) Ezzel szemben a másik, ugyancsak volksbundista tanárnő, aki földrajzot és természetrajzot tanított, az egyik szülői értekezleten közölte anyámmal, hogy elvből nem ad egy zsidónak mindkét tárgyból jelest; döntsük el, melyik-

ből szeretném. Az osztály előtt azonban nyomát sem mutatta antiszemitizmusának. (Csak az érdekesség kedvéért írom le, hogy valószínűleg a két tanárnő között lesbikus kapcsolat volt. A háború után azt hallottuk, hogy együtt mentek ki Németországba, majd Amerikába. A nyolcvanas évek elején, Los Angelesben kezembe került egy telefonkönyv, amelyikben meglepve fedeztem fel ezt a két nevet egy közös lakcím alatt. Miközben gondolkodás módjukban több szálon kötődtek a nácizmushoz, azt azért illett volna tudomásul vennük: Hitler biztos nem örült volna a kapcsolatuknak. Nyugodt beilleszkedésükre a náci háborús ellenségeinek országában kerülhetett csak sor.)

Az osztályban rajtam kívül még egy zsidó lány volt, akivel ugyan együtt jártunk már az elemi iskolába is, de csak kevéssé barátkoztunk. Barátnőim – akikkel később tovább erősödött a kapcsolatom – a nem zsidó lányok közül kerültek ki. A másfél év alatt néha lakáson is találkoztunk; sem az ő részükről, sem szüleik részéről nem éreztem semmi megkülönböztetést.

A németek 1944. márciusi bejövetele előtt inkább csak szüleim beszélgetéseiből érzékeltem, hogy gyülekeznek a viharfelhők. Apu másodszori munkaszolgálatára már félelemmel töltötte el a családot, de szerencsére két hónap múlva leszerelték, az élet a megszokott mederben folyt tovább. Hallottam a magyar területek visszacsatolásáról, a háborúról, sokakat behívtak az ismerősök vagy rokonok közül tartós munkaszolgálatra. Emlékszem a visszatérő szirénapróbákra, később már egy-egy éjszakai bombairadóra is, amit hamar lefújtak. Hallottam otthon ételmiszer-korlátozásokról, de nem éreztem semminek a hiányát, talán családom számára megfizethető volt a feketepiacon a szükséges ételmiszer. Anyu Csehországban élő nagynénjétől és unokatestvérétől nem sokkal a német megszállás után levél érkezett: a többi zsidóval együtt őket is Theresienstadtba költöztették. Jól vannak. Igaz, hárman laknak egy szobában, de jól érzik magukat és mindenük megvan: színház, zene, kártyaparti. Nem emlékszem arra, hogy különös megrendülést okozott volna a hír, bár lehet, előttem nem mutatták szüleim, hogy a levél felkavarta őket. Az is lehet, hogy elhitték, amit írtak. Ugyanakkor nagy felzúdulást okozott a családban, amikor anyám első unokatestvére, Lusztig Pirike családjával együtt kitért, abban a reményben, hogy ez segít majd rajtuk a továbbiakban. Pirike és két fia túlélte a deportálást, férje munkaszolgálatosként halt meg. Egészen a deportálásig megszakadt velük a kapcsolat, a család nem tolerálta elhatározásukat.

1944. március 19-én kora délután Anyu a rádióból értesült a német megszállásról. Apámnak vasárnap délutánonként állandó kártyapartija volt a Nemzeti Kávéházban. Nekem kellett elszaladni érte, és fülébe sügni a hírt. Azonnal vette a kabátját, és indultunk haza. Én nem biztos, hogy megértettem, mi történik, de a szülők arcáról olvasva olyan rémület fogott el, ami velem maradt az elkövetkező sok-sok hónapban, évben. Szinte percek alatt megtanultam a kínzó félelemérzést, családom görcsös féltését.

Még nem voltam 12 éves, 1944 márciusától kezdve szüleim mégis úgy bántak velem, mint egy felnőttel. Talán már másnaptól kezdve jöttek a megszorítások, tiltások, amiket valahogy kezelni kellett. Elmagyarázták, hogy senkinek nem szabad beszélnem arról, amit otthon látok. (Például a zsidók kötelesek voltak beszolgáltatni rádiójukat. Mi azonban megtartottunk egyet, amin a BBC adását hallgatták a legbelső szobában, párna alatt. Nekem kellett felügyelni és jelezni, jön-e valaki, nem hallatszanak-e ki a hangok.) Azt mondták: vigyázni kell magamra, ötéves kistestvéremre, önállónak kell lennem. A veszélyhelyzetben egyik napról a másikra felnőttem, s azt hiszem, az a tudatosság, felelősségérzés, az önálló döntések kényszere, ami akkor kialakult bennem, egész életemben hatott gondolkodásomra és magatartásomra.

Továbbra is jártam iskolába, de minden nap hozott valami „újdonságot”. A sorrendre nem nagyon emlékszem, csak néhány fontosabb eseményre. Be kellett szolgáltatni a családi ezüst- és aranytárgyakat, a kerékpárokat, a rádiókat, el kellett küldeni az alkalmazotta-

kat, így a háztartási segítséget is. Be kellett zárni az üzletet, visszavonták az iparendélyt. Anyu és Apu igyekeztek néhány értékesebb, de nem nagy terjedelmű árut kicsempészni olyan régi vevőknek, jó ismerősöknek, akik hajlandónak mutatkoztak azok megőrzésére. Senkinek se volt fogalma arról, mit hoz a jövő, mégis, a hivatalos propaganda ellenére akadtak ketten, akik ezt vállalták. Egy vasutas család, régi vevőnk és egy kedves korábbi háztartási alkalmazottunk, aki nálunk dolgozott, amíg férjhez nem ment, nemcsak elvállalta a segítséget, de meg is őrzött nekünk minden darabot. Az üzletet és később a lakást hivatalosan lepecsételték, de ez a formalitás nem volt akadálya annak, hogy mindenünket, az utolsó szögig, ismeretlen emberek szét ne hordják. Néhány kedves ismerősünk ember-séges és önzetlen segítsége tette lehetővé, hogy Anyu a deportálás után néhány darabbal megnyissa szegényes divatáru üzletét. Ma is hálás szívvel gondolok rájuk.

Április elején egy újabb rendelet sárga csillag viselésére kötelezte a zsidókat. Megalázó érzés volt, amikor Anyu kabátjainkra varrta a sárga csillagokat. Szégyenkezve és félve mentem ki az utcára. Az első napon körülbelül az iskolába vezető út felénél talákoztam egy osztálytársammal, aki hozzám szegődött és együtt mentünk néhány lépést. Ekkor egy szembejövő férfi ráförmedt a lányra, szégyellheti magát, hogy zsidóval megy az utcán. Demecs Rózsi, akivel egyébként nem is voltam közeli barátságban, nem válaszolt a férfinak. Mondtam neki, nem sértődöm meg, ha külön megy az iskolába. Mire ő azt felelte: miért mennék külön, te az osztálytársam vagy, és én veled akarok menni. Ez felejthetetlen, jóleső élményem volt. Később, felnőtt korban visszaidéztem neki a jelenetet, de nem is emlékezett rá.

Az atrocitásoktól félve, zsidó gimnáziumi társaimmal (1-től 8. osztályosig, talán tizenötön) megbeszéltük, hogy ezután lakásaink sorrendjében kialakított lánc szerint együtt megyünk az iskolába. Már csak néhány napig járhattunk iskolába, de emlékeim szerint sem az utcán, sem az iskolában nem zaklattak bennünket, újabb megjegyzés sem hangzott el.

Hamarosan kimaradtam az iskolából. Amikor jó másfél évvel később, a korábbi osztályomban folytattam a tanulást, senki, se tanár, se diák nem kérdezte meg tőlem, hol voltam az elmúlt időszakban, és egyáltalán mi történt velem. Ötven évvel később, egy osztálytalálkozón tettem fel a kérdést két-három egykori osztálytársnak, akik ma is barátaim, hogy miért nem kérdezősködtek. Nem kaptam rá magyarázatot. Egyikőjük elgondolkozva a kérdésen, úgy emlékezett, hogy hallott valamit a zsidók deportálásáról, de akkor jöttek a bombázások, őt falura küldték a nagymamájához, és valahogy elfelejtette az egészet.

Egészen 1943 nyaráig szinte minden vakáció idején egy-két hetet Szerencsen töltöttem. Nagyon szerettem szerencsi nagyanyámat. Kistermetű, fáradhatatlan, fürge teremtés volt. Mindig jól éreztem magam a régi nagy házban, ahol tíz gyereket nevelt fel. Szerencsen nyaraló budapesti másod-unokatestvéremmel szívesen kirándultam a környező zempléni hegyekbe, romantikusnak éreztem az ottani „kecskekörmöknek” nevezett köveket a hegyoldalban. Szerettem a negyedóránként zenélő nagy órát a nappaliban, a nagyanyám kertjében vágott friss snidlinget, a finom málna-ribizli lekvárt, amelynek bíboros színére ma is emlékszem, szerettem a péktől szombat délelőtt elhozott sóletet, nem is szólva a különleges szerencsi csokoládé-válaszletről, amely a gyár elegáns üzletében állt a vevők rendelkezésére.

Nagyapám, Dicker Zsigmond, aki cipőfelsőrész-készítő és később cipőkereskedő volt, hároméves koromban halt meg. Nagyanyám előkelőnek számító, gazdag, asszimilált zsidó családból származott. Hazai Samu volt a nagybátyja,³ és már születésekor, a 19. században Komáromi Szerén, azaz magyar néven anyakönyvezték (már dédapám vagy ükapám magyarosíthatta a nevét). A családi legenda szerint igazi nagy szerelmi házasság volt, nagyanyám rangján alul ment férjhez, tíz gyerekük született.

Magyarországi gettóról akkor hallottam először, amikor a szerencsi rokonaimat április

³ Hazai (Hazay) Samu báró egyike volt azoknak a zsidó származású közéleti személyiségeknek, akik a legnagyobb karriert futották be. Pályája csúcspontján vezéreztetéses és hadügyminiszter volt. (Lásd a Zsidó Lexikon, 1929 Hazay Samura vonatkozó címszavát.)

elején a sátoraljújhelyi gettóba vitték. Szerencsen élt a nagyanyám, öt gyereke menyekkel és férjekkel, és két unokája. Gettóba csak a család nőtagjait és a gyerekeket vitték, a férfiakat akkor már valamennyien munkaszolgálatosként, Oroszországba hurcolták. A gettóviszonyok különlegesen rosszak voltak Sátoraljújhelyen. Gizike, a legfiatalabb Dicker fiú, a munkaszolgálatosként távollévő Jancsi keresztény felesége, sok szeretettel, hősiesen segítette a család több tagját a zsidóüldözések idején. Több ízben is élelmiszercsomagokkal felszerelve utazott Budapestről, hogy meglátogassa a szerencsietek. Később bújtatta debreceni unokanővéreimet, és 1944 őszén Apunak is felajánlotta ezt a lehetőséget. Apám nem fogadta el, noha Gizike elmesélése szerint még a Bocskai úti zsinagóga udvarán is igyekezett meggyőzni őt arról, hogy nem teszi jól, ha marad. Abban az időben, amikor egyesek megtagadták zsidó házastársukat, Gizike vállalta a veszélyt, és magától értetődő természetességgel segítette a család bajban lévő tagjainak.

Hetvenéves nagyanyám, két lánya, Paula és Ilonka, két unokája és két menyé Auschwitzban, két fia, Miklós és Andor, és három veje pedig munkaszolgálatosként halt meg.

Április közepén Szolnokon is összeírták a zsidó családokat és kijelölték a gettó területét. Szolnok polgármestere április 25-én jelentette a Közellátásügyi Miniszter Hivatalának, hogy mintegy 1950 zsidónak tekinthető személyről van tudomásuk Szolnok területén, de a szám még nem pontos. A gettó helyét kijelölő bizottságnak több szempontot kellett figyelembe vennie. Idézem: „...a zsidók akként nyerjenek elhelyezést, hogy keresztény családokat az elhelyezés miatt ne kelljen kiköltöztetni, vagy legalábbis a kiköltöztetendő keresztény családok száma a lehető legkevesebb legyen.”⁴ A bizottság által megjelölt másik szempont az volt, hogy a leendő gettó legyen könnyen őrizhető, a rendőrség személyzetéből minél kevesebb embert kelljen igénybe venni. A potenciális elhelyezésre vonatkozó felmérésnél dr. Szabó Ferenc polgármester úgy rendelkezett, hogy a vécéken és a fürdőszobákon kívül minden helyiséget vegyenek számításba, beleértve az előszobákat, folyosókat, raktárakat, faskamrákat és kocsiszíneket is. A férőhely kiszámításnál minden személyre két négyzetmétert kellett számítani. A hivatalos okmányok tanúsága szerint a gettó kijelölésénél két terület jöhetett számításba: a zsidó elemi iskola környékén lévő, több tömbből álló belterület és a vasútállomáshoz közel eső, úgynevezett Kolónia-telep. A választás végül a belvárosi részre esett, mert ez a terület kevesebb „keresztény érdeket sértő” megvalósítást ígért. (Az első szolnoki nagy bombázás június 2-án, még a gettó fennállása idején, a deportálások előtt történt. Ekkor szinte porig bombázták a vasútállomást és környékét, a gettó egyik lehetséges helyszínének környékét. Az állomáson tartózkodó német katonavonatot is találat érte, több száz német katona és száznál több polgári lakos vesztette ekkor életét.)

A gettó számára kijelölt területen, a Csarnok utca 19-ben volt nagyapám özvegy nővéreinek, Váradi Mártonnénak a háza. Megállapodtunk vele, hogy nagyszüleim, nagynéném, Klári, aki elvált asszonyként ekkor ismét szüleivel élt, és a Dicker család majd odaköltözik. A 108 négyzetméteres telken lévő ház területén volt egy felső és egy udvari, nyári konyha. Mi a fenti, fapadlós, használaton kívüli kis konyhát választottuk, amibe a szüleimmel négyen szándékoztunk beköltözni. Április utolsó napján azonban Apu SAS-behívót kapott, és ha jól emlékszem, május 3-án bevonult munkaszolgálatra. Szüleim úgy döntöttek, még a kötelező határidő előtt, apám segítségével lebonyolítjuk a gettóba költözést. Apu már a Csarnok utcából vonult be munkaszolgálatra. Ekkor már nem katonai egyenruhájában, hanem télikabátban, bakancsban, hátizsákkal, és nem magyarként, hanem sárga karszalagos zsidóként. Nagyon fájdalmas volt a búcsú, a kapuból is integettem a távolodó alakjának. Soha többé nem láttam.

⁴ Papp Zsolt már idézett könyvében részletesen ír erről. Lásd 83–84. oldal.

A zsidók számára, a megjelölt néhány nappali órát leszámítva, kijárási tilalmat írtak elő. Ez a gettó területére is vonatkozott, ahol civil ruhás rendőrök felügyelték a gettó „rendjét”. Az utcán nem, csak az egymásba nyitott házak között lehetett állandóan közlekedni. Mi két vagy három szomszédos házzal voltunk közvetlen kapcsolatban. Nekem, mint gyereknek, kifejezetten szórakoztatónak tűnt a gettóélet. Nem éreztem igazán azokat a problémákat, amelyekkel a felnőtteknek kellett megküzdeniük: a bezártságot, a zsúfoltságot, a kiszolgáltatottságot és megalázottságot, a pénz- és élelmiszer-tartalékok fogyását, a jövőtől való félelmet. Sok hasonló korú gyerek volt a környezetemben, Marinak is akadtak pajtásai. Késő estig játszhattunk, volt mit enni, és minden nap történt valami „érdekes” esemény. Például „közmunkára” lehetett jelentkezni, és ha mindig aggódó anyám is megengedte, izgalmas kalandokban is volt részem. Két különleges eseményt említek meg.

A gettóba beköltöző zsidó családoknak nyújtott segítség keretében engem és néhány barátomat a Sütő utcából a zsidó iskolába költözködő Ujlaki Kálmánékhöz küldtek. Előzőleg nem ismertem őket. Személyes holmikkal megpakolt kiskocsijukat húztam Szolnok utcáin. A negyvenes évek végén, valami zsidó összejövétel alkalmával, Kálmán bácsi és Bözsi néni bemutatott az Izraelből éppen hazatelepült, napbarnította kedves fiuknak, Lacinak. Hamarosan baráti kapcsolatba kerültem Lacival. A barátságából szerelem lett, nem sokkal később, 1951-ben összeházasodtunk. Amikor 1944-ben a kiskocsit húztam, nem sejtettem, hogy jövendő férjemnek, Judit lányom édesapjának szüleit segítem.

A másik esemény a már említett szolnoki bombázással kapcsolatos. A romok eltakarítására zsidókat küldtek. Megrázó élmény volt; ez volt az első közvetlen találkozásom a háború borzalmaival. Addig is féltém, ha megszólaltak a szirénák, a légiriadók alatt remegve figyeltem a repülőgépek zúgását, és próbáltam kitalálni, hogy az a bomba, aminek hallom a fűtyülését, rám eshet-e még, vagy azt a bombát már megúsztam-e. A romok látán félelmem tovább fokozódott. Később több bombázást éltem át. Talán a legrémítőbb ezek közül az volt, amikor deportálásunk egyik állomásán, Strasshofban ért bennünket a légitámadás. A vagonba zárva a menekülés lehetőségének teljes hiánya szinte örjítővé fokozta félelmemet. Ennek a bombázásnak az emlékét soha nem felejttem el.

*

1944 júniusában elrendelték a magyarországi zsidók deportálását. A történelmi tényeket számtalan tanulmány, könyv ismerteti. Én csak saját személyes emlékeimre hagyatkozva szeretnék írni az eseményekről. A szolnoki gettó kiürítését 1944. június közepén hajtották végre, először a cukorgyárba vittek, majd onnan marhavagonokba zsúfolva kit Ausztriába, kit a lengyelországi Auschwitzba szállítottak.

A cukorgyár vasútvonal mellett helyezkedett el, óriási cukorrépa-tároló helyiségekkel és irodákkal, nagy szabad térrel. A gyár ideálisan alkalmas volt arra, hogy gyűjtőtábornak használják. A hatóságok engedélyezték, hogy aki meg tudja fizetni és tud parasztszekeret szerezni, annak ne kelljen gyalog megtennie a gettó és a cukorgyár közötti sok kilométeres utat. Sokan nem tudták igénybe venni ezt a lehetőséget, de a mi családuknak sikerült valami kocsit szereznie. Mi ültünk a kocsin, az út mindkét oldalán emberek álltak és néztek bennünket. Nem emlékszem, hogy hangzottak-e el kommentárok, hogy hallottam-e valamit a megjegyzésekből, de azt tudom, hogy nagyon rossz érzésem volt.

A gettó elhagyásakor felszólítottak mindenkit, hogy adja le a nála lévő jegygyűrűket, ékszereket és készpénzt, továbbá a személyes iratokat. A férfiaknál civil ruhás nyomozók személyes motozással ellenőrizték a végrehajtást. A nőknél lepedőkből rögtönzött fülkékben bábaasszonyok végezték el ugyanezt, kézmosás nélkül. Nálunk akkor már az iratokon kívül

nem volt ilyen érték. Itt említem meg, hogy még a gettóba költözés előtt szüleim és nagyszüleim behívtak a mosókonyhánkba, és „ünnepélyesen” megmutatták azt a padlókokcát, ahová elásták a családi ékszereknek az áprilisi felhíváskor még be nem szolgáltatott részét. Néhány családi darabot, aranygyűrűt, órát, láncot. Azt mondták, erről soha senkivel nem beszélhetek, de azt akarják, hogy én is tudjak róla, jól jegyezzem meg a helyet. Érdekes, hogy a deportálás alatt a felnőttek elfelejtették a pontos helyet, és hazaérkezvén egyedül az én emlékezetemben maradt meg, hogy a mosókonyha melyik kövét kell megmozgatni. Így találtuk meg Apu értékes arany zsebóráját és pecsétgyűrűjét, Anyu karkötőjét, nyakláncait és néhány gyűrűjét. Ezek azok a darabok, amik Marira és rám maradtak szüleinktől.

A hatóságok azt is meghatározták, hogy mekkora súlyt és mennyi személyes holmit vihetnek magukkal az emberek a gettóból. Anyu három hátizsákot varrt. A két gyerek kisebb hátizsákjában vitte a legszükségesebb holmikat, Anyu cipelte a nagy hátizsákban saját ruházatán kívül a mi hátizsákjainkból kimaradt darabokat. A nyomozók darabonként nézték végig a hátizsákok tartalmát. Soknak találták az Anyunál lévő gyerekholmikat és el akarták venni. Anyu, az anyatigris, nem engedte; azt mondta, helyette inkább az övét vegyék el. Erre elvették a nyári ruháit. Később, a 30 fokos hőségben, a cukorgyárban ismerősei szánták meg és adták oda nélkülözhető ruhadarabjaikat, hogy Anyu ruhát válthasson.

A cukorgyárban szörnyű körülmények voltak. Rengeteg embert zsúfoltak össze a termekben és az udvaron. Itt gyűjtötték össze Szolnok város és a megye zsidóságát. Az udvaron latrinákat ásattak, tisztálkodási lehetőség egyáltalán nem volt. Ennivalót nem adtak, csak azt ehettük, amit magunkkal vittünk a gettóból. Mi egy óriási teremben kaptunk helyet, egy szűk, lefekvésnyi helyet a padlón. Sokan a falak mellett csak ülni tudtak, lefeküdni már nem. A teremben tikkasztó meleg volt, és orrfacsaró bűz. Előjött az asztmám, és köhögési rohamokat kaptam a levegőtleniségtől. Szörnyű volt az éjszaka, amikor nem lehetett elhagyni a termet. A tudós, a zsidó és a nem zsidó közösség által nagyra becsült, magyarságára büszke szolnoki főrabbi is ugyanabban a helyiségben feküdt a feleségével. Öregember volt. Nem tudott kimenni. Úgy érezte, nem tehet mást a megalázó helyzetben; sugárban vizelte le a mellette fekvőket. Rémes emlék.

A latrina volt a másik cukorgyári borzalom. Tizenkét éves, szegénylős gyerek voltam. Úgy éreztem, mindenki engem néz, nem akartam pucér fenékkal ráülni a latrinára, csak akkor, ha Anyu eltakar valamilyen ruhadarabbal. Az volt a problémám, ha elől eltakar, hátul láthatnak, és fordítva. Valóságos közelharc volt közöttünk, hogy elvégezzem szükségletemet. Szegénynek, sok egyéb, igazi baja mellett, csak az én cirkuszaim hiányoztak. Mégis, számomra ez jelentette a megaláztatást.

A cukorgyárba érkezés másnapján összeszedték a gazdagabb zsidókat, orvosokat, ügyvédeket, kereskedőket, és veréssel próbálták kiszedni belőlük, hová rejtették vagyონukat. Nagyapám is begyűjtötték és nagyon megverték a kihallgatáson. Napokig alig tudott lábra állni, de örültünk hogy ismét láthatjuk. Sokan öngyilkosok lettek; a holttesteiket egy szenespincébe dobták. Ott láttam viszont Klári vőlegényének apját, Varsányi állatorvost, aki kínoktól fetrengve, habzó szájjal feküdt egy szénrakás tetején. Orvosok a közelükbe se mehettek, hogy segítsenek rajtuk.

Klári ápolónőnek jelentkezett, egy cukorrépatáróló hodályban berendezett ideiglenes kórházba osztották be munkára. Felajánlotta, hogy nehézlégzésem és köhögésem miatt magához vesz betegként, ott legalább van levegő, lefekhetek és kapok valamit enni. Éppen fekhelyre vártam a terem előtti teraszfelén, amikor egy parasztkocsi érkezett zsidókkal megrakva. A zsidók cókmojkáikkal leszálltak, és a kocsi visszaindult a város felé. Még a

gyár területén a csendőrök megállították a kocsit, és a szalma közül egy fiatal nőt ráncigáltak ki. A nő futni kezdett, és a szemem láttára lelőtték. Annyira megrémültem a látványtól, hogy kértem Klárit, vigyen vissza Anyuhoz. Ő volt az első halott, akit saját szememmel pillantottam meg ezekben a hónapokban.

Ott a cukorgyárban viszont láttam – és utoljára láthattam – unokatestvéreimet, Klinger Lacit. Apja szociáldemokrata volt, az MTE szolnoki sportklub elnöke, akit már a német megszállás másnapján internáltak. Emiatt mamájával, Ibi nénivel és öccsével, Ivánnal még május elején, a Szolnok határában, mezőgazdasági területen lévő Szanda-szöllősi gettóba vitték. Ez büntető gettó volt a politikailag érintettek és családtagjaik számára. Szörnyű körülmények között egy pajtában laktak, nem volt folyóvíz, nem jutottak élelemhez, éheztek. Később az egész Klinger család gázkamrában pusztult el.

Néhány nap után elkezdtek szervezni a transzportokat. Talán a közreműködő zsidó tanács tagjait leszámítva a zsidók közül senki se tudta biztosan, mit jelent az egyik, mit a másik transzportba kerülni. Az egyikbe kerültek a munkaszolgálatosok hozzátartozói, a zsidó előljárók, amiből azt sejtettük, hogy ez lehet az előnyösebb. Az is emellett a benyomás mellett szólt, hogy megtiltották: bárki a másik csoportból átmenjen az első csoportba. Szigorú ellenőrzést és megtorlást helyeztek kilátásba azok számára, akik megszegik az előírást. Mi nagyszüleimmel és Klárral az első csoportba kerültünk, Pirikéék és nagyapám nővére úgyszintén. Klingeréket a másik csoportba osztották. Anyuék próbálták rábeszélni őket, hogy inkább velünk jöjjenek, maradjon együtt a család. Úgy tűnt (és úgy is volt), hogy senki sem ellenőrzi az első csoportot. Ibi néni féltette a gyerekeket, és nem merte vállalni, hogy megszegje az utasítást. Talán életben maradtak volna, ha nem a parancs szerint járnak el.

A bevagonírozást csendőrök irányították. Szinte kergették az embereket. Borzalmas emlék maradt bennem. A csendőrök üvöltöztek, ütötték-verték az embereket. A megfélemlített emberek egymáson keresztülgázolva kerestek helyet maguknak. A nagy melegben az ajtóhoz közel, a fal mellett szeretett volna ülni mindenki. Anyu olyan ülőhelyet szerzett, ahol legalább a hátunkat meg tudtuk támasztani. Tikkasztó meleg volt, gyomorforgató bűz. Bedobtak egy vödört a vagonba, abba végeztük a dolgunkat.

Úgy emlékszem, egy nap és talán két éjszaka utaztunk, a vonat nagyon sok helyen vesztegelt. Ott ivóvizet adtak be. Közelharc folyt a vízéért és a kübliért. No meg azért is, hogy a szomjúságát ki olthatja hamarabb, és ki tudja elkerülni azt, hogy előtte bűzölögjön a vödör a nyári hőségben. Az ajtó melletiek voltak mindenképpen előnyösebb helyzetben. Azt hiszem, nappal, talán kora délután érkeztünk – mint utóbb kiderült – az egyik elosztó állomásra, a strasshofi táborba, ahonnan a deportáltakat később különböző ausztriai munkahelyekre vitték tovább.

Itt egy barakszerű épületbe hajtottak, most már nem a magyar csendőrök, hanem német katonák. Meztelenre kellett vetkőzni, és a levetett holminkat a hátzsisákokkal együtt kupacba rakni. Egy nagy fürdőbe mentünk, és a meleg, az utazás izzadsága és piszka után lelkesen örültünk a zuhanyokból folyó víznek. (Amióta csak tudomást szereztünk az auschwitz-i gázkamrákról, ahol a víz helyett gáz ömlött a fürdőbe, borzadva gondolok a fürdőzés „naiv” élvezetére.) Bizonytalan vagyok abban, hogy a fürdő előtt vagy után kenték-e be tetvesedés ellen a nők haját petróleummal, mindenesetre még meztelenül kellett átmenni egy másik nagy helyiségbe, ahol felírták a személyi adatokat, fényképeztek és (talán?) ujjlenyomatot is vettek. Egy nagy asztal mellett két adminisztrátor ült, akik felvették az adatokat. Mindkettőt jól ismertem, Schiller Gyuri és Schiller Jóska ült ott, nálam néhány évvel idősebb nagy kamaszok, festéküzletük az apámékkal szemben volt a Baross utcában. Noha kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy a tizenkét éves Dicker Zsuzsi

meztelenségét nézegessék, nekem földbe gyökerezett a lábam és nem akartam továbbmenni. Úgy éreztem, elsüllyedek a megalázottságtól. Anyu szinte hisztérikusan vonszolt volna előre, de csak akkor mozdultam, amikor egy német katona elment mellettem és a nádipalcájával nagyot húzott a meztelen fenekemre, hogy menjek tovább. Mondanom se kell, Gyuri és Jóska, akikkel később sokat beszélgettem, nemcsak rám, de nálam idősebb csinos nőkre se emlékeztek, fel se mertek nézni az asztalról.

Az adatfelvétel után visszamentünk felöltözni, összeszedtük hátizsákjainkat, majd a barakokba vezényeltek bennünket. Ott töltöttünk egy vagy két éjszakát. Ezután csoportokra osztottak bennünket. Ismét vonatra kellett szállni, de ezúttal nem marhavagonokba, hanem fapados személyszállító kocsikba, nem csendőrök, hanem német katonák kíséretében. Először Wiener Neustadtba vittek. Nem emlékszem, hányan lehettünk, csak arra, hogy a vonatról nyitott teherautókra szálltunk. Sötétedéskor mezőgazdasági farm-félére érkeztünk, ahol egy óriási istállóban kaptunk szállást. Akkor aludtam először szalmán (nem szalmaszákon). Szép volt a nyári este, csillagos az ég, jó a levegő. Még valamit enni is kaptunk. A szolnoki cukorgyár után, az előttünk álló sok bizonytalanság ellenére, valami megkönnyebbülést éreztem a felnőttek. Itt én sem fulladtam, nem volt nehézlégzésem. Mint már említettem, sem a deportálás idején, sem azt követően nem jött többé elő az asztmám. (Az allergiám természetesen nem múlt el, csak később és más formákban jelentkezett újra.)

Másnap ismét teherautóra szálltunk, de akkor már csak egy-egy 50-60 főből álló csoportot szólítottak név szerint. A mi csoportunkba főleg fiatal nőket soroltak be, gyerekekkel vagy azok nélkül, továbbá a nagyszüleim korosztályába tartozó nőket és férfiakat (akkoriban 50-55 év körüliek lehettek), egy nálam 5-6 évvel idősebb kamaszfiút a mamájával, és néhány 60-70 év feletti öregasszonyt. A mi családukon kívül nem volt más szolnoki a csoportban. Többen voltak Mezőtúrról, egy részük ismerte is egymást. Néhányan Túrkevérről jöttek; volt közöttünk egy őszödi hatgyermekes család is.

A Bécs XXII. kerületében lévő Habsburg-birtok egyik gazdaságába, Andlersdorfba vittek mezőgazdasági munkára. Ott is maradtunk egészen 1945. március közepéig. A sokgyerekes családot és a munkára nem fogható öregeket, közöttük nagyapám nővérét is, egy-két hónap múlva elvitték, bizonyára valamelyik megsemmisítőtáborba.

Talán 6-8 gyerek maradt a mamájával, valamennyien 4 és 8 év közöttiek. A 12 évemmel én voltam a legidősebb, az én feladatomból volt vigyázni a gyerekekre, gondoskodni a rendről, amíg a felnőttek kinn dolgoztak a földeken. Nem volt könnyű dolgom. A gyerekek nem akartak szót fogadni. Különösen Mari nem engedelmeskedett, hanem sírva, rúgva tiltakozott bármilyen beavatkozásom, például mosdatási vagy fésülési kísérletem ellen. A gyerekek nem akarták elfogadni, hogy anyjuk helyett én utasítom őket ezután tisztálkodásra, öltözködésre, fekvőhelyük rendberakására; akadályozom, hogy kiabáljanak, vagy hogy kimenjenek a gazdasági udvarról. A nálam kisebb gyerekekkel harcban álltam, ugyanakkor én kaptam ki a főintézőtől, ha valami probléma volt körülöttünk. Nagyon egyedül éreztem magam a gyerekek között; a korkülönbség miatt nem volt pajtásom, egész nap nem volt kihez szólni, kivel játszani vagy beszélgetni. A bogarakat, a fű és vadvirágok növekedését nézegettem az udvaron. A magányosság és az olvasás lehetőségének hiánya volt a számomra a legkínzóbb élmény, különösen az első hónapokban. Azelőtt sokat olvastam, míg a deportálás alatt nem láttam egyetlen könyvet, egyetlen betűt sem.

A gazdasági udvart kőkerítés vette körül. Közepén trágyadomb, körülötte istállók tehennel és lovakkal, raktárak, szecs-kázó csűr és konyha volt. A kőkerítésen belül, az udvar szélén volt a főintéző (sajnos nem emlékszem a nevére) fakerítéssel elkerített háza, és az udvar másik szélén egy emeletes házban voltak az osztrák személyzet lakásai. Ami az osztrák munkásokat illeti, a gazdaságban, egy-két öreg parasztot leszámítva, csak nők dolgoztak. Ők fejték a teheneket és végezték a gazdaság körüli tennivalókat.

Az első eligazítást az udvaron felsorakozva a főintézőtől kaptuk. Megrémtünk a várható eseményektől. Üvöltött, azt kiabálta, „Disznó zsidók, majd itt megtanultok dolgozni.” Ötven és hatvan év körüli férfi volt, gyatra műfogsorral, kiabálás közben fel-le mozgott a protézise. Ha nem lett volna félelmetes a bemutatkozás, inkább mulatságosnak találtuk volna, de senki nem volt humoránál.

Először istállókban, később az ős beálltával nagy raktárhelyiségekben szállásoltak el bennünket. Ekkor már gyümölcsládákra rakott szalmazsákokon aludtunk, a gyümölcsládákból készítettünk polcokat, fiókokat, abban tartottuk ruhaneműinket, személyes tárgyainkat. Egyoldalú, nagyon szerény, de azért kielégítő kosztot kaptunk. Volt a főzéshez elegendő krumpli, liszt, cékla, cukorrépa, vöröshagyma, néha sárgarépa és melasz (barna, finomítatlan, pépszerű cukor). Az egyik deportált társunk lett a szakácsnő, egyikét asszony segítette neki a konyhán. Vasárnaponként osztották ki a heti kenyér-, margarin-, kvargli- és a „hitlerszalonnának” nevezett, préselt lekváradagot. Amit kaptunk, azt minden család maga osztotta be magának az egész hétre. Néha tejet is kaptunk. Nem emlékszem, mit kaptunk reggelire, de mindig volt főtt vacsora. Héjában főtt krumpli, cékla, néha krumplis nudli – legtöbbször krumpli, krumplival. A szakács néni találékonysága hozta étrendünkbe a „változatosságot”. Akkor azt gondoltuk: ha hazamegyünk valaha, nem eszünk többé krumplit, rá se tudunk majd nézni. Ez persze nem így történt itthon, ráadásul a krumpli igazán tápláló, remek étel volt, és nem éhezünk. Mindig volt valami a gyomrunkban. Valamilyen húsfélét hetenként egyszer, vasárnap kaptunk. Nagyon hiányzott a zöldféle, a gyümölcs. Marival nyáron az udvaron a papsajtnak nevezett gyomnövényt gyűjtöttük és eszegettük zöldség vagy gyümölcs helyett. Még nyáron, a földeken dolgozók „loptak” takarmánynak való kisméretű, zöld kukoricacsöveket, amit este a kályhán megfőztünk. Ez egyszer valahogy kiderült. A főintéző óriási ordítózás közepette megfenyegette az embereket, hogy ellenőrzést tart, és ha valakinél talál kukoricát, azt büntetésből elküldi a lágerba. Anyu is hozott aznap néhány darabot, este félelmében eldugta és másnap visszavitte a kukoricát oda, ahonnan hozta. Darabonként visszakötözte a szára. Persze nem volt ellenőrzés, de Anyu többször nem mert semmit lopni.

Ősztől kezdve Bécsset bombázták, gyakran volt légiriadó. Ha megszólalt a sziréna, Anyu félelmében hazarohant a kilométernyi távolságban lévő földekről (a többiek a földeken nézték, ahogy az angol bombázók elhúznak felettünk), bement a csűrbe, ahol bekapcsolta a szecskázógépet, hogy ne hallja a gépek zúgását. Csak a légiriadó végén volt hajlandó kijönni.

Anyu nem mindenben volt ilyen gyáva. Ma is elképesztőnek tűnő karakánssággal, gyerekei védelmében, vagy más, általa jogosnak vélt okból, többször is összeütközésbe került a főintézővel. „Makta (Magda) Dicker, figyeljen ide” – kiabálta a főintéző. Megfenyegette, ha ilyen fegyelmetlenül viselkedik, lágerbe küldi gyerekeivel együtt, oda, ahová a nyári csoportot vitték. Nem tűnt üres fenyegetésnek. Anyu jól beszélt németül, jogosnak vélt álláspontja mellett érvelt, vitatkozott. Mire márciusban továbbvittek bennünket a strasshofi lágerba, a főintéző már régen nem szidalmazta Anyut, becsülni kezdte egyenességét és kiállását a gyerekeiért. Ekkorra már az az érzésünk alakult ki, hogy valójában senkit nem akar bántani. Utólag úgy látom, hogy maga is félt. Ordítózásával, a gorbáskodással, talán a többi osztrák feljelentésétől is tartva, csak azt akarta megmutatni, hogy ő milyen jó náci, és hogy nem bánik kesztyűs kézzel a zsidókkal. Valójában nem bántott senkit.

Még egy emlék! Klári nagyon csinos fiatalasszony volt, a főintézőnek nagyon tetszett, folyton kerülgette. Egy ízben, a csűrben meg akarta csókolni, mire Klári ellökte magától, egyenesen a szénakazalba. A főintéző kimászott és becsületére legyen mondva, ezután békén hagyta Klárit. Nem torolta meg a visszautasítást, úgy tett, mintha semmi nem történt volna.

Nagyon nehéz volt a városi embereknek megszokni a mezőgazdasági fizikai munkát. Különösen az idősebb emberek bírták nehezen a kemény, egész napos megterhelést, a hajlongást a földeken. A főintéző megkívánta a gyors és gondos munkát. Naponta, személyenként szabta meg a teljesítendő mennyiséget, este pedig számon kérte a teljesítményt. Klári nagynéném rendszeresen három ember helyett végezte el a kijelölt munkát, önmaga és szülei helyett, nehogy az öregeket munkaképtelennek minősítsék és gyűjtőtáborba küldjék, mint korábban az első csoportot. Néha még Anyunak is segített. A paraszti munka cukorrépa-, marharépa- és kukoricagyomlálással kezdődött, majd kukoricatöréssel, ősszel pedig cukorrépa- és krumpliszedéssel, takarmánybetakarítással folytatódott. A nyári melegben, az őszi esőben, sárban, hiányos öltözetben nem volt könnyű az életük. Emlékszem nagyapámra, amint a tél közepén, félig megfagyva, az udvari trágyadombon órákon keresztül egy lovat sétáltat, trágyát nyomtat.

A vasárnap pihenőnap volt, a nők akkor mostak, takarítottak, körleti munkákat végeztek, a gyerekekkel foglalkoztak, levelet írtak. Havonta egyszer volt szabad levelet írni, és néha kaptunk is postát. Egyszer-kétszer levelezőlap érkezett Aputól, aki ekkor egy osztrák táborban, a Lajta melletti Bruckban volt. A debreceni munkaszolgálatból (pontosan emlékszem a század sorszáma is: a 106/304-es századból), ahová a SAS-behívóval ment a gettóból, egy nagy légitámadás alatt elszökött és valahogy Budapestre utazott. Ott tudatosan (rémes naivitással) csatlakozott egy Ausztria felé irányított munkaszolgálatos csoporthoz. Az a gondolat vezette, hogy utánunk jön. Mi is optimisták voltunk az ausztriai levélváltás idején; abban reménykedtünk, hogy találkozhatunk, hiszen ott van a közelben. A találkozás sohasem jött létre. Őt Mauthausenba, bennünket Strasshofba vittek. Gizikétől is kaptunk levelet. Számomra egy pár cipőt küldött, mindkét darabot külön-külön csomagban. Értesült ugyanis arról, hogy kinőttem a régit, amelynek le kellett már vágni az orrát, hogy beférjen a lábam. Olyan állapotban volt a régi magas szárú cipő, hogy reggelente madzaggal kellett a lábamra kötni.

A raktárhelyiségekben, ahol laktunk, karbidlámpával világítottunk, télen vaskályhával fűtöttünk. A kályha tetején sült krumpli és cukorrépaszelet, főtt morzsolt kukorica volt a téli csemegénk. Ha valaki beteg lett és orvoshoz kellett mennie, akkor elmehetett a hajnalban induló tejeskocsival, a nagy tejeskannák tetején, a mintegy 20 km-re lévő szomszéd gazdaságban dolgozó zsidó orvoshoz. Este ugyanazzal a kocsival kellett visszajönni. Egyszerre 2-3 személy útját engedélyezték, persze nagyon ritkán tehette meg bárki a kirándulást. Az orvoshoz látogatás ürügy is volt arra, hogy más zsidó csoporttal találkozhassunk, információkat cserélhessünk, már amennyire egyáltalán tudott valaki valamit a háború állásáról. Egyszer Anyuval és egyszer Klárral mentem oda, de nem emlékszem arra, hogy én, a korábban beteges gyerek, valaha is beteg lettem volna ebben az időben.

A némettudásomnak köszönhetően kapcsolatba kerültem a helyiekkel. A gazdaság egyik-másik osztrák fiatalasszonya, akinek a férje a fronton volt, kisebb házimunkát végeztetett velem, amiért egy-egy tojás, kenyér, tej vagy néhány alma volt a fizetség. Ez nem túl gyakran, de bizonyos rendszerességgel történt meg. Egy ízben, a megbeszélés szerint, éppen az egyik asszonyhoz készültem, amikor az élem jött az udvarra, behívott a nyúlketrecek közé, hogy senki ne lásson bennünket, és azt mondta: ne menjek tovább, mert itthon van a férje. Néhány órával később az udvaron láttam a férjét, katonai egyenruhában. Ez volt az egyetlen alkalom, amikor egyenruhát láttam Andlersdorfban, sem SS-ek, sem Wehrmachtosok nem jártak arra. Néhány hónappal az odaérkezésünk után, az állandóan ordító főintéző házába is behívtak – az ő tudtával – és segíthettem a feleségének. Ezért minden alkalommal bodzalekvárt, almát vagy valami hasonló finomságot kaptam. Kedvesen leültettek a teraszra, odahozták az ennivalót, és csak a zsebemben tudtam Marinak és Anyunak néhány falatot kicsempészni belőle.

Amikor március végén közölték velünk, hogy a csoportnak másnap el kell hagynia Andlersdorfot, a főintéző titokban behívott engem a házába és átadott egy élelmiszercsomagot – kenyér, margarin, bodzalekvár és kvargli volt a zacskóban. Biztos sejtette, hová visznek, legalábbis a következő állomást, a gyűjtőtábor. Nagyon jól tett velünk. Az elkövetkező időkben, amikor már alig kaptunk enni, még ez a nagyon kevés, szinte falatonként beosztott pótlás is segített rajtunk.

A deportálás utáni hónapokban vagy talán évben levelet kaptunk Ausztriából, a főintéző írta. Nem tudom, hogy nyomozta ki a címünket. Igazolóbizottság elé került, és azt kérte Anyutól, írja meg, amit gondol róla. Azt írta, elküldték a munkájából, nehezen élnek. Anyu azonnal megírta az igazolólevelet, azt, hogy rendesen és emberségesen viselkedett mindannyiunkkal. Ezen kívül postára adott számára egy nagy élelmiszercsomagot is. Remélem, segített rajta az igazolás is, és a csomagból is megérezte köszönetünket és hálaikat.

*

Strasshoffal új fejezet kezdődött, a deportálás, a háború sokkal inkább érzékelhető szörnyű valósággá vált. Mint már említettem, Strasshof gyűjtőtábor volt, ide érkeztünk júniusban, és innen szándékoztak március végén megsemmisítőtáborba vinni bennünket. Megérkezésünk után barakkokba helyeztek el bennünket, ahol érkezésünkkor már nagyon sokan voltak, alig volt fekvőhely a priccseken. Itt újra találkoztunk szolnokiakkal, akiket más gazdaságokból vagy gyári munkáról hoztak oda. Nagy tömeg volt az udvaron is. Úgy emlékszem, naponta kétszer kaptunk enni, reggel valami vizes pótkávéból készült lötytyöt, a napi kicsi darab kenyérfejadaggal, délután egy „dörgeműzének” (Dörrgemüse a német szó) nevezett marharépelevest. Csajkával álltunk sorba. Akinek szerencséje volt, az a kondér aljáról kapott levest, ahol marharépadarabok is úszkáltak. Viszont az újonnan megkezdett kondérból legfeljebb üres lé jutott. Állandóan éhesek voltunk. Akik már hosszabb időt töltöttek ott, legyengült állapotban voltak, a környezetünkben nem is egy ember éhen halt.

Ebben az időben megszállottan vallásos lettem, imákat találtam ki és magamban kértem az Istent, tartsd meg bennünket, és vigyázzon Apura, hogy újra találkozhassunk. A deportálás utáni években megváltozott a viszonyom a valláshoz, az zsidóságomhoz is. Ami a vallást illeti, egyre ritkábban jártam el a zsinagógába, nem tartottam meg az ünnepeket és a vallási közösséggel is megszakítottam a kapcsolatot, nem imádkoztam. Nem tartozom többé semmilyen valláshoz. Ugyanakkor ma is fájdalmas nosztalgiával gondolok vissza gyermekkorom péntek estéire, ahogy Anyu meggyújtotta a gyertyát, az Apu által elmondott brochera, a frissen sült libamájra és tepertőre. A széder vacsorákon a közös Hagada olvasásra, az eldugott macesz keresés utáni ajándéokra, az őszi ünnepek idején a zsinagóga kertjében gyűjtött vadgesztenyére, az ünnep kimenetele utáni közös sétára hazafelé. Ma is előttem van, hogy az egyik sarokban egy apám korú férfi feküdt éhesen, betegen és elhagyottan a vackán. Teljesen egyedül volt. Az a rögeszmém támadt, hogy ha ennek az embernek enni adok, és nem hal éhen, akkor ezt az apámért teszem. Úgy véltem, ha én ezt teszem, akad majd valaki, aki az apámat ugyanúgy megsajnálja, ad neki enni, és ő is életben marad. Anyuval közelharcot vívtam két dologban. Az egyik, hogy kis tartalékunkból ő maga is a gyerekekkel azonos adagot egyen, nehogy legyöngyüljön. Mindig az volt a válasz, hogy ő nem éhes. A másik vita arról folyt, hogy adjon egy keveset az általam kiszemelt férfi számára is. Néha mindkét kérést teljesítette. A férfi egy napon eltűnt a barakkunkból, talán meghalt, talán elvitték valahová. Eltávozása nagyon elszomorított. Közel egy hét után, egy szép napsütéses reggelen, a német katonák vagonokba tereltek bennünket. Ezek ismét marhavagonok voltak. Sűrűn egymás mellett ültünk a földön, mint a heringek. Kívülről éppen lezárták a vagonokat, amikor megszólaltak a szirénák és máris repülőgépek zúgtak el a fejkünk felett. Pillanatokon belül rohanó katonacsizmák za-

ját, bombák robbanását, géppuskatűzet, kiabálást hallottunk. A ledrótozott kis szellőzőablakon keresztül füst áramlott be. Az emberek a vagonban elkezdtek sikoltozni, dörömböltek az ajtókon, kiabáltak, hogy engedjenek ki. Félelmetes, szörnyű élmény volt. A menekülés ösztöne párosult a lelakatolt vagonajtók miatti bezártság és a tehetetlenség érzésével. Az idősebbek „sómá izrael” kiáltásai közben én csak imádkoztam, imádkoztam, mondtam magamban a saját magam által kitalált fohászokat. Anyu a testével takart el bennünket, mintha meg tudott volna védeni. Pokrócot húztunk a fejünkre, hogy legalább ne halljuk a bombák süvítését. Talán egy óráig tartott a bombatámadás, talán ennél rövidebb volt, talán hosszabb. Szavakkal nem tudom kifejezni, mit éltünk át. Mind a mai napig nem tudok szabadulni az emléktől. Nem csoda, hogy „félős” maradtam, ahogy családom mondja, nyilván nagyon mély lelki sérülést okozott ez a néhány óra. Anyuval soha többé nem idéztük vissza ezt a napot, akárcsak néhány, utána következő szörnyűségről sem beszéltünk később egymással. Marinak, aki nagyon kicsi volt még akkor, halványak az emlékei, vele se tudtam beszélgetni erről.

Néhány órával később kinyitották a vagonajtókat, és „heraus, heraus – schnell, schnell” kiáltással kiszállítottak a vagonokból. Irtózatos látvány fogadott. A vasútvonal mentén egyenruhás vagy félig felöltözött német katonák holttestei, ahogy éppen a barakkjaikból menekülve érte őket a bombatámadás. Egyetlen, rögtön a mozdony után következő vagonot ért csak találat. Itt sok deportált társunk is meghalt.

A vasútvonalat szétbombázták. Így történt, hogy a szerelvényünk nem jutott el Auschwitzba, ahová reggel irányították. Így legtöbben azok közül, akik akkor a strasshofi vagonokban éltük át a támadást, életben maradhattunk.

Visszavezényeltek bennünket a barakkokba, de ezután már nem állt vissza a táborban a „régí rend”. Egyszer-kétszer osztottak kávélöttyöt vagy marharépalevest, néha ez is elmaradt. Nagyon kevés német katonát láttunk, de gyakran megjelentek bombázók és vadászgépek. Azt se tudtuk, hogy ezek a szövetségesek vagy a németek vadászrepülői. Gépfegyvertűz érte az ételért sorban állókat, féltünk kimenni a barakkokból. Messziről már ágyútűz is hallatszott. Attól tartottunk, a németek felrobbantanak bennünket. Az egyik reggel azt vettük észre, hogy eltűntek az örök. Ekkor lábra kelt a hír, hogy a tábor területén lévő elhagyott vagonokban élelmiszer van felhalmozva. A kiéhezett emberek megrohmozták és feltörték a vagonokat. Csak cukrot, nagy hordókban folyékony lekvárt, szeszt, továbbá az egyik vagonban fatalicskákat és egy másikban vizeskannákat találtak. Néhány óra alatt széthordták, amit találtak, egymás hegyén-hátán közelítették meg a „kincseket”. Csajkaszámra hozták a cukrot és lekvárt. Néhányan vizeskannákban hordták a szeszt. Azt mesélték, hogy volt, aki a nagy tülekedésben beleesett a lekvároshordóba, fuldoklott, és csak nagy nehezen húzták ki. Anyu félt a tömegakciótól. Csak annyi jutott nekünk, hogy valakitől némi cukrot és lekvárt kaptunk. Egyesek spirituszfőző-félen elkezdtek a szeszből, cukorból és lekvárból italt készíteni. Anyu nem engedte, hogy mi sokat együnk, félt attól, hogy a hosszú éhezés után ennek rossz következményei lennének.

Az ex lex állapot talán egy napig tartott, amikor reggel megérkeztek az orosz csapatok, és felszabadították a tábor. A deportáltak örömmáorban úszva csókolgatták az elsőként érkezett orosz katonákat, és bögreszámra kínálták őket a szeszes főztjükkel. Nem telt bele egy-két óra, amikor sikoltozásokat hallottunk. Az orosz katonák (némelyik már részegen) nőket erőszakoltak meg. Próbálták megmagyarázni a katonáknak, hogy ez egy zsidó koncentrációs tábor, ahová a németek, közös ellenségeink, zártak be bennünket. Sajnos, a katonák vagy nem tudtak semmit a koncentrációs táborokról, vagy azt se értették, mit jelent zsidó fogolynak lenni, vagy egyszerűen lerészegedtek pillanatok alatt, és ezután már nem lehetett visszatartani őket a legrosszabbtól. Ha egy nőt elkaptak, esetleg több katona is megerőszakolta. Az is előfordult, hogy lelőtték azokat, akik ellenálltak.

A rémségek csúcsa egy olyan családdal történt meg még azon a délelőttön, akikkel

együtt voltunk Andlersdorfban A család négy tagból állt: középkorú apa és anya, és két, akkor huszoneves lány. Az anya katolikus, az apa zsidó volt. A hatóságok nem adták meg a felmentést a férjnek és a két lánynak a deportálás alól, mire az anya áttért a zsidó vallásra és velük jött. Az oroszok bejövetelekor az apa magas lázzal feküdt, körülötte a család. Egy katona bejött a barakkba és elkapta az egyik lányt. Az anya védelmezően a lánya elé ugrott, amikor a katona egy hirtelen mozdulattal elővette a fegyverét és lelőtte, majd megerőszkolta a már holt asszonyt, az apa és a két lánya szeme láttára, majd a lányokat. És persze mi is, mindannyian szemtanúi voltunk a jelenetnek.

A táborban nagyon sok erőszakos cselekmény történt azon a napon. Csak az ismerősök-nél maradva, egy nálam két évvel idősebb szolnoki lányt egymás után többen megerőszkoltak. A lányt hazaérkezése után több hónapig gyógykezelték Budapesten. Elvégezte az egyetemet és nem sokkal ezután öngyilkos lett. Talán sohasem tudta kiheverni a megrázkódtatást.⁵

A velem egyidős barátnőm mamája úgy vélte, az oroszok talán félnek a betegségek-től, ezért a lánya fejét egy csomó, valahonnan szerzett gézzel a felismerhetetlenségig bepólyálta. Az akció sikeres volt, közelébe se mentek a katonák.

A felszabadulást követő szörnyű élmények hatására a környezetünkben legalább huszonöt-harmincan úgy döntöttek, hogy el kell hagyni a tábort, mert ott nincs, aki megvédjen bennünket. Anyu is azt gondolta, induljunk el gyalog haza. Nem szabad Strasshofban megvárni, amíg elkezdődik a szervezett hazaszállítás. A vagonokban talált talicskákkal, a vízzel teli vizeskannákkal és a megmaradt kevés holminkkal útnak indultunk hazafelé. Nekem már csak egy egylábú, bicegő talicska jutott. Hogy a leállásnál ne boruljon fel, úgy próbáltam megoldani a helyzetet, hogy a vizeskannát valahogy a taliga nyelére akasztottam, és ha megálltunk, a kanna helyettesítette a hiányzó lábat, kiegyensúlyozta a billegő talicskát. Anyu dühös volt rám, mert az egészségből csak azt látta, hogy feleslegesen cipelem még a vizeskannát is. Többször eldobta, én utánaaszaladtam és visszahoztam, de nem sikerült meggyőzni arról, hogy miért kell ez nekem. Szinte komikus volt, ahogy a front, a golyószórók és földi harcok kellős közepén, a német katonahullákkal szegélyezett út mellett, Anyu és közöttem ádáz vita folyik a kannáról.

Az út a fronton keresztül vezetett, jobbra az oroszok, balra a németek. A fejünk felett zuhanórepülésben vadászgépek. A csoportokban érkező harcoló orosz katonákat, egy-egy közös alkalmi fedezékben, könyörögve kértük, ne lőjenek a gépekre. Féltünk, hogy észreveszik a lövöldözést a repülőkön ülő németek és bennünket is legépfegyvereznek. Ezt többnyire meg is tették az orosz katonák, barátságosak voltak, és néha egy-egy darab kenyeret is adtak a gyerekeknek. A legszörnyűbb félelem akkor vett elő bennünket, amikor nagyobb tisztásokon vezetett keresztül az út, és nem volt sehol fedezék. Jöttek a gépek, és nem volt hová bújni. Az utat elesett német katonák holtteste szegélyezte. Anyu visszatérő szövege volt, „most ne nézzetek jobbra, most ne nézzetek balra”. Fél szemmel persze mindig odanéztünk. A csoportunkban lévő említett kamaszt, aki a mezőgazdasági munkától megerősödött, 17-18 éves szép fiatalemberré fejlődött, az úton néhány száz méterrel előttünk, az édesanyjával együtt találta érte. Levitte a bomba a lábát, és ott vérzett el. Mindketten meghaltak.

Hamarosan el kellett dobní a taligákat, mert nehézkesen és lassan haladtunk. A hátunkon cipeltük tovább a holminkat. Meglepett bennünket, amikor az első településre érve

⁵ Hosszú ideig tartott, amíg, immár kamaszként, próbáltam rendbe tenni magamban a „felszabadító” versus „erőszkoló” orosz katona problémát. Hogyan tekintsek rájuk? Amikor vonzódni kezdtem a kommunista eszmékhez és ezzel együtt kialakult bennem is a Szovjetunió iránti rajongás, az emléket agyam egy másik rekeszébe raktam át. Elintéztem magamban a kérdést azzal, hogy szegény orosz katonák, mennyit szenvedtek a háborúban, az a fontos, hogy Hitlert legyőzték. Talán elkerülhetetlenek az ilyen esetek. Az első rekeszt pedig, benne a szörnyűséges személyes emlékekkel, évtizedekre bezártam a lelkemben.

jómódúnak látszó, elhagyott házakat láttunk. A házakba benézve, látható volt, hogy vagy kifosztották őket, vagy a tulajdonosok mindent magukkal vittek. Már az út elején elhatároztam, hogy nekem mindent meg kell jegyezmem, amit látok. Megjegyeztem a gyalogúton a települések nevét. Több évtizeddel később a térképen ellenőriztem emlékeimet, minden pontosan egyezett.

Este a csoportunk megfogyatkozva, de talált egy elhagyott nagyobb házat. Úgy gondoltunk, itt töltjük az éjszakát. A strasshofi tábori tapasztalatok után féltünk az orosz katonáktól. Egy háromtagú delegáció megkereste a helyi parancsnokot, és őrséget kért éjszákára. A parancsnok azt mondta, megérti a gondunkat, de ezek elsővonalbeli frontkatonák, akiket nem tudnak visszatartani. Majd meglátja, mit tehet.

Nem tudom, hogyan írjam le ezt az éjszakát.

Megpróbálom olyan tömören, ahogy tudom, anélkül, hogy szavakba önthetném azokat az érzéseket, amelyek máig is kísértenek. A legeslegközelebbi hozzátartozóimat leszámítva soha, senkinek nem mondtam el ezt a történetet. Anyuval vagy Klárral sem esett szó később arról az éjszakáról.

Szemrevételeztük a szobákat, és nagyon fáradtan lefekvéshez készülődtünk. Egy nagy ágy volt a szoba sarkában, amit Anyu kapott a gyerekeivel. A többiek a földön feküdtek. A mi szobánkban volt még az a család, ahol az édesanyát lelőtték, Klári és a nagyszüleim, továbbá két-három nő és egy sánta, negyven és ötven közötti férfi, akit sántasága miatt nem vittek el munkaszolgálatra.

Az ágyon Anyu középen feküdt, én belül, a fal mellett, a másik oldalán Mari. Alighogy elaludtunk, zseblámpa éles fénye ébresztett fel. Egy orosz katona állt az ágyunk mellett. A katona kiszemelte magának az ágyat, és durva hangon felszólítva, a revolverét fenyegetően a mellére szorítva, rámászott anyámra. Anyu kiabált, tiltakozott. Gál úr, kiabálta, segítsen!!! (Ő volt az egyetlen férfi, a sánta ember). Segítsenek!!! Senki sem mozdult a szobában, dermedt csend volt. Én csak félszemmél mertem odanézni. Csak mondogattam, Anyu hagyjad, Anyu hagyjad! Láttam a fegyvert, az anyám életét féltettem, meg se mertem mozdulni. Az előző napi látvány, a deportált társunkkal történtek lebegtek a szemem előtt. Mari húgom, az ágy fal felőli oldalán, végigaludta a jelenetet.

Azután vége lett. A katona elment. Anyu, a szörnyű élménytől zokogva, de életben maradt. Nem is merek belegondolni, mit érezhetett. Rögtön leköltöztünk a földre, az ágy az éjszaka hátralévő részében üresen maradt.

Alig telt el valamennyi idő, amikor újra zseblámpa fénye villant, de ekkor már nem egy, hanem több katona érkezett. Anyámmal akkor már az ajtótól távoli sarokban feküdtünk, szerencsére sem őt, sem más családtagunkat nem érte ezután támadás. Viszont a többi lányt igen. A segélykérés, az egyetlen férfitől várt beavatkozás igénye ekkor is ismételtelen elhangzott. Gál úr azonban lakonikus rövidséggel válaszolt, „hölgyeim, fel kell aldozniuk magukat”.

A katonák, talán egy óra leforgása alatt többeket, többször is megerőszakoltak, közöttük azt a két lányt, akiknek az édesanyját előző nap lelőtték. A katonák távozása után az asszonyok segítő tanácsokkal próbálták ellátni a kétségbeesett lányokat. A félelem és kiszolgáltatottság érzése uralkodott el rajtuk.

A parancsnok, akitől segítséget kértünk, valamelyest mégis segített. Ezután azt vettük észre, hogy őrzik a házunkat. Lehet, hogy akik bejöttek, maguk az örök voltak? Erre nem tudjuk a választ.

Másnap reggel továbbálltunk. A gyaloglás második vagy harmadik napján (az irány Pozsony volt), egy osztrák paraszt hajlandó volt szekerén elvinni családunkat néhány tíz kilométernyi útszakaszon. A fizetség az a néhány szegényes ruhadarab volt, amely még megmaradt a hátizsákjainkban. A helyi lakosságot kifosztották, minden ruházatra szükségük volt.

Nagyanyám, enyhén szólva, nem volt nagyvonalú asszony. Már mindenki odaadta egyáltalán szóba jöhető holmiját, csak ő nem akart kötélnék állni. Ragaszkodott egy ruhájához, amit egész deportálás alatt megőrzött magának. Anyu és Klári hosszas vita (inkább veszekedés) után győzte meg arról, hogy nincs mese, oda kell adni, amit csak lehet, itt az életünkről van szó, ki kell jutnunk a frontról. Majd vesz magának másikat, ha egyáltalán hazaérünk. A sietség olyan nagy volt, hogy Nagyanyámat, akinek erős hasmenése volt akkor, kiültettük a szekér oldalára, hogy megállás nélkül, útközben bonyolíthassa szükségleteit. Ez sem volt mindennapi látvány.

Később gyalog folytattuk az utat hazafelé, gyakran jöttek velünk szembe orosz katonák. Cerberusként őriztem anyámat. Annyira féltettem, hogy egy lépést se tehetett nélkülem. Teljesen megszállott voltam. Előfordult, hogy a csoport egy-egy nőtagját, így anyámat is elhívták az oroszok „krumplit pucolni”, a harcoló csapatoknak volt szüksége erre a segítségre. Én hisztérikusan próbáltam visszatartani Anyut, pedig tényleg csak azt akarták tőlük, és amikor elvégezték a munkát, továbbbenedtek. Akkor még nem is tudtam, hogy ez a büvös szöveg, akárcsak a „málinkij robot”, azt is jelenthette, hogy a hozzátartozók soha többet nem láthatják viszont őket. Szolnokon, hazaérkezésünk után is nagyon hosszú ideig anyám sarkában jártam, nem mertem egyedül hagyni, mintha én megvédehettem volna. Ha az üzletbe bejött egy orosz katona (akkoriban még szabadon jártak a városban, ha volt pénzük, vásároltak is), betege voltam az eseménynek. Ezekben az időkben nemcsak Mari hanem Anyu iránt is teljesen irreális felelősségtudat alakult ki bennem. (Ettől sose szabadultam meg teljesen, csak később már valamelyest fegyelmezni tudtam magamat. Biztos, hogy Anyunak és Marinak is sok problémát okoztam szorongó féltéssel. Lehet, hogy Juditnak, Jancsinak és más szeretett hozzátartozómnak jut ma is belőle jó adag.)

A gyaloglástól kimerülten, éhesen, de boldogan olvastuk el az első „Bratislava” táblát. A városban ismét elhagyott lakások tömegét találtuk, sokadmagunkkal rögtön le is táboroztunk az egyik modern emeletes ház egyik lakásában. A lakás üres volt, szinte nem volt bútor sem, de talán százsámra heverték jó minőségű fonott szalmapapucskok. Ezekből haza is vittünk néhányat, sokáig azokat hordtuk otthon. Anyu később ezekkel a papucskokkal és néhány visszakapott holmival nyitotta meg üzletét.

Pozsonyban egy menekültszervezetet találtunk. Ott kaptuk meg a deportálás után az első személyi dokumentumot, amelyen már nem szám, hanem a nevünk szerepelt. Enni is adtak. Leves és mákos tészta volt az első ebéd. Anyu másnapra beteg lett, hasmenést kapott a hosszú éhezés után az első emberi ételtől. Néhány napot, nem emlékszem, mennyit, még Pozsonyban töltöttünk, a szervezet ellátott bennünket a legszükségesebb élelemmel.

Egy áprilisi reggelen, nyitott tehervagon tetején, jó néhányan elindultunk Budapest felé. Már az úton Mari is, én is betegek lettünk. Belázasodtunk, bedagadtak a nyaki mirigyünk. Anyu megállapította, megkaptuk a mumpsz nevű gyerekbetegséget. Nem sokat törődtünk vele. A vonatút napokig tartott, az éjszakák hidegek voltak a nyitott vagon tetején, maradék holminkkal védtük magunkat. Reményekkel telve érkeztünk Budapestre.

Budapest, 2007. október 23.

Hét évvel később, Anyu halálának 40. évfordulóján

Anyám, egy évvel nyugdíjazása után, 1974. július 23-a hajnalán, egy lábtörés utáni műtéttől felépülőben, tüdőembóliában halt meg a Fiumei úti traumatológián. Mindössze 64 éves volt. Az anya halála mindenkor nagy megrázkódtatás, bármelyik életkorban következik is be. Anyu viszonylag fiatalon bekövetkezett halála teljesen váratlanul és sokszereűen ért bennünket.

Éppen hogy elkezdte nyugdíjas éveit, életében először napi gondok és munkakötelezettség nélkül. Anyagi helyzete nem volt fényes, de szerény jövedelme biztosította kis másfélszobás, összkomfortos lakása fenntartását, a korábbi életszínvonalának megfelelő életvitelt. Szeretett moziba, színházba, hangversenyre járni, könyveket és egy-egy új ruhadarabot vásárolni, ajándékot venni gyerekeinek, unokájának. Ezt továbbra is megtehetette. Egy-egy rövidebb turistautat is megengedhetett magának.

1974. június elején, nyugdíjazása óta első ízben, befizetett egy hetes rimini nyaralásra barátjának. Nagyon készült az útra. Elutazása előtt kifestette és kitakarította a lakást, hogy mire a nyaralásból visszajön, minden tiszta és szép legyen. (Soha többet nem mehetett vissza szeretett lakásába.) Riminiben elcsúszott a fürdőszobában, és nyílt törést szenvedett. Repülőgépen hazahozták, és megoperálták. Már lábadozott, amikor jött a hajnali telefon.

Mostanában, a régi iratok rendezése közben került a kezembe az a gyerekeimnek, unokáimnak 2007-ben, 75 évesen megírt visszaemlékezés, hogy milyen volt „Zsidó lánynak lenni 1944-ben”, a beszámoló gyerekkorom nagy traumájáról. Akkor nagyon nehéz és fájdalmas volt a visszaemlékezés, hiszen évtizedekig elnyomott élményeket kellett előásni a tudatom mélyéről.

Az volt a célom, hogy bizonyos mértékig „objektíven” írjam le, mit élt át egy zsidó gyerek abban az időben. Azt szerettem volna, hogy a hozzám közel állók tudják, mi történt velem, hogy megismerjék azokat az eseményeket, amelyek feltétlenül hozzájárultak későbbi személyiségem kialakulásához.

Marinak, Jancsinak, a gyerekeimnek Gabinak, Juditnak, Andrisnak és unokáimnak, Julcsinak, Zsófinak, Annának, Tominak, Mishkának, Daninak és Nórinak, unokaöcsémnek és unokahúgomnak szántam a visszaemlékezést. Néhány közeli barátomnak is megmutattam akkor, akik szerető együttérzéssel olvasták. Ezután lezártam tekintetem és félretettem a visszaemlékezést, amit most, egy véletlen folytán, hét évvel később olvastam el újra.

Érdekes élmény volt szembesülni a régi eseményekkel. Utólag is úgy érzem, hogy minden benne van, ami velem történt, úgy, ahogy az megtörtént. Még hangnemét, vagyis a bizonyos fajta „távolságtartás” szándékát is jóváhagytam magamban utólag. Egy vonatkozásban azonban nagy hiányérzetet hagyott bennem az újraolvasás, és most ezt szeretném kiegészíteni, vagyis inkább jóvátenni.

Akkor egy 12-13 éves gyerek szemszögéből írtam le a történeteket. Az én nézőpontomból emlékeztem vissza az eseményekre, miközben körülöttem hozzátartozóim is átérték ugyanazt, ám biztosan másként. Mari hatéves kisgyerek volt, aki alig érzékelt valamit a „történekből”, legfeljebb a hétköznapiak számára szokatlan, kisebb-nagyobb kényelmetlenségét. De ott volt Anyu és a többi felnőtt. Akik számára az események bizonyára rémisztőbbek lehettek, mint nekem, a kisgyerekeknek. Nem írtam arról, amiről sajnos később sem faggattam Anyut, hogy miként élte meg ő felnőttként ezeket a szörnyűséges eseményeket. Hogyan viselték a zsidótörvények fokozatosan egyre keményebbé váló megszorításait, megaláztatásait? Milyen érzés volt feltűzni a sárga csillagot, utójára lehúzni üzletükben a rolót és otthagyni vagyonkájukat, egy egész élet keresményét? Milyen lehetett, amikor Anyu apámmal együtt a gettóba költözéskor kénytelen volt elhagyni otthonukat, és amikor apámat két nappal később behívták munkaszolgálatra? Micsoda érzés lehetett, amikor egyedül maradván két kicsi gyerekkel a gettóban, a szolnoki cukorgyárban döntenie kellett arról, hogy a deportálásba induló két csoport közül melyiket válassza? (Amint azt a másik visszaemlékezésben megírtam: az egyik a biztos halálba vezetett volna, a másikat túl lehetett élni.) Mit érezhetett a marhavagonban vagy a deportálás keservei és félelmei közepette? Hogyan viselte, amikor életében először nehéz mezőgazdasági fizikai munkát kellett végeznie, amikor éhes gyerekeinek nem tudott enni adni, vagy a

lyukas, kinőtt cipők helyett rongyokat kellett a lábukra kötni? Írtam arról, hogy félt a légitámadásoktól, ezt mondta nekünk akkor, és láttuk is rajta. De nem beszélhetett velünk azokról a félelmekről, fenyegető veszélyekről, amelyeknek csak a felnőttek lehettek tudatában, hogy bármikor elvehetik tőle a gyerekeit.

Írtam a megerőszkolása szörnyű élményéről. De nem írtam arról, hogy vajon ő mit érezhetett az orosz katona pisztolyával a mellén, amikor mellette fekvő gyerekei között kell elviselnie ezt a rémséget. Ráadásul úgy, hogy eközben 12 éves lánya biztatja, hogy ne álljon el-lent, mert az életük múlik ezen. Kinek volt ez nagyobb trauma, nekem vagy neki? Hogyan tudott ezen továbblépni, mint anya, mint nő, mint ember, akit szörnyen megaláztak.

És befejeztem az emlékezést „hazaérkezésünk” első óráival. Pedig anyám számára folytatódtott, sőt, bizonyos értelemben ekkor kezdődött egy újfajta helytállás nehéz és bonyolult feladata. Hónapok alatt kiderült, hogy apám nem jön vissza. Anyunak a semmiből kellett újratertemteni kis családjunk egzisztenciáját: a néhány, nem zsidó ismerős által megőrzött néhány darabban újra megnyitni a teljesen kifosztott üzletet. A szintén teljesen kifosztott lakást élhető otthonná tenni, a munka mellett egyedül ellátni, iskoláztatni és nevelni a gyerekeit. Nemcsak elviselni a férje hiányát, de társ nélkül, a problémák megosztása nélkül élni az életét. Apu nélkül csonka család voltunk, de Anyu mégis kiegyensúlyozott családi életet varázsolt körénk és egzisztenciális biztonságot nyújtott nekünk.

Talán egy külön kiegészítés keretében kellene visszatérni a 2007-es visszaemlékezés néhány gondolatára.

A deportálás utáni években megváltozott a viszonyom a valláshoz, a zsidósághoz is. Ami a vallást illeti, egyre ritkábban jártam el a zsinagógába, nem tartottam meg az ünnepeket és a vallási közösséggel is megszakítottam a kapcsolatot, nem imádkoztam. Nem tartozom többé semmilyen valláshoz. Ugyanakkor ma is fájdalmas nosztalgiával gondolok vissza gyermekorom péntek estéire, ahogy Anyu meggyújtotta a gyertyát, az Apu által elmondott brochesra, a frissen sült libamájra és tepertőre. A széder vacsorákon a közös Hagada olvasásra, az eldugott macesz keresés utáni ajándéokra, az őszi ünnepek idején a zsinagóga kertjében gyűjtött vadgesztenyére, az ünnep kimenetele utáni közös sétára hazafelé.

1945 és 1948 között zsidósággal szembenézve felmerült a kérdés: alijázzak, vagyis kivándoroljak Izraelbe, mint nagyon sok szeretett, közeli barátom tette akkor, vagy maradjak Magyarországon, magyarként éljek itt. Anélkül, hogy valaha is megtagadtam volna, vagy elfelejtettem volna zsidóságot, ez utóbbi mellett döntöttem. Eddig nem bántam meg.

Mindaz, amit akkor gondoltam, ma is érvényes. Ma se tennék másként. Nemcsak azért (bár mai szemmel, ez talán a legfontosabb számomra), mert ha akkor másként döntök, az életem másként alakult volna. Jancsi, aki nélkül el sem tudom képzelni az elmúlt évtizedeket, nem lenne mellettem Szeretett családtagjaim egy része: Judit, Zsófi, Anna, Gabriel és Esther meg sem születik, vagy Gabi, Andris, Julcsi, Tomi, Mishka, Dani és Nóri, Andriská és Gergő nem vált volna az én családom részévé.

Ami most elgondolkoztatott, az a történelmi tény, ahogy Magyarország 2007 óta megváltozott. Változatlanul magyar vagyok és Budapesten érzem magam otthon. Ám hét évvel ezelőtt nem hittem, hogy zsidóságom ismét fontos lesz számomra, legalábbis defenzív értelemben. Évtizedekig nem éreztem magam „másnak”. Ma szinte naponta helyeztem újragondolására készítenek a külső események, a demokrácia elvesztése, a magyarság jelentésének új, tőlem idegen értelmezési kísérlete, az antiszemitizmus nyílt terjedése. Egyre jobban kísért a múlt emléke.

Budapest, 2014. június 12.

Üres lakásban

Hazatérek egy olyan lakásba, ahol nem fogad senki, *mondod, és nem nézel rám, mint aki úgy érzi, valamiben hibás, nem nézel a szemembe, mintha szégyellenéd, hogy magadra maradtál, vagy talán azért szégyenkezel, mert mindig is erre a magányra vártál, egész életedben, nem is tudtad, hogy ez ennyire jó, egyedül lenni, egyedül hazatérni, nyitni az ajtót, a lakásban sötét van, villanyt gyűjtani, és élvezni a csendet, hogy nem vibrál a feszültség, a másikunk feszültsége, nincs hangos szó, csak a csend van, csak a nyugalom, aminek a mélyén viszont ott lapul valami sűrű sötét, olyan ez, mint amikor minden előzmény nélkül összeesik valaki az utcán,*

persze, mondom neked,
 hazatérsz a csenedbe, leülsz a gépedhez, és valami szöveggel bíbelődsz, *mondom,* és nyugalom van mindenfelé, az egész lakásban, majdhogynem végtelen nyugalom, *mondom,* és közben arra gondolok, *miért is kúszott a szemedbe, a szembogaradba az a fénytörés, az a matt, sápadt üresség, amit látni vélek, miért, hogy a mozdulataidban nincsen már energia, hogy nincsen már erő, és az illatod is, a szagod is más lett, miért, hogy a hajad, a körmöd, a bőröd is más, hogy hideg van körülötted, annyira hideg, hogy beleborzongok minden egyes mozdulatodba, és menekül előled mind, aki korábban kereste a társaságod, jeges szél mozdul, és megsárgul még a fűszál is, amerre jársz.*

Hanukija

Nyolc plusz egy ágú gyertyatartó, most ezzel fogunk
ünnepelni, magyarázom, és leteszek egy számodra
ismeretlen tárgyat az asztalra, a nappali asztalára,
menóra?, kérdezed, olyan, mintha menóra lenne, vagy?,
az is?, kérdezed, és: honnan van?, folytatódik a rá-
csodálkozás a szokatlanra, hanukija, mondom, ezzel
köszöntjük majd a karácsonyt, a mi közös karácsonyi
ünnepünket, a karácsony-hanuka-ünnepet, apám így,
mondom, apám így szeretné, ha itt lenne velünk, ő
mindig így akarta volna, hogy közös legyen az ünnep,
mondom, és ahogy befejezem a mozdulatot, ahogy
elhelyezem a gyertyatartót az asztalon, és önkéntelenül
is hátrasimítom a hajam, látom az apám, ő az, aki
mozdul helyettem is,

megöregedtél, mondod erre te,
olyan leszel lassan, mint amilyen ő volt, csontos, szomorú
vénenber, folytatod, és aztán megérinted a kezem,
majdnem úgy, mint aki --- nem is tudom, hogyan, nem
akarom tudni, és nem öregedtem meg, nem vagyok az
apám, és nem is leszek, de, ha eljön az ünnep, ha itt
van velünk a kegyelmi állapot, olajat töltök a kilenc-
ágú menórába, amit többnyire hanukijának neveznek,
és az apám emlékét idézem, ahogy szépen, egyenként,
a sámesz segítségét igénybe véve, meggyújtom a fényt,
a fényeket, ezt már nem láthatja az apám, de én látom,
és sajnos már nem az övé a fény, de éppen a miénk,
körülüljük az asztalt, az ünnepi terítéket megcsodáljuk,
és nem akarunk mást, csak --- nem is tudom, mit.

Éles penge

*Apa,
a te lábnyomodban járok.
Reggelente a te borotvával borotválkozom.
Azzal ejtek sebet az életemen.*

Fáj.

Hová vezet a vérnek útja?

*Ahol az ég a földdel összeér:
éles penge.
Onnan figyelsz engem.*

Visszanézel rám a tükröből.

*Fenyegető foncsor.
Sose pislog.*

Töredezett szellemkép.

Rossz szekér

*Amíg az agy dolgozik,
a szív csendesen pihen.
Azt rajzoló nagyban,
ami történik kicsiben.*

*Az út elfordul jobbra,
mikor balra akarok menni.
Minden egész egész marad.
Darabokra törik a semmi.*

*Amíg az agy dolgozik,
a szív duzzog csendesen.
Az útnak nincs kezdete, és félek,
hogy nem lesz sehol vége sem.*

Hajnali zanzák

A szabadságra be kell rendezkedni... Egész úton az ablaknál kuksoltam, napokon át, és néztem a házakat, az erdőket meg a búzákat. Olyan szép volt ez a kép, hogy egészen megszomjaztam belé, és ittam a cáját.

A függönyök és a radiátorok maradtak a múltból, meg valamiféle rehab-morál. A hegedű, melyen leeresztették a húrokat. Jó reggelt! Szeles, hűvös tavasz van!

Hintáztattam, homokoztattam, uzsonnáztattam és tologattam. Valaki más élmény. Hiányzik, hogy szinte belebetegszem!

Az öregasszony állkapcsa boldog elragadtatással őrli a semmit, miközben a mosolyszerű fintor egyre növekszik arcán. Szeretet és szomorúság. Azért szép napot!

Durván, mintha egy zsák krumplics volna, vagy inkább letaglózott üsző, húzza-vonja a zsilip felé.

Sose szárad meg rajtam a ruha, egész nap borzongok, mint aki a friss patakba esett.

A befagyott tenger partján, ott áll közepén, körülötte, lélegzetét visszafojtva, a három gyerek.

A víz fölött könnyű pára lebeg, mely fel-fellebben, és látni engedi a messzeségben a hajót.

A tenger sima. Itt a szigetvilág. Vár. Tökéletesen boldog, jó reggel!

Zsenge nyírfa. Vásárol egy köteg nyírfavesszőt. Beszívja az illatát. Jó utat!

Túlzott elszántsággal tekintett a világba. Hosszú körme már gyászszegélyes volt, és az utolsó hang után elájult. Szeretet és szomorúság maradt az arcán.

Az éjszakai csoszogók biccentenek egymásnak. A kósza vándorok egy olyan világban, ahol az emberek ritkán árulják el a családnévüket. Szép utat, Cinkém!

„Rámpa ez? Menjünk még egy kört, jó! Jó?” Az efféle „véletlenül kiszalasztott” dicséretet a nő sokkal többre becsüli, mint a legcifrább kiagyalt bókot.

Hajukat hímzett selyemmel felkötötték, és felragyogott a hajnal vörös fénye. A szép reggel!

Minél több babrát kívánt egy gyümölcs, annál jobb ízűen ette. Olyan mélységes lélektani finomságokat talált benne.

A nyárfák vigyázták a folyót, ők pedig ámulva nézték egy életszakaszuk pillanatfelvételeit.

Ki ne emlékezne a cinke kékes villózására körötte? Mikor jóféle sorrendben, mégis némán mászkáltunk e barázdált nyelven.

A kikötményes...

*S aztán retteg a szó a szájában. A horgonyzás nélküli, magyar szó.
Jó reggelt, norvégminták!*

*Mély álommosollyal arcodon, kicsit elhelyezkedve az ágyon, nyugodtan alszol tovább.
Norvégmintás, boldog nőnap jó reggelt!*

*Nem ismerem ki magam a madarak terén. Inkább csak hiszem a partotérést,
tapogatom cipőmmel a deres fedélzetet.*

*A végső három cincér, mackóm és cinkém
a nyárért küzd még!*

*Cinke, hőscincér
és a magyar tarka szél
friss, mert nem henyél!
Ébredj már!*

*A hőscincér el:
hátalt volt ez a tél. Higyj, csendesen élj. Szép vasárnapot!*

Ez a tavaszi reggel! Bagoly huhogja, hóbagoly északnak el. Szép napot!

A kakucsi lápbéka szúnyogot eszik, lassú, téli szúnyogot. Jó reggelt!

Mellettem bokor rügyez, nincs a jég, nincs a hó.

Szép napot, esőemberek! Ez egy igazi cinegedal...

*Tavaszi szél vizet áraszt, de a hős cinkéim átdalolják! Ide a békés napot!
Vol de nuit... Ez egy parfüm, ami Exupéry regényéről kapta a nevét.*

– Se komisz, se bagulyás, még egy évi halasztás – anyám először ölelte meg Jan Bronskit, és nem tudom, a későbbiek során valaha is ölelte-e boldogabban.

Az amerikai demokrácia

Az amerikai demokrácia (amely a közhiedelemmel ellentétben nem egy könyv, hanem kettő) mindmáig a magyar nyelvű könyvkiadás egyik legnagyobb és legfájóbb adóssága. Igaz, történtek kísérletek ennek a megkerülhetetlen műnek a közreadására. De mind az 1982-es óvatos szemelvény-válogatás,¹ mind az azon alapuló 1993-as teljes kiadás² zavaros, nehezen követhető, ha ugyan nem olvashatatlan. A kötet fordítóinak jó része nemcsak a francia XIX. század első felének nyelvhasználatában volt járatlan, de az ilyen kaliberű könyv tolmácsolásához nélkülözhetetlen háttértudásnak sem mindig volt birtokában. Van abban valami nagyon jelképes, és talán baljós előjel is, hogy ez a többit érdemlő klasszikus annak idején ilyen mostoha sorsra jutott...

Az alábbiakban a műből három viszonylag rövid szemelvényt szeretnék új fordításban közreadni.³ Tocqueville tudvalevően az osztálykülönbségek kiegyenlítődének feltartóztatathatatlantörténelmi folyamatából indul ki, innen jut el az egyenlőség fokozatos térhódításának gondolatáig. Jóllehet Rousseau szerint az egyenlőség és a szabadság kölcsönösen alapozza meg egymást, Tocqueville-nak más a véleménye. Szerinte az egyenlőség nem feltétlenül jár együtt szabadsággal, sőt. Már csak azért sem, mert a honpolgárnak (ezt tárgyalja az első szemelvény) más a viszonya az egyenlőséghez és más a szabadsághoz.

A második és harmadik szemelvény az egyenlőség közvetlen következményeit mutatja be. Jóllehet Tocqueville – Guizot-val ellentétben – nem tartozik az egyetemes választójog makacs ellenzői közé, különösebben nem is lelkesedik érte, már csak azért sem, mert úgy látja, ez a nagy vívmány nemcsak hogy nem kedvez a tehetséges embereknek, de a demagógia előtt is megnyitja az utat. Az utolsó szemelvény az individualizmus jelenségét elemzi. Az individualizmus ugyanis központi fogalma Az amerikai demokrácia második kötetének, annál is inkább, mivel a honpolgár közönye, passzivitása és visszahúzódo magába zárkózása egyben melegágya is a „despotizmusnak” meg a „többség zsarnokságának” ...

A szöveget, minden archaizálást és papírizú irodalmiaskodást kerülve, igyekeztem eleven mai köznyelven megszólaltatni. Munka közben nemcsak világosságra és gondolati szabatosságra törekedtem, hanem arra is, hogy visszaadjak valamit a szerzőnek a XVIII. századi francia értekező próza legjobb hagyományain iskolázott kristálytisza stílusából. A szemelvény közlésével egyben arra is fel szeretném hívni a figyelmet, hogy itt az ideje, hogy ez a megkerülhetetlen és ma különösen időszerű alapmű – a sikertelen fordításkísérletek után – végre magyar nyelven is hozzáférhető legyen.

Ádám Péter

¹ A demokrácia Amerikában, Gondolat, 1983. Válogatás és utószó Kulcsár Kálmán. Fordította Frémer Jusztina, Martonyi Éva, Miklós Livia, Nagy Géza, Schulteisz Gyula és Sziógyártó László.

² Az amerikai demokrácia, Európa Könyvkiadó, 1993. Fordította Frémer Jusztina, Kiss Zsuzsa, Martonyi Éva, Miklós Livia, Nagy Géza, Schulteisz Gyula és Szabolcs Katalin.

³ A magyar szöveg az alábbi kiadás alapján készült: Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, I–III., Paris, Michel Lévy Frères, 1864.

Miért ragaszkodnak a demokratikus népek sokkal makacsabban és sokkal szenvedélyesebben az egyenlőséghez, mint a szabadsághoz⁴

Az első és leghevesebb érzés, ami a társadalmi osztálykülönbségek fokozatos eltűntével az emberekben kialakul, nem egyéb, mint az egyenlőség szeretete. Ezért először erről szeretnék beszélni.

Lehetetlenség nem észrevenni, hogy ezekben a mai időkben és különösképpen Franciaországban az egyenlőség iránti vágy úgyszólván napról napra mind nagyobb helyet foglal el az emberek szívében. Azt már százszor hallottuk, hogy a kortársak sokkal hevesebben és sokkal makacsabban ragaszkodnak az egyenlőséghez, mint a szabadsághoz; de úgy látom, e tény kiváltó okait eddig senki se igyekezett feltárni. Az alábbiakban ezt fogom megkísérelni.

Képzelnék csak el egy olyan különleges helyzetet, amikor az egyenlőség meg a szabadság körei érintkeznek, sőt, össze is olvadnak egymással.

Ebben a helyzetben, feltételezésem szerint, minden egyes polgár részt vesz a kormányzásban, és mindegyiknek azonos az esélye a részvételre.

Mivel nincs különbség honpolgár és honpolgár között, senki se tud zsarnoki hatalomra szert tenni a többiek felett; így az emberek, mindannyian egyenlők lévén, teljesen szabadok lesznek.

A demokratikus népek ennek az eszménynek a megvalósítására törekednek.

Bár ez a legtökéletesebb formája az egyenlőség kiteljesedésének, létezik emellett ezer más is; ezek, ha nem is annyira tökéletesek, ugyanolyan vonzóak a népek szemében.

Megtörténhet ugyanis, hogy az egyenlőség kiteljesedik ugyan a civil társadalomban, de a politika világában már nem tud uralomra jutni. Mert ha elképzelhető is olyan helyzet, hogy minden egyes honpolgárnak jogában áll, hogy kivegye részét bizonyos élvezetekből, hogy ugyanolyan hivatást válasszon, ugyanazokat a helyszíneket látogassa, vagyis ugyanazt az életet élje, és ugyanazokkal a módszerekkel próbáljon vagyont szerezni, ez még korántsem jelenti, hogy mindannyian egyformán részt vehetnek a közügyek intézésében.

Mi több, bizonyos egyenlőség politikai szabadság nélkül is elképzelhető a politika világában. Ilyenkor mindenki egyenlő ugyan, egy kivétellel, ez az egy pedig – minden különösebb rang nélkül – korlátlan ura a többinek, és hatalmának támaszait is társai közül választja.

Egyáltalán nem volna nehéz több hipotézist is felállítani; ezek szerint a viszonylag nagy egyenlőség nagyon is jól megfér az olyan intézményekkel, amelyek csak többé-kevésbé szabadok, sőt, még az olyan intézményekkel is, amelyek a legnagyobb jóakarattal sem nevezhetők szabadnak.

Jóllehet az emberek csak akkor lehetnek teljesen egyenlők, ha teljesen szabadok is egyben, és ezért az egyenlőség legkiteljesedettebb formájában teljesen azonos a szabadsággal, minden okunk megvan rá, hogy a kettőt megkülönböztessük egymástól.

Már csak azért is, mert az emberek szabadságvágya, valamint az a vágy, amit az egyenlőség iránt éreznek, valójában két különböző dolog, és hadd

⁴ Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, id. kiadás, III. köt. 155–161.

tegyem hozzá rögtön, két olyan vágy, amelynek korántsem azonos az intenzitása.

Aki nem sajnálja a fáradságot, és alaposan utánanézi a dolognak, láthatja, hogy minden évszázadban akad egy olyan sajátos tény, amely kapcsolatban áll az összes többivel; ez a tény csaknem mindig világra hoz egy központi gondolatot vagy fő törekvést, amely végül minden érzést, minden eszmét odavonz magához és magával sodor. Olyan ez, mint valami nagy folyó, amelynek környékén nincs patak, amelyik ne feléje futna.

A szabadság különböző korokban és különböző megjelenési formákban bukant fel a történelemben; egyetlen társadalmi berendezkedésnek sem kedvezett az összes többi rovására, és más társadalmakban is találkozunk vele, nem csak a demokráciákban. Mindebből az következik, hogy a szabadságot semmiképpen sem tarthatjuk a demokratikus évszázadok megkülönböztető jegyének.

Egyetlen sajátos és minden mást maga alá rendelő tény jellemzi csak ezeket az évszázadokat, ez pedig nem más, mint a társadalmi osztálykülönbségek fokozatos eltűnése; ezekben az időkben egyetlen fő szenvedély mozgatja az embereket, nevezetesen a társadalmi egyenlőség szeretete.

Ne kérdezzék, milyen különleges vonzóereje lehet a társadalmi egyenlőségnek a demokratikus korok emberének szemében, ahogyan azt se, milyen sajátos okai lehetnek arra, hogy épp az egyenlőséghez ragaszkodjon foggal-körömmel, szemben azzal a többi jóval, amit a társadalom felkínál neki: ériék be annyival, hogy az egyenlőség a megkülönböztető jegye annak a kornak, amelyben élnie adatott. Már maga ez a tény is bőven elegendő annak magyarázatára, hogy legjobban miért épp ezt szeretik az összes többi közül.

De emellett az ok mellett, és ettől függetlenül, több más is van, és nem is volt olyan kor, amelyben az emberek ezeknek az okoknak a nyomására az egyenlőséget meg a szabadság közül ne az egyenlőséget választották volna.

Ha akadna nép, amely valaha is képes volna – ha nem is teljesen lerombolni, de legalább – csökkenteni a körében uralkodó egyenlőséget, ez még neki is csak hosszú és fáradságos erőfeszítéssel sikerülhet. És akkor is csak azon az áron, ha változtat társadalmi berendezkedésén, ha eltörli törvényeit, megújítja eszméit, másokra cseréli szokásait, átalakítja az életformáját. De a politikai szabadság elvesztéséhez annyi is elég, hogy hagyjuk kicsúszni a kezünkől – máris odavan.

Az emberek nem csak azért ragaszkodnak az egyenlőséghez, mert fontos nekik, azért is ragaszkodnak hozzá, mert úgy gondolják, ennek a társadalmi állapotnak örökké kell tartania.

Nincs olyan ostoba és felületes ember, aki ne látná: a politikai szabadság szélsőségei feldúlhatják a köznyugalmat, megfoszthatják a honpolgárt családi vagyonától, sőt, egész életét tönkretelhetik.⁵ De ami az egyenlőség veszélyeit illeti, ezeket csak az éles szemű és a részletekre is figyelő emberek veszik észre, de ők a legkritikább esetben szokták jelezni őket. Azt ők is jól tudják, hogy már messze mögöttük a rettegett nyomorúság, és abban az illúzióban ringatják magukat, hogy legfeljebb a jövő nemzedékeit fogja utolérni, emiatt azonban a jelen nemzedéknek sohase szokott fájni a feje. A szabadsággal együtt járó gondok-bajok néha

⁵ Tocqueville természetesen a francia forradalomra céloz. (A ford.)

közvetlenül is tapasztalható; mindenki láthatja, mindenki érezheti őket. Az egyenlőséggel együtt járó gondok-bajok viszont csak lassanként jelentkeznek; fokozatosan ütik fel fejüket a társadalomban; csak időnként lehet észlelni őket, amikor agresszivitásukkal felhívják magukra a figyelmet, mert annyira megszoktuk, hogy már észre se vesszük őket.

A szabadság előnyei csak hosszú távon mutatkoznak meg, és mindig nehéz megmondani, hogy pontosan milyen okoknak köszönhetően.

Az egyenlőség előnyei viszont már a jelenben érezhetőek, és nincs nap, hogy az emberek ne látnák, hogyan buzognak fel forrásukból.

A politikai szabadság koronként kifinomult élvezettel ajándékozza meg a honpolgárok bizonyos részét.

Az egyenlőség viszont minden nap temérdek apró szórakozással örvendezteti meg az embert. Az egyenlőség számos varázslatos lehetősége minden percben érezhető, és mindenkinek egyformán rendelkezésére áll; még a legnemesebb szíveket sem hagyja érzéketlenül, és még a köznapi lelkeknek is gyönyörűség.

Az a szenvedély, amelyet az egyenlőség ébreszt az emberekben, egyformán erőteljes és általános érzés.

A politikai szabadságot csak nagy erőfeszítések árán veheti birtokba az ember; csak akkor élvezhetjük, ha előzőleg nem kevés áldozatot hozunk érte. Az egyenlőség által kínált élvezetek viszont mindenkinek egyformán rendelkezésére állnak. Nincs olyan jelentéktelen eseménye a magánéletnek, amely alkalmat ne adna ezekre az élvezetekre, és hogy az ember meg is ízlelje őket, ahhoz csak annyi kell, hogy éljen, és más semmi.

Jóllehet a demokratikus népek mindig is szerették az egyenlőséget, egyes történelmi korokban az egyenlőség iránti rajongásuk valóságos őrületté válik. Mint például akkor, amikor – egy utolsó testvérharc után – a sokáig ostromolt társadalmi hierarchia már végképp összeomlik, és amikor a honpolgárokat immár semmiféle korlát sem választja el egymástól. Ekkor az emberek úgy vetik rá magukat az egyenlőségre, mint valami zsákmányra, és úgy kapaszkodnak bele, olyan görcsösen, mint valami felbecsülhetetlenül értékes vagyontárgyba, ha történetesen meg akarnák tőle fosztani őket. Az egyenlőség szeretete beszívárog az emberi szívbe, gyökeret ver, és minden mást kiszorít onnan. Hiába mondjátok az embereknek: azzal, hogy vakon átadják magukat egy ilyen kizárólagos szenvedélynek, legfontosabb érdekeiket ássák alá; süket füleknek beszéltek. Hiába próbáljátok rányitni a szemüket, hogy míg másfelé tekintgetnek, a szabadság szépen kicsúszik a kezükből; semmit sem akarnak látni, legalábbis annak az egy dolognak a kivételével, amire vágyakoznak.

Amit idáig mondtam, minden demokratikus nemzetre érvényes. Amit mostantól fogok mondani, csakis ránk vonatkozik, és senki másra.

A legtöbb európai népnél és különösképpen az európai népek körében a szabadság vágya és eszméje csak akkor kezdett kialakulni, és csak akkor indult fejlődésnek, amikor megkezdődött a társadalmi osztályok közti különbségek kiegyenlítődése, sőt, a változás épp ennek a kiegyenlítődéssnek volt a következménye. Legjobban az abszolút uralkodók járultak hozzá ahhoz, hogy egy szintre hozzák az alattvalók közti különbségeket. Ezeknél a népeknél az egyenlőség megelőzte a szabadságot; ezek a népek az egyenlőséget már rég megszokták, amikor a szabad-

ság újdonságként beköszöntött hozzájuk. És mire a szabadság, egymagában, első ízben nyíltan színre lépett, az egyenlőség már véleményeket formált, jogszokásokat teremtett, és kialakította saját törvényeit. A szabadság még csak eszmékben meg vágyakban létezett, de az egyenlőség már behatolt a szokásokba, már birtokba vette az életformákat, és még az élet legjelentéktelenebb cselekedeteit is átformálta. Csoda-e, ha a mai ember többre becsüli a szabadságnál?

Meggyőződésem, hogy a demokratikus népek őszintén vágyakoznak a szabadságra; ha rajtuk múlik, törekednek is rá, szeretik, és fájdalommal veszik tudomásul, ha le kell mondaniuk róla. De az a vágy, amit az egyenlőség iránt éreznek, mohóbb és szenvedélyesebb, örök és legyőzhetetlen; előbb a szabadságban akarják az egyenlőséget, és ha ott nem kaphatják meg, akkor a szolgaságban fogják akarni. Ha kell, beletörődnek a szegénységbe, beletörődnek a szolgaságba, beletörődnek a barbárságba, de az arisztokratikus társadalmi berendezkedésbe nem fognak soha beletörődni.

Mindez minden korra érvényes, különösképp a miénkre. Ez az ellenállhatatlan erő minden embert és minden hatalmat elsöpör, ha megpróbálják útjában feltartóztatni. Napjainkban elképzelhetetlen a szabadság, ha nem számíthat a támogatására, sőt, nélküle még a despotizmus sem tudja hatalmát tartósan megalapozni.

Az egyetemes választójog⁶

Amerikában sokan hiszik (bár beszélni nem beszélnek róla) és sokan hangoztatják (bár hinni nem hiszik): az egyetemes választójognak az a nagy előnye, hogy így közmegebecsülésre méltó férfiak kerülhetnek a közügyek irányításának élére. A nép – mondják –, igaz, alkalmatlan a kormányzásra, de maga is az állam javát akarja, és csalhatatlan ösztönrel jelöli ki mindazokat, akiket ugyanez a vágy hevít, és akik rátermettségüknél fogva leginkább megérdemlik, hogy rájuk bizzák a hatalom gyakorlását.

Ami engem illet, meg kell mondanom: amit Amerikában láttam, egyáltalán nem igazolja a fentieket. Alighogy megérkeztem az Egyesült Államokba, meglepetéssel fedeztem fel, milyen sok a kiváló ember a honpolgárok között, és milyen kevés a felső vezetők körében. A legkiválóbbak ugyanis az Egyesült Államokban csak ritkán kerülnek közfunkcióba, és ez mindig is így volt, amióta a demokrácia túllépett egykori határain. Tény, hogy az amerikai államférfi emberfajtája szinte teljesen elsilányosodott az utóbbi fél évszázadban.

Több oka is lehet ennek a jelenségnek.

Először is, hiába minden erőfeszítés, a nép szellemi képességeit lehetetlenség bizonyos szint fölé emelni. Hiába nyitják meg az utat a humántudományok elszájtítása előtt, hiába próbálkoznak hatékonyabb oktatási módszerekkel, és teszik könnyen elérhetővé a tudományt a sokaság számára, az emberek csak akkor fognak művelődni, és csak akkor fogják fejleszteni értelmi képességeiket, ha tudnak időt is áldozni a tanulásra.

⁶ Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, id. kiadás, II. köt., 45–49.

A népnek nincsen sok lehetősége arra, hogy munka nélkül is meg tudjon élni, ez pedig egyben szellemi fejlődőképességének határait is kijelöli. Hogy ezek a határok éppen hol húzódnak, országa válogatja; de teljesen eltűnni csak akkor fognak, ha a népnek már nem kell megélhetési gondokkal küszködni, vagyis csak akkor, amikor a nép többé nem lesz nép. Mindebből az következik, hogy ugyanolyan nehéz elképzelni egy olyan társadalmat, amelynek minden egyes tagja tisztán lát az ilyen kérdésekben, mint olyat, amelyben minden egyes honpolgár dús-gazdag ember; a két nehézség ugyanis szorosan összefügg egymással. Azt egy percig sem vonom kétségbe, hogy a honpolgárok túlnyomó része őszintén jót akar az országnak. Sőt, tovább megyek, meggyőződésem szerint a társadalom alsóbb osztályai esetében sokkal kevesebb érdek és számítás keveredik ebbe a vágyba, mint a magasabb társadalmi osztályokéban; de ha a célt őszintén akarják is, arról fogalmuk sincs, milyen úton-módon lehet eljutni odáig. Gondoljuk csak meg, mennyi tanulás és milyen sok fogalom kell ahhoz, hogy akárcsak egyetlen ember jelleméről is pontos képet kapjunk! Ami sokszor még a legnagyobb tehetségeket is tévútra viszi, az épp a sokaságnak sikerülne? Hiszen a népnek se ideje, se lehetősége ilyen alapos munkára. És mivel mindig kutyafuttában kell ítéletet alkotnia, nem csoda, hogy sohase jut mélyebbre a dolgok felszínénél. Ezért van az, hogy míg a legutolsó szélhámos is tudja, hogyan kell kedvében járni, igazi barátai csaknem mindig kudarcot vallanak.

Egyébként a demokrácia, az esetek többségében, nem kellő adottság híján nem tud tehetséges férfiakat választani, hanem mert egyszerűen nem akar, mert nem kedveli különösebben az ilyen embereket.

Világosan kell látnunk: a demokratikus intézmények rendkívüli módon felkorbácsolják az irigységet az emberek szívében. Nem mintha nem biztosítanának mindenkinek egyformán lehetőséget arra, hogy egyenlő legyen a társaival, inkább arról van szó, hogy az eszközeik folyton csődöt mondanak. A demokratikus intézmények ugyanis úgy ébresztik fel és tartják mindenkiben elevenen az egyenlőség iránti vágyat, hogy közben sohase képesek e vágy maradéktalan kielégítésére. A népben minden nap megújul a remény, hogy csak karnyújtásnyira van a teljes egyenlőségtől, de mihelyt úgy érzi, az egyenlőség ott van a kezében, már csúszik is ki az ujjai közül, és – ahogy Pascal mondja – „mint örök káprázat foszlik semmivé”.⁷ A nép lázasan hajszolja ezt az egyenlőséget, ami már csak azért is nagy érték a szemében, mivel ahhoz közel van, hogy tudomása lehessen róla, ahhoz viszont távol, hogy neki is hasznára váljon. A népet a siker esélye felajzza, a bizonytalanság viszont ingerültséget kelt benne; dühbe jön, elcsügged, megkeseredik. Nem csoda, hogy úgy érzi, minden, ami több vagy nagyobb nála, csak akadály vágyai beteljesülésének útjában, és hogy nincs olyan – mégoly legitim – nagyság vagy fensőbbség, amelynek látványába bele ne fáradna.

Sokan úgy képzelik, kizárólag Franciaországra jellemző ez a rejtett ösztön, amelynek sugallatára az alsóbb osztályok, amennyire csak lehetséges, kizárják a felsőbb osztályokat a közügyek intézéséből; nagy tévedés: az ösztön, amiről beszélek, minden demokratikus népben eleven, nem csak a franciában. Hogy a politikai körülmények hatására minálunk megkeseredettebb, mint máshol, az lehet-

⁷ Blaise Pascal, *Connaissance générale de l'homme*, in *Pensées*, Paris, Librairie Fermin Didot frères, 1830, 54. (A ford.)

séges, ez azonban mit sem változtat azon, hogy nem ezek a politikai körülmények hozták létre. [...]

Míg a demokrácia, a maga természetes ösztöneivel, arra készíti a népet, hogy szorítsa ki a hatalomból az előkelő származású férfiakat, az utóbbiakat arra sarkallják az előbbinél semmivel se gyengébb ösztöneik, hogy hátat fordítsanak a politikusi hivatásnak, annál is inkább, mivel ezen a pályán nem tudják megőrizni önmagukat, és előbb-utóbb minden erkölcsi érzéküket elveszítik.

A demokratikus társadalmak és az individualizmus⁸

Ahogy már írtam, az egyenlőség évszázadaiban minden egyes ember maga dönti el, miben akar hinni, miben nem. Ezúttal arról szeretnék beszélni, hogyan fordul ugyanezekben az évszázadokban minden érzésével önmaga felé.

Az *individualizmus* ugyanis merőben új jelenség, és merőben új eszmének a szülőtte. Felmenőink csak az egoizmust ismerték, ezt nem.

Az egoizmus nem más, mint önmagunk szenvedélyes és szélsőséges szerete; arra ösztönzi az embert, hogy mindenben csak a maga javát lássa, és hogy fontosabbnak tartsa magát mindenki másnál.

Az individualizmus viszont nyugodt és megfontolt érzés; ez az érzés arra sarkall minden honpolgárt, hogy szigetelje el magát honfitársainak tömegétől, és hogy külön világot alakítson ki magának, együtt családjával és barátaival, mégpedig oly módon, hogy miután visszahúzódott ebbe a külön kis világba, már eszébe se jut, hogy a nagy társadalom minden gondját-baját vállára vegye.

Az egoizmus elvakult ösztön szülőtte, az individualizmus viszont nem is annyira negatív érzés, mint inkább a helytelen ítéletalkotás következménye. Az individualizmus egyszerűen gondolkodási hiba és érzelmi fogyatékoság.

Az egoizmus minden jó tulajdonságnak elsorvasztja a gyökerét, az individualizmus viszont először csak a honpolgári erények forrását apasztja el; de hosszú távon minden jó tulajdonságot elpusztít, míg végül az egoizmusba be nem olvad.

Egoizmus mindig is létezett a világon, és különösebben egyik társadalmi formációnak sem sajátja.

Az individualizmusnak viszont a demokrácia a szülőanyja, ezért van az, hogy annál erősebb, minél inkább kiegyenlítődnek a társadalmi osztálykülönbségek.

Az arisztokratikus népek körében a család azonos társadalmi helyzetben él évszázadokon át, és nemritkán ugyanazon a helyen. Ennek következtében olyan helyzet áll elő, mintha minden nemzedék kortársa volna egymásnak. Az ember csaknem mindig tudta, hogy kik a felmenői, és tisztelte is őket; olyan érzése volt, mintha már látná a dédunokáit is, és irántuk is szeretetet érzett. Tisztában volt vele, hogy ezekkel szemben is, és azokkal szemben is vannak kötelességei, és sűrűn előfordult, hogy lemondott nem egy élvezetéről azoknak a javára, akik vagy már nem is voltak az élők sorában, vagy még meg sem születtek.

Az arisztokratikus intézmények ráadásul azzal a következménnyel járnak, hogy minden egyes ember szoros szálakkal kötődik jó néhány honfitársához.

⁸ Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, id. kiadás., III. köt., 162–165.

Mivel az arisztokratikus népeknél a társadalmi osztályok élesen elkülönülnek egymástól, és viszonylag mozdulatlanok, minden társadalmi osztály valóságos kis hazája lesz az oda tartozónak, aki ezt a „hazát” világosabban látja a nagynál, és jobban is kötődik hozzá.

Az a tény, hogy az arisztokratikus társadalmakban a honpolgárok egymás alatt és felett helyezkednek el, és társadalmi pozíciójuk állandó, azzal a következménnyel jár, hogy az egyes ember mindig talál valakit a felette állók közül, akinek igényt tart a védelmére, és mindig akad olyan az alatta levők soraiban, akinek méltán számíthat a segítségére.

Az arisztokratikus évszázadokban élő emberek csaknem mindig szorosan kötődnek valami rajtuk kívül álló dologhoz, és igencsak hajlamosak arra, hogy önmagukról megfeledkezzenek. Igaz, hogy ugyanezekben az évszázadokban még homályos a *felebarát* fogalma, és eszébe se jut senkinek, hogy az emberség nevében feláldozza magát érte; bizonyos személyekért viszont az emberek készek minden áldozatra.

Ezzel szemben a demokratikus évszázadokban, amelyekben sokkal világosabbak az egyes ember kötelességei az egész emberiséggel szemben, az egyes emberrel szemben tanúsított önfeláldozás egyre ritkább: az emberek közti szertekapcsolat nemcsak szétterül, de lazábbá is válik.

A demokratikus népeknél folyton újabb meg újabb családok emelkednek ki az ismeretlenségből, és folyton családok süllyednek vissza az ismeretlenségbe; miközben a megmaradt családok mindig más arculatot öltenek; a múlt folyamatosága szinte minden pillanatban megszakad, a nemzedékek semmi nyomot sem hagynak maguk után. Egykettőre elfelejtjük azokat, akik előttünk jártak, és semmilyen előzetes képünk sincs azokról, akik a nyomunkba fognak lépni. Csak a legközelebbi hozzátartozók fontosak, más senki.

Mivel tetemesen csökken a társadalmi osztályok közti távolság, és a társadalmi osztályok keveredhetnek is egymással, az azonos osztályba tartozók, mint megannyi idegen, olyan közönyösen tekintenek egymásra. Az arisztokrácia megszakítatlan láncba rendezte a honpolgárokat, a paraszttól egészen a királyig; a demokrácia azonban széttöri a láncot, és különválaszt minden egyes láncszemet.

Ahogy a társadalmi osztálykülönbségek kiegyenlítődésével egyre nagyobb lesz azoknak a száma, akik megfelelő vagyon és hatalom híján semmilyen befolyást sem tudnak gyakorolni felebarátaik sorsára, annyi vagyonra és tudásra azért szert tettek, amennyi önmaguknak bőven elegendő. Ezek az emberek semmivel sem tartoznak senkinek, és nem is várnak senkitől semmit. Hozzászoktak, hogy önmagukat mindig külön szigetként fogják fel, és azt képzelik, egyes-egyedül ők az urai tulajdon sorsuknak.

Ilyenformán a demokrácia minden egyes emberrel elfeledteti felmenőit, ezzel egyidejűleg az utódait is eltakarja előle, sőt, a kortársaktól is elszigeteli; a demokrácia mindig önnönmaga felé fordítja a honpolgárt, ez pedig azzal a veszéllyel jár, hogy az visszahúzódva teljesen bezárkózik szívének magányába.

ÁDÁM PÉTER fordítása

JEL ÉS ÉRTÉK

A *Nyugat* *Ignotus*-száma

1

A *Nyugat* 1924. december 2-i száma *Ignotus*-szám. Ennek összeállítása és közreadása nem egyszerűen tisztelgés volt az akkor már évek óta külföldön élő főszerkesztő előtt, hanem a szimbolikus összetartozás gyakorlati megerősítése, a szövetség újrakötése. Gesztus *Ignotus* Hugónak, s gesztus az irodalmi élet felé is – a lap, íme, vállalja de facto száműzésben élő, s a *Nyugat*ban gyakorlatilag évek óta nem vagy alig szereplő „vezérét”. Fölmerülhet persze a kérdés: miért épp ekkor, s nem előbb került sor erre az *Ignotus* melletti kiállásra? A válasz azonban kézenfekvő. Valószínűleg azért, mert, ahogy mondani szokás, a kiállítás korábban nem volt „időszerű” – a „keresztény-nemzeti kurzus” légkörében az emigránsként kezelt *Ignotus* ünneplése provokáció számba ment volna. Ez a megfontolás persze a *Nyugat* részéről már megalkuvás volt, az irodalom autonómiájának belülről való fölfüggesztése, s ennyiben az „új”, 1919 utáni idők jele. De ennél a nem feltűnő, ám tagadhatatlan deformációnál utólag mégis fontosabbnak látszik (vagy legalább azonos súlyú vele), hogy a közéleti viszonyok részleges konszolidációját mégiscsak követte az összetartozás demonstratív megvallása. S ez mindenképpen fontos fejleménynek tekinthető, mert egyszerre demonstrálta *Ignotus* Hugó (még élő) tekintélyét a nyilvánosság előtt, s ugyanakkor kifejezte a folyóirat saját hagyományai folytatásának igényét.

A *Nyugat* nagy korszaka tehát, a törések ellenére, nem zárult le teljesen. Legalább folytatásának igénye élt.

A kérdés csak az: hogyan sikerült a lapnak ez a gesztusa? Miről beszélt az összeállítás, s miről hallgatott, azaz *Ignotus*ból mint élő tradícióból mi s milyen mértékig bizonyult vállalhatóknak?

2

Az ilyen, egyetlen személy köré szerveződő, egyetlen oeuvre-t középpontba állító lapszám ötlete beletartozott a *Nyugat* hagyományába. Ady Endre például két számot is kapott író társaitól – az elsőt már igen korán, 1909 májusában, a másodikat halála után, s ünnepi számot kapott 1923-ban a jubiláló *Osvát* Ernő is. (Ezekben – szerzőként – *Ignotus* is jelen volt.) Az ilyen összeállítások funkciója nyilvánvaló: az ünnepelt személyének és művének kiemelése, reflektorfénybe állítása. De ezen túl az is fontos és jelentéssel, hogy kik köszöntik az ünnepeltet, s mit tartanak fontosnak elmondani róla. Ennyiben, a személyre irányuló figyelmen kívül, egy íróközösség önmegnyilatkozása is tetten érhető. Az érvek és szempontok, amelyek az ünnepelt jelentőségét vannak hivatva kifejezni, a közösség értékrendjébe is bepillantani engednek. Azaz egyszerre jellemzik az ünnepeltet és az ünneplők közösségét.

Az *Ignotus*t köszöntők névsora is igen tanulságos. A *Nyugat* címlapján a névleges főszerkesztőn, *Ignotus*on kívül három szerkesztő és tizenhárom főmunkatárs neve szerepelt

ekkoriban. A három szerkesztőből kettő, Gellért Oszkár és Osvát Ernő nem volt a köszöntők között, Babits viszont igen. Ez a helyzetkép némileg csalóka. A szerkesztőségben ugyanis igazában Osvát volt Ignótus „jóembere” (valószínűleg az Ignótus-szám ötlete is tőle eredt), Babitscsal viszont kimondottan feszült volt a viszonya. Ignótust a *Timár Virgil fia*, amelynek Vitányi nevű figurájához modellként Babits őt használta föl, vérig sértette. A „karikatúrát” soha nem bocsátotta meg Babitsnak, bár az 1929-es szakításig igyekezett fönntartani az együttműködés látszatát. (Bizalmas magánlevélben [PIM V. 3181/2/23.] azonban megvallotta: testileg is undorodik Babbitstól.) Az a tény tehát, hogy Babits a köszöntők közt volt, szimptomatikus, maga Babits is érezte, hogy némi elégtétellel tartozik Ignótusnak. Írása azonban, bár a szám élén áll, tehát kiemelt szerkesztéstechnikai szerephez helyezte a szám összeállítója, meglehetősen rövid, jelzésszerű és – mentegetődző. A rövidséget maga Babits betegségével igazolta. Ez a mentegetődzés azonban nemcsak az, ami, hanem kódolt önkritika is: „Betegen és megdagadt jobbal, mely már régóta nem járta betűk táncát, (mert az Isten azzal a részünkkel büntet ugye, amivel vétkezünk?) – megdagadt jobbal, fájó fejjel, és a láz ördögeivel agyamban, akik pajkosan zilálják a nagy hálózat kapcsolását, – hogyan tudnék írni és még éppen Ignótusról írni?” (661.) S a rövid cikk nem is egyéb, mint annak jelzése, hogy mit és miként írna Ignótusról, ha egészséges volna. Azaz a cikk retorikai középpontjában a betegség motívuma áll. Ez magyarázza a rövidséget és a jelzésszerűséget, s ez utal – igaz, csak általánosságban, homályosan – az isteni büntetésre. De az figyelemre méltó, hogy a vétek, amelyre Babits utal, hangsúlyozottan, az írás. Babits saját ítélete szerint, írással vétkezett. Ennél nyíltabban, önbecsülése feladása nélkül, e helyzetben Babits aligha fogalmazhatott volna.

A tizenhárom főmunkatársból heten szerepelnek az Ignótus-számban. Schöpflin Aladár, Fenyő Miksa, Karinthy, Kosztolányi, Tersánszky J. Jenő, Elek Artúr és Móricz. Valamennyiük jelenléte természetes. Fenyő ekkoriban Ignótus legközelebbi magyarországi „jóembere”, bizalmasa volt, élt benne a korábbi közös munka jó emléke is. Schöpflin, bár nem szokás emlegetni, voltaképpen lekötöleztette volt a „rég” Ignótusnak, Ignótus *A Hét*-beli publicisztikája nélkül aligha születhetett volna meg az a „modern” Schöpflin, aki már a *Nyugathoz* kapcsolódhatott, s aki a *Nyugatban* éppen a „város” témájával debütált. Tersánszky egyike volt azoknak, akiknek indulását Ignótus elősegítette. Elek Artúr, Osvát bizalmasa, valószínűleg Osvátra való tekintettel írta meg egyik Ignótusra (s Adyra) vonatkozó emlékét. Móricz, aki itt nem Ignótusról írt, hanem csak művét ajánlotta Ignótusnak, mint az ajánlásból is kiderül, maga is hálás volt az ünnepeltnek („Ignótusnak, a nemes, jó és bölcs írótnak, aki sorsdöntő suggestióval volt vala rám” [715.]). Némileg bonyolultabb (vagy talán helyesebb úgy fogalmazni: homályosabb) Karinthy és Kosztolányi Ignótushoz való viszonya. Ők lehet, hogy csak a szerkesztői felkérésnek tettek eleget, amikor írást adtak a számba, de mindkettőjük szövegéből az következtethető ki, ez a feladat nem esett nehezükre. Respektálták annyira az ünnepeltet, hogy érdemesnek találták az ünnepelésre. A főmunkatársak e számban nem szereplő tagjai (Füst Milán, Laczkó Géza, Nagy Lajos, Nagy Zoltán, Szini Gyula, Tóth Árpád) valószínűleg esetleges okokból maradtak ki. A legföltűnőbb hiány Szini Gyuláé – ő ugyanis *A Hét*-nél töltött közös évekről fontosat tudott volna írni.

A szerzői kör kialakulása természetesen nem pusztán a formalizált, „nyugatos” összetartozásban keresendő. Ezt jól jelzi, hogy a szerzők közt a szerkesztői és főmunkatársi körön kívüliek is jelentős súllyal szerepelnek. Sőt közülük többen nem is igazi Nyugatszerzők, „csak” Ignótus barátai és/vagy tisztelői. A két különösen fontos köszöntő, Pikler Gyula és Ferenczi Sándor is ilyen. Pikler tanára, majd belső, bizalmas barátja lett Ignótusnak, Ferenczi pedig mint barát s mint az Ignótus számára oly fontos freudi mélylélektan magyarországi reprezentánsa is fontos szerepet töltött be orientációja alakulásában. (Maga Ignótus [VI 38.] mindkettőjüket azon néhány ember között emlegette, akik megha-

tározó szerepet töltöttek be életében.) Egészen különleges hely illeti meg a köszöntők közt Dóczy Jenőt, aki Ignotus tisztelője volt, és a szám leghosszabb írását adta. Minden bizony-nyal egy speciális helyzetnek köszönhetette jelenlétét – ő adta Ignotus „konzervatív” igazolását, s ennek akkor egyféle újra legitimáló szerepe lehetett. Két másik köszöntő, Földi Mihály és Feleky Géza *Nyugat*-szerzők voltak, de ekkoriban inkább már csak a külső körben mozogtak. Mindkettőjük jelenléte érthető azonban. Földi, Ignotus 1918 végi Svájcba távozásáig, mint segédszerkesztő Ignotus egyik legközvetlenebb munkatársa volt a *Nyugaton*. Feleky pedig Ignotus támogatója (s a *Világnál* szerkesztőségi kollégája) volt.

A szerzői gárda egészében véve „nem rossz”, de – észre kell vennünk – létszámában is, reprezentativitásában is szerényebb az Ady-szám, vagy akár az Osvát-szám szerzői körénél. S ezt jól mutatja az is, hogy a szám végén több írás (egy másik Földi-, egy Fülep-cikk és egy Somlay Arthur-„vers”) voltaképpen idegen anyag itt. Ezek itt csak mennyisé- gileg teszik teljessé a számot, de tematikán kívüliek. Magyarán, a köszöntő írások nem tettek ki egy egész számot, Osvátnak, pótlásként, „idegen” anyagokat kellett adnia.

Ez a hiány már jól mutatja Ignotus presztízsének az 1919 utáni fél évtizedben bekövet- kezett hanyatlását.

3

A szám írásairól elmondható, hogy – így vagy úgy, de – valamennyi Ignotus iránti gesz- tus. Az egyes cikkek között azonban e tekintetben is nagy különbségek vannak. Babits és Móricz szövege elsősorban gesztus, másokéi viszont tárgyiasabbak – Schöpflin és Dóczy például már-már „irodalomtörténészi” igénnyel szólalt meg. Mások (például Elek Artúr vagy Ferenczi) személyes emlékeket, benyomásokat rögzítettek, a legtöbb írás azonban, az alkalomhoz és a fórumhoz illően, leginkább a „vegyes” karakterű „íróportrék” közé sorolható. (A szövegek e sajátossága, mai szemmel nézve, nem föltétlenül pozitívum, de jellemző a *Nyugat* esszéirői gyakorlatára. Az Ignotus-szám írásai e tekintetben semmiben sem különböznek a lapban megszokott írásmódtól.) Így mindegyik írás magán viseli szer- zője jegyeit – a kvalitást éppúgy, mint a modort. Illik ide is: mindenki azt adta, ami lényege volt. A szövegek kvalitása természetesen nagyon különböző, az egyéni tehetség áthág- hatatlan korlát – s lehetőség. Egyes kutatók ma, érdekes mód, nyilván jellege okán, Dóczy Jenő tanulmányát emelik ki a mezőnyből. S kétségtelen, hogy az ő produkciója – *Ignotus irodalomtörténeti szerepe és jelentősége* – a leginkább irodalomtörténészre valló. Ignotusnak a magyar irodalmi hagyományhoz való kapcsolódását jól is érzékelteti – ez nagy érdeme. A tárgyilagos és figyelmes olvasó azonban aligha az ő tanulmányát tartja a legtöbbre. Szemhatára szűkös, megfigyelő képessége korlátozott. A maga nemében több írás is jóval érdekesebb és nívósabb. Schöpflin, Fenyő, Pikler, Karinthy, Kosztolányi és Ferenczi írása, bármennyire is különböznek egymástól, mindenképpen a jobb és tanulságosabb szövegek közé tartoznak. S a maga egyéni módján mindegyik lényeges vonásokat tesz hozzá a kép- hez, amely a *Nyugat* révén Ignotusról alakul. A szövegek sorrendjének, az anyag meg- komponálásának kialakításában is fölfedezhető az elrendező logika, amely bizonyos dol- goknak hangsúlyt s így többletjelentőséget ad. Az összeállítást két gesztus-írás, a Babitsé és a Móriczé keretezi (a szám Babitscsal nyit, Móriczsal zár). Babits után Schöpflin, maga Ignotus (!), majd Pikler és Fenyő definiálja az ünnepeltet. Karinthy és Kosztolányi az így összeálló képet finomítja, a maga nézőszögéből, utána jönnek a részletek (változó színvo- nalon, terjedelemben és kifejező erővel), Móricz előtt pedig a jóbarát, a pszichoanalitikus Ferenczi mondja el a maga, irodalmárokétól eltérő, de fontos verzióját. E szerkezet előnye kettős. Engedi élni az egyéni megközelítéseket és felismeréseket, sőt az írói egyéniségeket is, ugyanakkor, összeadódva, az impressziók és meglátások kiegészítik egymást, bizo-

nyos – ismétlődő – észrevételeket fölerősítenek, mintegy kihúzzák a kontúrokat. A finom benyomások és észrevételek persze felületes olvasás esetén föloldják a közösen megrajzolt portrét, s kísért az életmű (s a személyiség) amorf benyomáshalmazzá válásának veszélye. Ez a *Nyugat* artistikusa esszéisztikájának jellegzetessége, erő és gyengeség. De ez az „irodalmiasság” választotta el a lapot a tudományos megközelítések világától, s ez mai szemmel nézve is legitim elhatárolódás. Mindazonáltal tény, az Ignotusról szóló itteni szövegek – ellentétben a tudományos, értekező prózával – csak értelmezve tárják föl valódi mélységeiket.

A figyelmes olvasás számára azonban e szövegek nagyon sok fontos, vagy legalább megfontolandó észrevételt tartalmaznak. A személyre vonatkozóan is (akit jól és személyesen ismertek a szerzők), az életműre vonatkozóan is. (Az összeállítás erénye, hogy mindkét vonatkozás eleven és plasztikus, s ahol az egyikről szó esik, ott valamiképpen a másíkról is. A kor irodalmi meggyőződése volt még, hogy ember s műve összetartozik, s a mű, amit becsülünk, nem független az embertől, aki médiumként világra segítette azt. Az értelmezés, kimondatlanul is, kontextualista előfeltevéseken alapult.) Ignotus jelentősége természetesen műveiben volt adva, művei miatt becsülték – jöllehet legtöbb író társa érezte, nem teljesen szokványos életmű az övé. Nem szorítható bele a költő, a novellista vagy a kritikus szerepkörébe, bár mindegyik területen jelentőset alkotott. Az „egész” Ignotus valamiképpen több s más e szerepeknél, s hiányai ellenére is egész személyiségű és egész szerepű irodalmár.

Ez a speciális szerkezetű „sokoldalúság”, mint jellegzetesség, már Babits írásában megjelenik. Még hozzá szinte paradigmatisztaságban. „Ha egészséges volnék – írta Babits –, talán tanulmányt írnék a költőről, akinek szavai, ritmusai feledhetetlenül lelkembe évdtek: válhatatlan kincs és el nem foszló íz. Elemezném talán a novellista művészetét, akinek minden kis darabja, egész a pár lapos töredékekig – valamennyi oly jólismert, s fájdalom, mindössze oly kevés! – egytől egyig díszei közé tartozhatnék a magyar novella-művészet ideális antológiájának. Történetet írnék, krónikát és époszt a harcokról a »perzekútor-esztetika« ellen, melyek annyi diadalt hoztak az ügynek, annyi kíméletlen vágást a harcoknak; esszét az esszékről, melyeknek igazát oly hamar és fényesen kivilágosította az idő.” (661.) Babits szóba hozta Ignotus publicisztikai tevékenységét is, de – bár elismeréssel – érdekes módon jellegzetes nehezteléssel. Méltatná, írta, a publicistát is (ha értene hozzá), de „kedvetlenül”. Mert „ő az, úgy gondoltam, Ignotus, a publicista az, aki Ignotust, a költőt, az író, a kritikust oly kevésszer hagyja szóhoz jutni, ő az, aki a drága aranyat a szaladó napok elé szórta, mint hajdan Szent László vitézei a méltatlan kunok elé.” (661.) A neheztelés, ha jól meggondoljuk, maga is a bújtatott dicséret egyik nemeként olvasható (Babits el is határolja Ignotus hajdani publicisztikáját a „mai”, értsd „kurzista” publicisztikától – Ignotus javára határozva meg a különbséget). Mégis, az „irodalmi” és a publicisztikai termés ilyen szembeállítására megint csak paradigmatisztikus: egy értelmezési irányt nyit meg. Ez a szétválasztás nem teljesen indokolatlan, később, tudjuk, maga Ignotus is úgy fogalmazott, hogy elefántcsonttoronyra rendeltetett élete lövészárokban telt el (VI 693.) – de a szembeállítás mégis redukív. Nem becsül meg valamit, aminek pedig nagyon is fontos történeti szerepe volt. Ehhez az értelmezéshez képest leegyszerűsítő, de mégis méltányosabb interpretáció a Schöpflin Aladáré. Ő, jellegzetes szociológizáló megközelítésben, Ignotus „sorsára” próbált magyarázatot találni, s a magyarázatot Ignotus harcaiban vélte megtalálni. Cikke, érdekes mód, nem számol Ignotus művészetével (amelyet Babits középpontba állított), publicistának látja, olyan publicistának, aki a politikában és az irodalomban vívja harcait. Ezt a publicistát messzemenően méltányolja, elismeri, de – s ez történetileg fontos momentum – úgy véli, a „népszerűtlen” oldalon állt. „Sorsát”, szerinte, ez a szerepvállalás alakította. „Ignotus – írta – mindig a népszerűtlen álláspont pártján állott. Politikában és irodalomban egyaránt.” (662.) Konfliktusainak okai is ebben a

választásában keresendők. Schöpflin azonban nem állt meg e ponton. Általánosított, s lezögezte: „Mindez arra mutat, hogy Ignotus gondolkodásmódja éles ellentétben állott a magyar közgondolkodás túlnyomó részével. Ez az ellentét pedig azon alapult, hogy ő realista gondolkodásmód szerint dolgozott olyan időben, amikor az uralkodó politika még szaturálva volt romantikus eszmékkel.” (663.) Majd ezt is konkretizálta: „Ő mindig a józan ész és a tudományosan felismerés célszerűség és szükségesség mértékeit alkalmazta, de nem hittek neki, mert módszere és szemlélete zavarta az emberek illúzióit és az emberek mindig jobban szeretik az illúziókat a józan ész és a tudományos felismerés adta igazságnál.” (663.) Ignotus gyakorlatának ez a „racionalizálása” talán túlfeszített, de bizonyosan nem alap nélküli. S abban Schöpflinnek bizonyosan igaza van, amikor arról beszél, hogy Ignotus „lelki berendezése kizár minden romantikát a politikai gondolkozásból” (664.). S bár Schöpflin úgy vélte, „a publicistának sohasem lehet utólag igaza. Az ő igazsága mindig a pillanat számára való” (664.) – a publicista Ignotusnak ez a beállítása mégis visszamenőleges igazolás. A helyes álláspont, az idő távolából és perspektívájából, önmagát igazolja. És Schöpflin az irodalmi harcok szereplőjeként is ilyennek látja s látatja Ignotust. „Irodalmi állásfoglalása még jobban mutatja ezt. Ő vette észre először a magyar irodalomnak azt a szükségyszerű elhajlását a régi romantikától, amelyet a magyar emberek élménytömegének megváltozása, az egész magyar élet átalakulása tett szükségyszerűvé. Saját költői alkotásában ennek példáit is adta, a Hét-ben kifejtett kritikai munkájában pedig nyomról-nyomra követni lehet, miként vált benne tudatossá a magyar irodalom átalakulásának előbb a sejtelve, később a megvalósulása. Mintegy előre bejelentője volt a kilencvenes években annak, ami a huszadik század első éveiben bekövetkezett. Mikor pedig bekövetkezett, csatlakozott hozzá, odaadta addig szerzett nagy írói prestigeét az újítás támogatására, kritikai vezére és polemikusa lett.” (664.) S Ady mellé is odaállt, mondja Schöpflin, s „Ady melletti állásfoglalása igen nagy fontosságú volt Ady pályájára akkor, amikor az összes irodalmi tekintélyek Ady ellen fordultak. Abban a polémiaiban pedig, melyet a Nyugatban Ady és az egész megújuló irodalom érdekében éveken át vezetett – ismét csak a józan és a tudományos felismerés módszereivel küzdött egy eszterikai romantika ellen, amely ezen felül argumentációjában erősen kontaminálva volt az irodalomtól idegen politikai mellékgondolatokkal és hátsó gondolatokkal. Ignotus folyton arra törekedett, hogy az irodalmi platformra vezesse vissza a vitát, az eszterikus, az irodalmi érdek és az írói tehetség megbecsülése felé irányítsa a vele szembenálló gondolatait.” (664–665.) Schöpflinnek ez a magyarázata természetesen leegyszerűsítő konstrukció, túl is van racionalizálva, s bizonyos dolgokat önmagából vetít rá Ignotusra. Leírásait az igazolás kényszere is befolyásolja. De a lényegben (amely mindig szürkébb, mint maga a jelenség) alighanem igaza van. Észre kell vennünk, megalkotta Ignotus irodalmi szerepének szociológiai értelmezését (alapjait tekintve helyesen), s ezzel, bár értelmezése nyilvánvalóan leszűkítő, ő is egy lehetséges értelmezési irányt nyitott meg. Egy olyan irányt még hozzá, amelyben nagy s részben máig kiaknázatlan lehetőségek rejlenek, amely az Ignotus-értelmezés alapjává vált széles kör számára hosszú időn át – de amelyben benne rejlik a félreértelmezés veszélye is.

A szerkesztői kompozíció már csak ezért is figyelemre méltó. Schöpflin írása után ugyanis maga Ignotus szólal meg, mintegy ellenpontozva az előtte szólót. Írása, *A kritika lélektanához*, rövid, mindössze két nyomtatott oldalra rugó esszé, nem a legjobb s legfontosabb írás, ami valaha tollából kikerült. De helyi értéke nagy. Mert, ha figyelmesen olvassunk, észre kell vennünk: önmeghatározás ez. Két gondolata különösen megvilágító erejű. Az egyik mindjárt a cikk nyitányaként kimondódik: „Kritikus úgy lesz az ember, mint az asszony anyává: saját gyönyörűségébe merül, s egyszerre egy tőle külön valóság vár gondjaira. Nincs kritikus, ki valamennyire maga is művész ne volna, tehát csakis magától megszállott. S ezért furcsa neki, amibe mintegy állatian keveredik: hogy másnak éljen.” (666.) Ez saját művészváltának alig leplezett bejelentése, vallomás. A másik gondolat e

beállítódás belső feszültségének leplezetlen megvallása. „Másnak az tud igazán élni, akinek saját élete, ha másban él. S erre tulajdonképp mindenki inkább való, mint akinek az az élete, hogy magát fejezze ki, s másokhoz csak magán keresztül jut, s másokban csak maga iránt érdeklődik.” S ehhez mindjárt hozzá is teszi a konklúziót: „Ezért tragédia a kritikusság, s ezért ritka a kritikus.” (666.) Így van-e csakugyan, nem teljesen bizonyos. De az biztos, annak az erősen individualizált s önmaga kifejezését minden körülmények között ambicionáló én-szerkezetnek, amilyen az Ignotusé is volt, ez feloldhatatlan, eliminálhatatlan jellegzetessége. Magyarázókulcs megértéséhez. S ha általánosságban is, az elvi beszéd szintjére emelve is, Ignotus önmagát híven jellemzi.

Ignotus esszéjét Pikler Gyula *Néhány szó* című rövid cikke követi. Ez az elhelyezés megint szerkesztői telitalálat. S nem azért, mert Pikler Ignotus legközelebbi barátainak egyike volt, s ha volt valaki, aki Ignotust igazán ismerte, Pikler volt az, hanem azért, mert a kis jegyzet, rövidege ellenére, nagyon fontos kvalitások birtokában mutatja be az ünnepeltet. Közvetlen közlőről szerzett személyes tapasztalatait egy olyan barát mondja ki itt, aki a pszichológus és a filozófus kvalitásait egyesítette a cél, a barát hű jellemzése érdekében. S ez a baráti interpretáció méltánylóan, de mégis vesébe látóan vázolja föl Ignotus karakterisztikáját. Az alapjellegzetességet már a cikk fölütése megadja: „Ignotus tehetsége égi. // Ignotus vágyódása földi.” (668.) Két rövid mondat, két önálló fejezet – a két állítás közötti feszültséget ez mindjárt a figyelem középpontjába állítja. Az égi/földi szembeállítás persze, alig leplezetten, spirituális (teológiai) allúziókat kelt, de célja van. A személyiség szerkezetének kettőssége mondódik ki benne, de úgy, hogy e kettősség pólusainak természete is jelezve legyen. Ez az én nem szent, sőt Pikler szerint még csak nem is akar szent lenni. „Soha, még gyermekkorában sem, epedett ő azután, hogy szent legyen. Sohasem mardosta magát a tudásért. Sohasem álmódott arról, hogy ő fogja igazságossá tenni a társadalmat. Pedig némely embereknek és költőknek e vágyódások oly természetesek, mint a lélegzés.” „De soha senki nála jobban nem értette meg e szent örülteket. Soha senki, józan, testvérből nem szerette és ünnepelte őket. Mert égi tehetsége megérezte vele e szent örültek mennyei illatát.” (668.) E jellemzés több, mint az úgynevezett „pragmatizmus” regisztrációja, sőt igazában ez a magatartás nem is pragmatikus. A vágyódás, amely jellemzi, „földi”: „maga elé mondta és énekelte a maga földi epekedéseit. A fényűzést és az asszonyt. A várost és a kényelmet. A pénzt és a hatalmat.” (668.) Ezek a vágyak pedig lehetnek „érthetőek”, sőt „természetesek”, de bizonyosan nem „ideálisak”. Rögzítésük akár egy negatív karakterisztika anyagává is válhatna. Az úgynevezett „fogyasztói” habitust jellemzi, s ez a habitus még a polgárt is csak történeti kialakulása egy adott, „érett” vagy „kései” fokától jellemzi. Ráadásul, Pikler szerint, Ignotus „jobban tudta, hogyan szerződik meg a fényűzés és az asszony, a város és a kényelem, a pénz és a hatalom, mint a bugris, aki bírja őket” (668.). Ignotus azonban, bár Pikler szerint „néha” csakugyan e „bugrissal” szeretett volna élni, nem „földi vágyai”, hanem „égi tehetsége” szerint élt. „Kifogástalan londoni öltözékében kart karba fűzve járt ama rongyosokkal, a szentekkel, a tudni vágyókkal, az igazság rajongóival a poros és végtelen országutakon. Égi hangokon szólaltatta meg ügyükért a harsonát, istentiszteletre hívta a közönséget.” (668.) „Igazabb volt, mint a tudósok, becsületesebb, mint a szentek. És nagy szavak nélkül, földi reális módon jobb, önzetlenebb, nemesebb, lovagiasabb férfi, megbízhatóbb társ és barát volt a forradalmároknál. Józanul és kimérten a mámor súlyával hatni és érezni, ez volt az ő szent vágyódása.” (668.) Pikler, Ignotusról szólva, „hideg ének”-ről és „okos szavak kimért zuhatagá”-ról is beszél, de summája mégis az: „ez a földi zene és okosság is égi” (668.). S azt is kimondja, „Ignotus akkor sem tudott egészen nem igaz lenni, mikor a bugrissal ravaszkodott” (668.). Érdekes, sőt nem könnyen megmagyarázható fejlemény, hogy ez a kis cikk – ahogy maga a szerző mondja róla: „látomás” – jellegét tekintve leginkább teológiai színezetű allegóriaként határozható meg. Célja nem is nagyon kétséges: Ignotus fénybe állítása, „szakralizálása”. Magyarázó értéke azonban ezzel együtt is nagy. Az allegória, dekódolva,

egy személyiség- és szerep-meghatározó ellentmondást segít megérteni. Az az ellentmondás, amelyet – allegorizálva – Pikler itt Ignotus pszichológiájaként ír le, voltaképpen a századfordulós magyar kapitalizmus szerkezeti sajátosságaival homológ. Egyszerre mutat mindkettő emancipáló gesztusokat és a pénzviszonyok igazi természetének megfelelőeket. Ma már jól látható, Ignotus még egy átmeneti, felemás kor átmeneti vonásokat mutató, de ellentmondásait elég nagy tudatossággal megélő fia volt.

Az persze kétségtelen, mindezek az ellentmondások igazán plauzibilisen csak hosszadalmas filológiai rekonstrukcióval jeleníthetők meg. De Pikler cikke iránytűként szolgál az értelmezés ezen irányának kibontásához.

A következő írás, a Fenyő Miksáé, kikerekíti a képet. A *Nyugat* önsztereotípiáiban mozog, Ignotust ebbe a „mozgalmi” értelmezési keretbe helyezi bele. Nem különösebben mély írás (egy irodalmi lap „pénzügyminiszterétől” nem is nagyon várható más), de a lap önértelmezésének populáris „lefordítását” gyakorlott mozdulatokkal végzi el. Ignotust (tegyük mindjárt hozzá: egyáltalán nem jogosulatlanul) a modern magyar irodalom „szabadságharcának” vezéréként látta. „A Nyugat küzdelme sokáig szabadságharc volt. (Nyilván az is lesz még sokáig! Ha nem is a régi harczos formájában, de elszánt protestációjával.) Szabadságharcz tradíciók ellen, melyeknek értéke, jelentősége van a politikában, morálban, de a művészetben épen csak hogy jelzik az akadályokat, melyeken a tehetség átveti magát, szabadságharcz volt az ellen a törekvés ellen, mely a művészetet a politika szolgálójává akarta kisebbiteni, a maga moráljának parancsait ráakasztani, a maga nótáját vele elhúztatni. Ennek az irodalmi szabadságharcznak a lelke Ignotus volt, ennek a küzdelemnek a pontozatait ő szögezte ki a Nyugat kapujára. És ezekben a pontozatokban épen az foglaltatik, hogy nincsenek pontozatok és nincsenek dogmák, csak tehetségek vannak, magyar tehetségek, kik botorkálva keresik útjukat akadályokon keresztül, melyeket sors, értetlenség és értelmetlenség vetett útjukba.” (669.) Majd, nyomtatékul, még egyszer leszögezte: „Ennek a küzdelemnek – egyike a magyar irodalomtörténet legizgalmasabb fejezeteinek – a lelke, vezére Ignotus volt.” (670.) Ez az értelmezés, ismételjük meg, nem különösebben mély, ilyenét megfogalmazása a húszas évek léghőreire való rejtett reagálás, adott korérzékelés szerinti leegyszerűsítés és aktualizálás. Immár Ignotus is a tradíció része lett, alap, amelyre hivatkozni lehet. De Fenyő nem buta és nem hamisít. A maga módján alapösszefüggést mond ki. Összhangban áll azzal, amit Babits és Schöpflin írt, sőt némileg egyesíti is érveléseiket (ő is emlegeti például Ignotus verseit, elismerően), de teljesítménye elsősorban a mozgalmi retorika játékba hozása. (Nem véletlen, hogy hosszan, s elismerő, sőt megemelő kommentárral idézi az induló *Nyugat* Ignotus írta programcikkét.) A szám első, Ignotust definiáló része ezzel a Fenyő-cikkkel válik kerekké.

Az Ignotus-értelmezés ezzel voltaképpen a lap önértelmezésének egyik, Ignotus köre szerveződő változata lett.

4

A szám leghosszabb, az összeállításból terjedelmileg kimagasló írása a Dóczy Jenőé (*Ignotus irodalomtörténeti szerepe és jelentősége*, 672–696.). Jellege és címe alapján ez a tanulmány az első rész záró darabja, korollárium lehetne (a szerkesztői koncepció nyilván így is számolt vele). A szerző konzervativizmusa, erősen behatárolt tehetsége azonban ezt a szerepet elveszi e tanulmánytól. Ignotus melletti állásfoglalása, szubjektív jószándéka és a magyar irodalmi hagyomány szövegeiben való tájékozottsága nem tagadható. Ignotus elveinek Kazinczy, Kölcsey s más klasszikusok szövegeivel való összetartozását jól dokumentálja, ez bizonyosan érdeme. Elemző képessége azonban elégtelen egy olyan bonyolult feladathoz, mint amilyen Ignotus megértése, leírása. Érvelésének nincs is igazi koherenci-

ája, a szöveg nehézkes és darabos. Kilóg az esszék közül, de módszeres irodalomtörténeti tanulmányának sem igazán jó. Szerepe inkább csak Ignotus konzervatív részről való elfogadásaként, sőt igazolásaként van. A *Nyugat* itt mintegy kívülről, egy a lappal érintkező és rokonszenvező külső ember szerepeltetésével igyekszik igazolni önmagát – s „vezérét”. Ennek, mint a *Nyugat* konzervatív elfogadása felé tett lépésnek, van irodalomszociológiai jelentősége (alighanem ez magyarázza a szerkesztői választást is), de Ignotus személyének és életművének bonyolult individualitását igen kevésbé segíti megérteni. Terjedelmére rácáfolva inkább csak gesztusról van szó tehát.

5

A szám – Dóczy írása utáni – második fele az összeállításban már „csak” a színezés és a részletezés feladatát látja el. (A hangot és az irányultságot az első rész szövegei már megadták.) A megjelenített részleteknek aprólékos áttekintése itt természetesen nehezen megoldható, de néhány megközelítési és értelmezési sajátosság innen is kiemelhető. Mindenekelőtt megállapítható: ennek a második résznek a színvonala hullámzó – egészen kiemelkedő írások is vannak köztük. Olyanok, amelyek a konvencionális Ignotus-képhez mérten is inspirálóak, s lényeges összefüggések felismerését teszik lehetővé. (Az egyéni – szerzői – kvalitás még ezekben a rövid, „alkalmi” írásokban is érvényesülni tud.)

Az összeállítás második felének egyik legjobb írása Karinthyé. Címe csak az ünnepelt neve, nem egyénít és orientál tehát, s terjedelme is mindössze két nyomtatott oldal. Klasszifikálni is nehéz, miniesszé (?) , írói jegyzet (?) – s mindkét meghatározási kísérlet semmitmondó. Ám a szöveg Karinthy nagy tehetségének jegyeit viseli magán. Nem diszkurzív, hanem, jobb híján mondjuk így, „artistikus”, mégis lényeges összefüggéseket ragad meg és mond ki. Egy-egy szava is fontos, légköre, hangulata, allúziói pedig, ha rejtve is, még inkább figyelemre méltóak. A jellemzés, amelyet egy-egy szóval, mondattal megteremt, lényegkiemelő. Ilyeneket mond például Ignotusról: „hideg, szuverén Intelligencia”, „éles bíráló és boncoló Elme”. Vagy: „Ignotus az esztéta, a politikus, Ignotus a rezonőr, Ignotus a legfinomabb acélpenge érvek és megfontolások, és szellemi harcok tusájában”. Vagy: „okos Ignotus, elmés Ignotus” stb. Ezeknél az apró meghatározásoknál azonban fontosabb, hogy számára Ignotus egyszerre ismert és ismeretlen, s ez nem csak a (választott) névre való retorikai rájátszás. A lényeg fejeződik ki benne. Amikor összefoglaló képet igyekszik adni, szinte próza-versbe megy át. „És most, hogy összefogó szóval kellene képet adni, mi volt, mit jelentett, mit jelent a gondolkodó és ítélő Ignotus – íme világossá válik előttem a sejtelmes önismerés, ahogy önmagát elnevezte. Ismeretlen – mert mindenki ismerőse – sehol sincs, mert mindenütt ott van, visszhang, árnyék, hangok öblös kísérője, fénye a tűznek, amit fellobogni láttunk pillanatra, sokáig utána a vörhenyes égen. Ez ő, Ignotus, a tanító és tanítvány, a vezér és közkatona egy személyben, a legnemesebb ízlés, mely mindig megtalálta helyét – ez ő, ahogy ismerjük, amit jelent nekünk, de hol van, merre kanyarog ama Emberi Élet, mely ezzel a szóval terelte el magáról, mélységes szeméremmel, a figyelmet: Ismeretlen!?” (698.) Ennek a víziónak, éles, pontos részletei ellenére, a centruma a paradox „Ismeretlen – mert mindenki ismerőse” szólam. (Ez a szólam azért is megérdemli a figyelmet, mert, tudjuk, később csakugyan versalkotó elem lett Karinthy-nál – itt azonban még „csak” Ignotus jellemzéseként artikulálódik.) A vershez közelíti a szöveget az a megoldás is, amely a részletek egységbe foglalására vonul végig a szövegen. Karinthy számára ugyanis Ignotus neve egy „dallamot” idéz föl, ezt hallja ki még Ignotus politikai cikkeiből is. Mi ez a dallam? – nem derül ki pontosan, de minden jel szerint több, mint valamilyen stílárius jellemző. Inkább Ignotus, a költő „hangja” ez, egy alaphang, amely együtt rezeg „egy tetszhalott Világ bűgő muzsikájával, s a régiek Szférák zenéjének neveztek” (697.).

Ignotus, az ember, mint ismeretlenség (titok?) és ismertség egysége idéződik föl számára, s misztikus allúziókat hív elő. „Neve, kora, hite ismeretlen”, mondja, majd így folytatja: „ő maga se tudja – egy bizonyos csak: leszármazottja testben és lélekben ama régi költőnek és krónikásnak, kinek keresztjén ez a rejtelmes szó állott »Inri« – a szó, aminek betűit ha felcseréli a bűvös kabbala, egy magyar szót kapunk, ezt »írni«. Ignotus a szó legrégebbi és legtávolibb értelmében ír – s ha »alig emlékszik« önmagára, azért van, mert minden egyébre emlékeznie kell, ami hatezer év óta történt e világon. Térben a végtelenből jövő zengések boldog és szabad visszhangja ő, – de időben a múlt és jelen börtönének vértanúi közé tartozik – a krónikásokhoz, kik – átkozott mesterség kárpadjá, írás! – egyre kapjuk, szakadatlanul, rég porladó társainktól, sok ezer év messzeségéből a sürgető leveleket, a gyötrelmes kérdéseket: pajtás, ki vagy, mi lesz, felelj! – és nem tudunk rá felelni, mert visszafelé nem jár a posta – tovább adjuk hát a kérdést, rójuk a leveleket, a meg nem született holnap krónikásához címezve, előre, a jövőbe, ahonnan nem kapunk választ.” (698.) Bonyolult, de szuggesztív vízió ez. A Jézusra való utalás („Inri”) szembeötlő, sőt nyilvánvaló, a „kabbala” emlegetése ugyancsak. Itt tehát Ignotus valamiképpen a zsidó-keresztény kultúra szét nem váló, el nem különülő, egységes „leszármazottjaként” jelenik meg. A „hatezer év” emlegetése (s közvetve talán Nordau személye is, akit a kis jegyzet mottójaként idéz Karinthy!) a zsidó leszármazás jelölése, a Jézusra való utalás viszont a másik, a keresztény pólus hangsúlyozása. (Ignotus akkor még nem tért ki ősei hitéből, de – ahogy Babits karikatúrája is emlékeztette rá a kortársakat – „kacérkodott” a katolicizmussal. Karinthy erről tudhatott valamit, mert éppen e két pólus összhangjaként írja le Ignotust. De az is lehet, „csak” a két vallás történeti s lényegi összetartozását hangsúlyozta.) A lényeg azonban ezen túl van. Karinthy „költőnek és krónikásnak” mondja Ignotust, méghozzá egy igazán nagy és nemes tradíció leszármazottjának. S ez nem pusztán gesztus, jóval több annál. Mert Karinthy „a legnemesebb, legfinomabb együttrezgő léleknek” mondja Ignotust (697.). „Szavának muzsikáján mindig fel lehet ismerni a tárgy karakterét, ami inspirálta: természet, dolgok, vonatkozások összefüggése, de legfőként más emberi lelkek, parányi, alig hallható rezgéshullámok a térből, amiknek felvevőkészüléke és mikrofonja és megafonja volt.” (97.) Ez pedig, ha jól meggondoljuk, a „költő és krónikás” ideáltípus leírása, Ignotusra alkalmazva.

Karinthy írásának párja, rokona és „folytatása” Kosztolányi szövege. Írása – *Párbeszéd magammal* – enigmatikus szöveg. Annyi bizonyos, valami ambivalencia rejlik benne, sőt ez az ambivalencia szervezi magát a szöveget is, de nem egyértelmű, hogy ez kinek az ambivalenciája. Ignotusé-e, akit megidéz a kis cikk, vagy a szerzőé, aki nem teljesen bizonyos tárgyához való viszonyában. Az előbbi változat lehetősége a nagyobb, hiszen, tudjuk, Ignotus önmagát jellemezte úgy korábban, mint aki nem ért egyet önmagával. Nem lehetetlen, hogy erre Kosztolányi retorikailag is rájátszott, próbálta kihasználni a benne rejlő irodalmi lehetőségeket. De a másik eshetőség sem zárható ki, hiszen egy gazdag, sokrétű életműből különböző alakzatokat lehet – szelektíve – elfogadni/elutasítani, az értelmezői ízlés önmagán belül is harcban állhat. A kis írói jegyzet „párbeszéd”-szerűsége mindenképpen szimptomatikus. Kosztolányi, talán Ignotust modellezve, talán saját bizonytalanságait kivetítve, a kettősség artikulálását látta célirányosnak. Ignotus verseiről beszélt – két opciója is volt. Az egyik szerzői szólam kedvenc Ignotus-verse *A gyáva álom*, amelyet [V 35–36.] így jellemez: „Emlékszel: az álom kapuja előtt csikorgó foggal ül, nem mer elaludni, nem meri megálmodni tulajdon boldogságát. Gyönyörű. Az értelem fehér-izzása, a költészet metafizikája.” (699.) A másik szólam kedvenc verse [V 113–114.] az, „amelyik ezzel a népdalszerű bűgással indul: »Alig kezdtem kódok ereszkedtek...« s ezzel a feledhetetlen sorral végződik. »mire meghalok, rég meghaltam...« Sohase tudok erre könnyek nélkül gondolni.” (700.) A választásnál azonban fontosabb az ítélet: „Költő, költő” (ti. Ignotus) (699.). Mai szemmel még ennél az ítéletnél is fontosabb azonban két, szin-

te csak odavetett megjegyzés Ignotusról. Mindkettő mély értésről tanúskodik. Az egyik azt mondja róla: „Második nemzedék, fásult és nemes. Mindig ezt látom. Édesatyja is a toll művésze. Gyerekszobájában tanulta meg az írást, mint a hercegek az uralkodást. Ha véletlenül nem tudnám ezt, akkor is ráocsúdnék minden sorából, mert az önmagukat érző gondolatok s az önmagukra eszmélő érzések itt régi-kivájt idegpályákon siklanak, biztosan.” (699.) A másik: „Felmagasztosította mai énünket. Ez a vizsgálódó-fürkész, lélegzetvételére figyelő, ütőere kopogását is számontartó költő, kinek fejében állandóan ott lángol az öntudat kicsiny, de fényes villanylámpája.” (699.) Ignotus írói alkatának mélyszerkezetét nagyon pontosan jellemzik ezek a sorok.

A versválasztásban megmutatkozó ízlésbeli kettősség nem csak Kosztolányit jellemzi – Ignotus költői lehetőségeit is kiemeli. Sőt igazában ezzel ismeri el a költőt. Ez az elismerés persze, vegyük észre, megint kétfenekű megoldás. Zárójelbe teszi az életmű egyéb vonatkozásait, vagyis gyakorlatilag nem létezőnek tekinti, ugyanakkor – s ez természetesen figyelemre méltó gesztus – a költői oeuvre-t a maga tekintélyével is igazolja. (Érdemes megjegyezni persze, ez a kiemelés, tárgyi féloldalúsága ellenére, alighanem egyezett Ignotus legmélyebb ambíciójával: ő is költőnek látta, tudta magát.) A kis portrén végighúzó kettősség azonban, bármiként határozzuk is meg, voltaképpen „csak” retorikai kettősség, alkettősség. Kosztolányi ugyanis itt, Ignotusról szólva próbálja ki azt a retorikai hasítást, amely a megkettőzéssel lehetővé teszi számára az ellentmondó, egymással is feleselő valóságselemek egyidejű vállalását, s amely kettősséget retorikailag mégis teljesen legitim módon egyesíteni tud. Mi ez a technika? Saját maga paradox tematizálása. „Te vagy én s én vagyok te. Kettő-egy. Úgy mint e versben [ti. Ignotus *Epilógus* címmel ismert versében, amely a *Nyugat* nevezetes képeslap-sorozatában is Ignotust reprezentálta], úgy mint ő benne, elválaszthatatlanul. Egymás mellett.” Majd a másik szólam replikál: „Egymás felett.” S erre jön a beletörődés: „Mit bánom.” E gondolatmenetet (s egyben az egész szöveget) pedig így zárta: „És most írjuk ide egy-nevünket, mindaketten.” Az aláírás, amely ezzel maga is a szöveg része lesz, természetesen ez: „Kosztolányi Dezső.” (700.) A figyelmes olvasó e megoldásban könnyen fölismerheti már az *Esti Kornél* narráció-építő fikciójának ötletét, főpróbáját.

Érdekes, sőt tanulságos (mind az Ignotus-, mind a Kosztolányi-filológia számára), hogy ez az ötlet éppen az Ignotusról szólás szituációjában s Ignotust modellezve született meg. (Zárójelben azt is érdemes megjegyezni, hogy Ignotus és Kosztolányi közt jóval erősebb a – nem életrajzi jellegű – összetartozás, mint azt az eddigi irodalomtörténet-írás sejti. S ez az összetartozás éppen az én hasadtságából fakadó megkettőződésében érhető legjobban és legkönnyebben tetten. Ennek persze mindkettőjüknél mély történeti meghatározottsága volt.)

6

A szám hátralévő írásai már viszonylag gyorsan elintézhetőek, súlyuk az eddigieknél lényegesen kisebb. Tersánszky nál, aki nem értekezőként jelentős, s akinek írói eszközei kevéssé alkalmasak egy olyan életmű s egy olyan személyiségképlet bemérésére, mint az Ignotusé, igazában csak a záró passzusban kifejeződő gesztus az érdekes: „Mester! Sokak nevében szégyenkezett itt ez a néhány sor Előtted, hogy nem csak méltatlanok vagyunk, de hálátlanok is Hozzád.” (702.) Maga a helyzet azonban, amelynek hangot ad, tanulságos, érdemes számolni vele. Földi Mihály értekezőként már jobb és tapasztaltabb szerző, Ignotust is közelről, méghozzá a közös napi munka perspektívájából ismerte, s írása is telítettebb, mint Tersánszkyé. De érvelése kicsit amorf, részeire esik szét. Három gondolata mindazonáltal érdekes és/vagy fontos. Mindenekelőtt joggal hangsúlyozta Ignotus je-

lentőségét a *Nyugat* és a modern magyar irodalom megszületésében, s gondolatának megformulázása is markáns. „Osvát Ernő és Ignotus nélkül nem lett volna »Nyugat«, Nyugat nélkül pedig nincs modern magyar irodalom. Bűn volt a modern magyar irodalom megteremtésén dolgozni?” (705.) (A kérdés itt természetesen retorikai funkciójú, Ignotus támadóinak szól, őket szembesíti a teljesítménnyel.) Jó érzékkel emeli be a diskurzusba Ignotus költői és novelláírói teljesítményét is, konkrétan megnevezve pár bizonyító erejű művet is. „És bűn volt megírni a »Májusi fagy«, a »Gondolatok szemjátékra« című verset [V 64–65., 91–110.] s még azt a négy-öt kis remekművet, amelyben Ignotus költészete kimagaslik? Bűn volt megírni a »Hárman a szalonban«, a »Kilenc óra tájt« című elbeszélést s még azt a két-három kis novellát, mellyel Ignotus a legjobb magyar elbeszélők közt foglal helyet? Bűn volt megírni Ignotus esszeit, bűn volt kiadni az »Olvasás közben«-t [...]?” (705.) Ignotus támadója, mondja, „[m]utasson egy olyan verset, egy olyan elbeszélést, egy olyan tanulmányt, aminőt Ignotus nem egyet írt. Mutasson, és én elhallgatok.” (705.) Földi írása, s ezt is érdemes rögzíteni, az a cikke az összeállításnak, amely a leginkább reflektál az Ignotust 1919-től érő támadásokra, s e támadások ellenére áll ki mellette. Ez nemcsak egyéníti írását, de emberileg is megemeli. Földi, ez az írása is tanúsítja, hűséges maradt Ignotushoz. S végül még egy, ami kiemelést érdemel. Földi is beszél egy mások által is érzékelt összefüggésről, de azt a leginkább explicit formában ő fogalmazza meg. Ignotus alkata és szerepe némileg ellentmondásban volt. „Költőt látunk – mondja –, aki modern élete kényszerű hatása alatt is sajtó és egyedülvaló idegeire a gondolkodás hűvös kötelességét erőltette. Befelé néző embert, aki arra kényszerült, hogy kifelé figyeljen s emberek és népek dolgaival foglalkozzék. Az érzés, a legködösebb, legösztönösebb, legkaotikusabb érzés dogmatikusát, aki belesodródott harcokba és politikába, ahol a józan megfontolások hideg bölcsességét parancsolta magára. Egy szívvel látó embert, aki a szemével akart nézni.” (709.)

Feleky Géza írása rövid is, másodlagos is, nemigen lehet belőle semmi igazi újdonságot, egyéni felismerést kiemelni. A legfontosabb, amit ő mond ki, leginkább az, amit Ignotus életismeretéről rögzít. „Ignotus azonban ismerte az életet. Ismerte a nőket és a politikusokat, látta közelről a pénz keringését, és a pénz hatalmát, megkóstolta az élet minden ízét, tudta az élet minden színéről: valódi-e, vagy csak a festék és az ecset hamis munkája. Az írók az élet bírái. De az írók többnyire in contumaciam ítélnék az élet fölött [...]. Ignotus tudott hidat építeni az élet felé: és gyakran vonult vissza ugyan a művészet szent elefántcsont-tornyába, de gyakran engedte, hogy sodorják magukkal az élet hullámai.” (710–711.) Ez adja különlegességét, mondja Feleky. Megjegyzése némileg újságírós, nem hatol igazán mélyre, de nem érdektelen, az összképet egy vonással ez is érdemben alakítja. Elek Artúr kis cikke (*Ignotus Rómában*) szerény igényű megnyilatkozás, csupán egy életrajzi epizódot örökít meg, Ignotus (s Ady) római kiruccanását. Mint életrajzi dokumentáció becses írás ez, az Ady-filológia már hasznosította is a maga speciális céljaira. Ignotusról szóló szöveggként két momentumra látszik fontosnak. Az egyik az, hogy Ady és Ignotus összetartozására irányítja a szám olvasóinak figyelmét, s ez a húszas évek közepén, amikor Ady kanonizációja már előrehaladt, Ignotus azonban épp csak kezdett kijönni a kurzus-viszonyok szorításából, Ignotus elfogadtatásának nem érdektelen eleme volt. A másik, Ady és Ignotus komparatistikai bemutatása hasonlóképp fontos. „Hogy lehet az – kérdeztem magamtól akkor is, azóta is sokszor – hogy Róma meg nem tudta nyugtatni? Sem őt, sem Adyt. Ma már nem kérдем. Mind a ketten a közelgő vésznek voltak rengésmegérzői. Mind a kettő nemesvérű paripa, mely a föld megdobbanását, a lőporfüstöt, az embervér özönét megérzi, minekelőtte az első ágyú elindult, az első puskapor meggyúlt, az első emberszív vérét kibocsátotta volna. Ők ketten – Ignotus, a korábban született, és Ady, az utána következett – egy élet pihenéstelen hánykodásával fizették meg azt, hogy vateseknek születtek” (712–713.). A mitizálás mozzanata tetten érhető ebben az ér-

telmezésben, a vates szó ma különösen gyanús csengésű, Ignotus és Ady „rengésmegérzői” teljesítménye azonban – tetszik-e ez ma, vagy sem – igazolható. S egy ilyen teljesítmény nem elhanyagolható eleme a karakterisztikának.

Az Ignotusról szóló utolsó írás (Móricz szövegének csak az ajánlása az Ignotusé, maga a szöveg egy mesejáték részlete!), a Ferenczi Sándor cikke: *Ignotus – a megértő*. Csalóka szöveg, a köszöntés gesztusát és a személyességet hangsúlyozza, valójában két szempontból is figyelemre méltó. Ferenczi ugyanis egy olyan értelmezői pozícióból szólal meg, amely az Ignotus-pálya alakulása szempontjából különösen fontosnak bizonyult – írásával a pszichoanalitikus narratíva került be az Ignotus-magyarázat körébe. Ezzel a ténnyel van szoros összefüggésben az is, hogy emlékei, amelyeket, ha csak nagyon utalásszerűen is, rögzít, e közös törekvésük dokumentumai, s e törekvés megismerését készítik elő. Így forrásértékük jelentős. Ő is, nem egyedül, de alighanem a legnagyobb nyomatékkal, a címbe is beemelve, s mintegy „szakmailag” is igazolva, a „megértőt” láttatja Ignotusban. Érvelése, saját vonatkozásában mindenképp, meggyőző. Mi „is volt a fődolog, amit fejlődésem során neked köszönhettem” – kérdezi, s így válaszolja meg: „Egy szóban foglalhatom össze a benyomásomat: a megértés volt az, amit tőled kaptam. Ez nem csokélység, ha meggondolom, hogy a lelki élet tudományának egy újabb irányával egyedül állottam az országban, szemben egy fölényesen kicsinylő, vagy hangosan gúnyolódó, néha szitkozódó tömeggel. Nagy dolog ám az, ha ilyenkor az ember akad egy emberre, aki geniejének villanásával egy szempillantás alatt átfogta azokat a mélységeket, amelyekbe az új irány a megismerésnek utat nyitott, egy ember, aki »csak« költő és magyar író volt, ám fegyelmezett eszének biztos szimatjával habozás nélkül követett utamon, mely egyúttal az ő útja is volt, hisz mind a ketten az Igazságot kerestük.” (714.) Ignotus e megértői szerepének külön nyomatékot ad azzal, hogy, mint mondja, Ignotus (s harmadik társuk, a festő Berény Róbert) szinte „intézményként” vették körül a magányos analitikust. Ez az értelmezés, mint ma már tudjuk, egy nagy nemzetközi áramlatba kapcsolja be – a nyilvánosság számára is érzékelhetően – Ignotust, s ez figyelmet fordít feléje. Az érvelés mégis némileg csalóka, Ferenczi igazában saját magára koncentrál, s csak saját érdekei felől minősíti Ignotust. Magának az ünnepeletnek a mélylélektani interpretációjára még csak nem is utal – pedig igencsak érdekes lehetne. S ez hiányérzetet vált ki a mai értelmezőből. Annál is inkább, mert Ferenczi így, kimondatlanul is, önmagát megemeli, Ignotust pedig alább helyezi a valóságosnál. Azt kell mondanunk, Ignotus okossága és érzékenysége így nem kellőképpen respektálódik a szövegben. Ma már ugyanis tudjuk, nemcsak „megértő”, de ösztönző is volt – amiről viszont Ferenczi hallgat. (Ez a perspektíva, némi rosszmájúsággal kimondható, jellegzetes analitikus gyakorlat.)

Az Ignotusról az összeállításban alakuló képet azonban fontos ponton egészíti ki, s mindenképpen kerekébbé teszi.

7

Az egyes portrékban, ha figyelmesen olvasunk, fölfedezhető az ismétlődés számos eleme. Ezek, úgy látszik, az Ignotus-karakterisztika konstans elemei. Többen is fölelegetik például „együttretzgő”, „rengésmegérző” érzékenységét, s – hangsúlyosan – a megértés képességét. „Ignotus, a Megértő”, mondja róla Karinthy (697.), s még Babits is „az embert, a jót, a megértőt, az okosat” emlegeti (661.) róla szólva – Ferenczi pedig egyenesen „megértőként” definiálja. Okosságának emlegetése is visszatérő motívum, ez szinte hozzátartozik, miként a „hideg elemző” képességre való utalás is. Az is egyértelmű, a legtöbben nemcsak kritikusként és/vagy publicistaként becsülték (ellentétben a mai redukcionista

irodalomtörténet-írással), de költőként és novellistaként is. (Még Ferenczi is költőként és „magyar íróként” nevezi meg.) Néhány versét többen is szövegszerűen idézik, vagy címmel megnevezve utalnak rá. Figyelemre méltó, hogy az *Epilógus* többek tetszését is elnyerte – Karinthyét például éppúgy, mint Kosztolányiét, de emlegetik a *Változatok szemjátékra* címűt, sőt a Ferenczinek ajánlott nagy versét is. A domináns persze a modern magyar irodalom nagy polemikusának megjelenítése – az a szöveg, amelyet legutóbb Schöpflin és Fenyő képviselt.

Összegezve elmondható, íróársai érzékelték alkotásuk és szerepük összetettségét, s bár volt, aki az egyik vonást húzta ki élesebbre, volt, aki a másikat, az összeállítás egésze nem egyszerűsíti le a természete szerint bonyolultat. Ez mindenképpen érdem, s jó alap a mai értelmezéshez is.

8

Annak az értekező – referenciális – prózának, amely az Ignotus-szám anyagát is adja, megvannak a korlátai az irodalomról való diszkurzív beszédhez képest. Ezt ma már, jóval túl a *Nyugat*-korszak lezárulása után, nem lehet tagadni. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy e prózaforma a maga „irodalmias” eszközeivel sok mindent le tudott írni, vagy legalább kifejezni, érzékeltetni tudott abból, ami csakugyan fontos. A szám anyaga Ignotusról is sok mindent elmond – bizonyos értelemben mindmáig ez a leggazdagabb anyagú összeállítás, amely az ő személye és életműve köré épül. (Ide értve még Angyalosi Gergely különben érdekes és megfontolandó szempontokat fölvető kisonográfiaját [2007] is.) A mai Ignotus-értelmezés gyökerei, tudva vagy többnyire tudatlanul, ide, ebbe az ünnepi számba nyúlnak le, innen merítve írják újra az Ignotus-portrét. Maga Ignotus, Osvát jubileumára (1923) reflektálva, azt írta: „örülök jubileumának, mint jelnek és értéknek” (*Nyugat*, 1923. 11–12. sz.). Az öt ünnepelő szám is ilyen „jelnek és értéknek” tekinthető. Hogy „jel” volt a szám, méghozzá fontos és beszédes jel, az az eddigiekből már kiderülhetett – az összeállítás ugyanis egy nehéz történeti pillanatban az Ignotus (és a lap saját hagyományai) melletti kiállás volt. Akinek volt szeme hozzá, az érzékelhette ezt, az érvelésben olykor megmutatózó óvatosság ellenére is. Bonyolultabb kérdés, mi teszi ezt az összeállítást igazi „értékké”. Nem a nyílt beszéd, az explicit alakban kimondott felismerések. Ezek, bár nem hiányoznak a számból, nem dominálnak, s csak részleges érvényű Ignotus-képet involválnak. A szám nem irodalomtörténeti, hanem írói teljesítmény. Az az irodalmi kreativitás, amely a legjobb írásokban kétségtelenül jelen van, maga is irodalommal lényegül át, ám ez az „irodalom” a másodelemzés számára még nagy lehetőségeket rejt magában. Az irodalmi beszéd persze: kódolt beszéd, ez esetben is. De ha igazán kreatív alkotók szövegeiről van szó (s e szám legtöbb írásáról ez elmondható), akkor a dekódolás – az értelmezés – irodalomtörténeti szempontból is megéri a fáradságot. Olyasmi tárul föl így, ami diszkurzív módon csak nagyon körülményesen, nehézkesen és hosszadalmasan s többnyire csak részleges érvénnyel írható le. Valami megértetlen mindig fennmarad a rostán. S ilyen szempontból elmondható, az Ignotus-szám még egyáltalán nincs kimerítve. Ha az életrajzi és a szövegfilológia érdemben beindul, és megszűli a maga eredményeit, megteremtődnek a másodelemzés tárgyi föltételei, a lehetőségek ugrásszerűen megnövekednek. Az ünnepi szám írásai ugyanis, a leggyöngébbek is, nem múltba visszatekintő, forrásokra hagyatkozó „történeti” tanulmányok, hanem autopsziás tapasztalatokon alapuló értelmezéskísérletek. A tárgy és az értelmezés között a személyes tapasztalat húzódik meg, az a tapasztalat, amelyet a mai értelmezés számára csak a „források” pótolnak valamennyire, de az eleven tapasztalat már hiányzik. Az ilyen tapasztalatok rejtett hozadéka pedig semmi mással nem pótolható.

Irodalom

- Angyalosi Gergely 2007: *Ignotus-tanulmányok. Közelítések az „impresszionista” kritika problémájához*. Bp.: Universitas
- Ignotus 1923: Osvát Ernő jubileumára. *Nyugat*, jún. 16. XVI. évf. 11–12. sz.
- Lengyel András 2015: *Ignotus Hugó, a regényalak*. Kézirat.
- Nyugat*, 1924. dec. 2. XVII. évf. 23. sz. (Ignotus-szám.)
- V = Ignotus verseiből. Bp., 1918, *Nyugat*
- Varga József 1981: A *Nyugat* első Ady-száma. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 5–6. sz. 581–594.
- VI = *Ignotus válogatott írásai*. Vál., szerk. és a bevezetést írta Komlós Aladár. Bp., 1969, Szépirodalmi

TÚLSÁGOSAN SÍK PUSZTA

Juan Rulfo novelláinak új fordításáról

Még ha valakinek sikerülne is helyesen megválaszolni a tízmilliós kérdést, miszerint mi a közös Carverben, Hessében, Nabokovban, Pasoliniben és Vonnegutban (ti. hogy az elmúlt évtizedben mindegyiküknek folyamatban volt a magyar nyelvű életműkiadása), ahhoz már alighanem a telefonos segítség is kevés lenne, hogy azt is megfejtse, vajon *miért épp nekik* adatott ez meg, és *miért épp most*. Ha ugyanis elmélyülünk az életműkiadások előremozdítóinak és közreműködőinek nyilatkozataiban, a leggyakrabban ismétlődő kifejezések („veszteség”, „áldozat”) olvastán előbb gondolhatjuk azt, hogy halotti beszédek publikálásáról folyik a szó, mint hogy kanonikus szerzők műveinek összkiadásáról – a gazdasági haszon tehát nem tűnik releváns indoknak egy-egy ilyen projekt beindítására. De akkor vajon mi az, ami igen? A leggyakrabban ismételt, rutinszerű válasz erre a *hiánypótlás* – ez azonban nagyvonalúan elsiklik amellett, hogy kanonikus írók ezrei senyvednek életműkiadás nélkül világszerte, ami pedig rögtön át is vezet a következő kérdéshez: miért épp az ő hiányait pótoljuk, és miért nem másét?

A dologba sejtésünk szerint valahol itt lép be a személyes motívum: aligha gondolnánk, hogy a Nabokov-fanatikus M. Nagy Miklós nélkül keresztülvihető lett volna minden idők legismertebb lepkészenek életműkiadása, ahogy Imrei Andreának, a Juan Rulfo *œuvre*-ével hosszú évek óta házaló fordítónak is multhatatlanok az érdemei az itt tárgyalandó sorozat tető alá hozásában. Ha ugyanakkor a *miért épp most?*-ra kérdezzük rá, se fennkölt, se pragmatikus indokokat nemigen találunk az életműkiadás megindításának időpontjára; az aktualitást firtatóknak ugyanakkor joggal ellenvehető, hogy akinek az egész életművét kiadják, az ne csak időszakosan legyen aktuális, hanem mindig.

Ha most korpuszunkon célirányosan szűkítve végignézzük azokon a latin-amerikai szerzőkön, akiknek a 2000-es években magyarul is megjelent az életműve, talán nem túlzás kijelenteni, hogy javarészt kiállták az idők próbáját: az argentin Borges és Cortázar mellett a Magyarországon kevésbé ismert, uruguayi Juan Carlos Onetti munkásságáról van szó. Ha csak ebből indulunk ki, nem teljesen oktanul gondolhatjuk azt, hogy a kontinens elsősorban a kispróza területén járult hozzá jelentősen a világirodalmi kánonhoz, illetve hogy a térség egyik irodalmi centruma a Río de la Plata térsége. Elemzésünk tárgya, a mexikói Juan Rulfo (1917–1986) egyrészt erősíti, másrészt kiegészíti ezt a képet: Borgeshez hasonlóan neki is egy kisregény a leghosszabb szövege (a *Pedro Páramo*), szemlélyével azonban arról tanúskodik, hogy a közép-amerikai térség kiemelten fontos a latin-amerikai irodalmi hagyományban.

De miért olyan fontos szerző Rulfo? – tehetjük fel a kérdést, első pillantásra joggal. Összes művei ugyanis kényelmesen elérnek egy közepesen vastag kötetben. Kiadója, a Bookart azonban végül három részre bontva, külön-külön adta közre a már említett *Pedro Páramót*, az itt elemzendő, új címen megjelenő novelláskötetet, a *Lángoló pusztát*, illetve a szerző kisregényeit, forgatókönyvrészleteit és egyéb írásait tartalmazó *Aranykakast*. Mindkét megoldásnak vannak már hagyományai a magyar Rulfo-kiadásban: a *Pedro Páramo*

teljes, illetve a *Lángoló síkság* csaknem teljes változata¹ korábban külön-külön (1964-ben és 1971-ben) és együtt (1978-ban) is megjelent már magyarul az Európa Kiadónál, más fordításban.² Mindez vékony anyagnak tűnik, azonban minden szintéren és kontextusban különleges – akárcsak maga a szerző. Az irodalmi celebritások közt azért, mert elsöprő kezdeti sikerei ellenére korán abbahagyta az írást, akaratlanul is rimbaud-i imázst biztosítva magának. A mexikói irodalomban azért, mert az úgynevezett regionalista prózát követő paradigmaváltás első képviselőjeként túllépett a forradalom eseményeinek realista ábrázolásán, és konkrét utalások nélkül, a csalódottságból fakadó sivár belső nézőpontból ábrázolta szülőföldje, Jalisco állam változásait. A spanyol nyelvű irodalmakban azért, mert megannyi író inspirált és tanított, kisregényét Borges a világirodalom egyik remekének titulálta, Márquezre pedig olyan hatással volt, mint *Az átváltozás*. A világirodalomban pedig azért, mert az általa felvetett témák (idő, halál és bosszú) egyszerre mexikóiak, univerzálisak és aktuálisak, még ha első látásra nem is tűnnek annak.

Az tehát elég egyértelmű, hogy miért merülhet föl a Rulfo-életmű kiadásának terve egy kiadóban, s nyugodt szívvel hivatkozhatunk a hiánypótlásra is, a *Lángoló pusztá* ugyanis részben, az *Aranykakas* pedig teljes egészében újdonság a magyar publikum előtt. De vajon mi indokolhatja az életmű magyarul már olvasható részeinek újrafordítását? A kérdés empirikus alapú megválaszolását segíti, hogy az utóbbi években valóságos újrafordítás-boom tapasztalható irodalmunkban. Ami ebben némileg meglepő, az az, hogy nemcsak a korszerűségekre mindig kényes színház felől mutatkozik igény új magyarázatokra (Nádasdy Ádám Shakespeare-fordításaitól Márton László új *Faustj*áig), de a kis- és nagyepika (M. Nagy Miklós *Útonjától* az Ádám–Kiss páros *Az idegenj*éig) és a nehezen kategorizálható klasszikusok (a Csehy-féle hexameteres *Satyricontól* Baranyi Ferenc és Nádasdy Dante-fordításaiig) is megtalálják kiadóikat. De vajon miért kell őket újrafordítani? Az *Ulysses* utószavában Kappanyos András négy okot sorol fel, amely szükségessé teheti az újrafordítást,³ ami fordítói interjúkban általában az eredeti fordítás gyenge minőségére⁴ vagy az idővel változó irodalmi nyelvre szűkül.⁵ De mi a helyzet Rulfo magyar fordításaival és konkrétan az itt elemzendő *Lángoló pusztával*? Mennyire indokolja a fenti okok bármelyike az újrafordítást?

A gyönyörűen alliteráló *El llano en llamas* újrafordítása olyan szempontból indokolt volt, hogy nem ártott javítani a Belia Anna által fordított novellákban fellelhető csekély számú, illetve a Kürti Páléban hemzsegő félrefordításokat és szarvashibákat. Meg kell hagyni ugyanakkor, hogy a kötet nagy részét kitevő Belia-féle fordítások hangulatukban és stílusukban is igen jól követik Rulfo szövegét, pontosságukra pedig különösen akkor nem lehet panasz, ha tudjuk, mennyire szerény fordítói eszközkészlettel gazdálkodott a spanyolról magyarra fordító hispanista a hetvenes években. Imrei Andrea előtt tehát a

¹ A *Lángoló síkság* mindkét kiadása 15 novellát tartalmazott, a 2014-es *Lángoló pusztába* ugyanakkor két új elbeszélés is bekerült: *A földcsuszamlás napja* és *Matilde Arcángel öröksége*. Rulfo ezeket 1970-ben adta az *El llano en llamashoz*, ám ő kihagyta az új magyar fordításban még jelen lévő *Északi átjárót*. A régi változat elbeszéléseit egy kivételével Belia Anna fordította, egyedül az 1958-ban, a *Nagyvilágban* már megjelent *Anacleto Moronest* jegyzi Kürti Pál.

² A *Pedro Páramo* első magyar fordítását Hargitai György jegyzi.

³ Vö. James Joyce: *Ulysses*. Bp., Európa, 2012. 681.

⁴ „[Az Európa Kiadónál] még élnek a régi ösztönök, hogy új kiadás esetén újra kézbe kell venni a szövegeket, így ezt is kézbe vettük, és úgy határoztak, hogy ez bizony nem elég jó”, mondja Bart István Máthé Elek *A nagy Gatsby*-fordításáról. „Nem jó világ jár”. Varga Betti interjúja Bart Istvánnal. *Kötve-fűzve*, kotvefuzve.reblog.hu/bart-istvan-interju.

⁵ „Mi indította mégis arra, hogy újrafordítsa a regényt? Nem szerette a Gyepes-fordítást?” „De, szerettem. Csakhogy azóta valami nagyon megváltozott. És nem a szlengre gondolok. Az irodalom nyelve változott meg, szőröstül-bőröstül.” „Csak a lázadás maradt meg”. Csider István Zoltán interjúja Barna Imrével. *Népszabadság*, 2015. március 9.

feladat és a kihívás is adott: egy alapvetően jó szöveget kellene pontosabbá, gazdagabbá tennie a bővülő fordítói eszköztár és a könyvtárnyi Rulfo-szakirodalom segítségével.

Ahhoz azonban, hogy egy ilyen nehéz feladat kudarcra ítéltessék, egy újrafordítás esetében sokszor el sem kell jutni a kötet belívégéig. A borítón ékeskedő cím ugyanis nem-egyszer elég ahhoz, hogy az olvasó eleve előítéletekkel vegye kézbe a könyvet, a fordító pedig nem jöhet ki jól a dologból: ha változtat egy klasszicizálódott címen, az a baj (Barna Imre *Rozsban a fogója*), ha nem változtat, akkor meg az (Soproni András *Bűn és bűnhődése*); még azzal jár a legjobban, ha a szakma észre sem veszi a munkáját (Bart István *A nagy Gatsbyje*). Imrei Andrea kockáztat, mert új címet ad a kötetnek, a semleges, atlaszízű „síkság” helyett választott „puszta” azonban telitalálat, mert a rulfói világra nagyon is jellemző üresség és reménytelenség jelentésköreit adja a címhez.

Ha immár belelapozva a kötetbe a novellák címeit is összevetjük egymással, mintegy megelőlegezzük a kötet fordításaival kapcsolatos véleményünket, ha a sok párhuzamoság mellett Belia címfordításait frappánsabbnak, Imreiét pedig pontosabbnak érezzük. Bár mindkét jelző alapvetően pozitív, mindkettőnek megvannak a maga hátrányai is – az invenciózus címadás például nem jelent jó fordítást is. A Belia által adott *Ezt a földet adták nekünk* cím például, bár kétségtelenül jobban előjelezi a novella panaszos hangulatát, mint a *Földet kaptunk* (Imrei), de nem árt aláhúzni: éppen ez a hangulat hiányzik az eredeti címből is (*Nos han dado la tierra*); talán a *Megkaptuk a földet* lenne a legpontosabb megoldás. Van, ahol ugyanakkor Belia változtatása szembemegy a szöveg karakterével is: a kérdéssé változtatott felszólítás (*Emlékszel?* [Belia] / *Emlékezz vissza* [Imrei]) például tompítja a szöveg monologikus, ráolvasásszerű karakterét. Ugyanakkor néha a túlzott precizitás is probléma, mert elvesz a spanyol verzióban rejülő kettős értelemről: az *El hombre* című novellának Belia az általánosabb *Az ember*, míg Imrei a leszűkítő *A férfi* címet adta.

Ha ugyanakkor alaposabban kezdjük el összeolvasni egymással a három szöveget,⁶ első benyomásunk az lehet, hogy hosszú oldalak múlnak el anélkül, hogy komolyabb, problematikus eltérésekbe ütköznénk; a szövegek párhuzamosan futnak, sokszor más szavakkal mondják ugyanazt, de alapvetően egyik verzió sem érvényteleníti a másikat, ami persze nem jelenti azt, hogy hibátlanok lennének. Az alábbiakban a rulfói világ sajátosságai felől közelítve, néhány kiragadott szempont alapján igyekszünk rávilágítani a fordítások érényre és hiányosságaira; az összkép ennél nyilván árnyaltabb, azt azonban egy hosszabb szaktanulmánynak kellene bemutatnia.

Ha végigtekintünk a Rulfo-korabeli mexikói irodalmon, a szerző prózájának egyik legjelentősebb újítása az időkezelés átalakítása: a szereplők mintha a folytonos jelenbe süppednének, az idő folyása alig észrevehető. Mindegyikük a történetek saját verzióját adja elő: a szerző ezzel nemcsak az idő szubjektivitását hangsúlyozza, hanem a lecsupaszított, lényegre szorítókozó, sokszor ismétlésekbe bocsátkozó nyelvezet ritmusát is megalapozza. Az ismétlés tehát Rulfónál az ábrázolt világ nyelvi tükörfelülete: Imrei (vagy szerkesztője) azonban az eredetiben szereplő szóismétléseket többször szinonimákkal váltja ki. A *Földet kaptunk*ban például a „se me ocurre” (eszembe jut) háromszori használata helyett („Y a mí se me ocurre que hemos caminado más de lo que llevamos andando. Se me ocurre eso. De haber llovido quizá se me ocurrieran otras cosas” [40.]) rokon értelmű kifejezések használatával bontja meg a monotóniát („Nekem az jár a fejemben, hogy többet gyalogoltunk már, mint amennyi utat eddig megtettünk. Ez jut az eszembe. Ha esett volna, talán más dolgokon járna az eszem” [9.]), míg Belia tartja magát az eredetihez („És nekem eszembe jut, hogy többet gyalogoltunk, mint amennyire eljutottunk. Ez jut eszembe. Ha

⁶ A továbbiakban az oldalszámok az alábbi kiadásokra vonatkoznak: Juan Rulfo: *El llano en llamas*. Ed. Carlos Blanco Aguinaga. Madrid, Cátedra, 2000. Juan Rulfo: *Lángoló síkság*. Ford. Belia Anna és Kürti Pál. Bp, Európa, 1971., illetve Juan Rulfo: *Lángoló puszta*. Ford. Imrei Andrea. Csíkszereda, Bookart, 2014.

esett volna, talán *más jutna eszembe*” [14.]). Még bántóbb, mikor ez a kötet egyik (címben is szereplő) kulcsmotívumával, a pusztával fordul elő, Rulfo ugyanis nemcsak többször, nyomatékosan megismétli, de meg is személyesíti azt, kiemelve, mennyire alárendelt, kiszolgáltatott az ember a természetnek. A „Sí, el Llano. Todo el Llano Grande” (41.) fordításánál Belia – helyesen – ragaszkodik a forrásszöveghez („Az, a Síkság. Az egész Nagy Síkság” [15.]), Imrei azonban az „Igen, a puszta. Ez az egész nagy sík terület” (10.) megoldást választja, mintegy parafrázálva azt, amit a mexikói szerző a nagy kezdőbetű használatával ért el. A problémára adott másik rossz válasz az ismétlés teljes kiiktatása: az elkerülhetlent elkerülni vágyó gyilkos rózsafüzérszerű önbiztatása Belianál autentikusan szól („Moglehet, hogy egy másik Juvencio Navát keresnek, nem ezt a Juvencio Navát, nem őt” [81.]), Imreinél viszont („Esetleg egy másik Juvencio Navát keresnek, nem őt.” [113.]) leegyszerűsödik, kiürül.

Ami a mondat szerkesztést illeti, megállapítható, hogy a korábbi fordítók gyakrabban szakadnak el a forrásszövegtől, mint a mondat szerkezeteket és a központozást is megtartó Imrei, ugyanakkor a frazémák szintjén néha akkor is ragaszkodnak a szöveg betű szerinti fordításához, ha ez a célnyelven képzavarhoz, értelmetlen félmondatokhoz vezet – ezeket Imrei hatékonyan gyomlálja ki (például „Magunkon éreztük azt a nyitott szemét” [Belia, 72.] helyett „Magunkon éreztük *mindig éber tekintetét*” [Imrei, 100.], „Hatalmasan zihálva föllélegzett” [Belia, 100.] helyett „*Hangosan zihálva fellélegzett*” [Imrei, 138.], „Az álmoság *felhőbe vont*a gondolatait” [Belia, 96.] helyett „Az álmoság *elhomályosította* gondolatait” [Imrei, 133]). Ezek bosszantó hibák, de könnyen átsiklunk rajtuk; van azonban néhány (de tényleg csak néhány) olyan szarvashiba is, amely a novella értelmezését is kockára teszi. Az *Anacleto Morones* című elbeszélés például akkor éri el csúcspontját, amikor kiderül, hogy a címadó szereplő teherbe ejtette saját lányát, amit Kürti Pál az „Anacleto Morones lányában benne volt Anacleto Morones unokája” (129.) leegyszerűsítéssel szúr el (Imrei ezt korrigálja: „Anacleto Morones lánya Anacleto Morones fiát hordta” [204.]). Hasonlóan durva félrefordítás Beliatól az épp egy családot lemészárló férfi szájából a „Már megbocsássonak” (35.), az Imrei által helyesen javasolt, önszuggeraló „Meg kell, hogy bocsássonak” (40.) helyett. Ugyanígy nehezen érthető, miért megy Belianál az egyik szereplő „Mexikóba” „az asszony után” (75.), mikor a cselekmény végig ott játszódik; valójában *Ciudad de Méxicó*ról, Mexikóvárosról van szó, így Imrei joggal fogalmaz úgy, hogy a férfi „fölmént a fővárosba” (105.).

Ami a lexikai különbségeket illeti, leginkább a hetvenes évek Magyarországn tökéletesen ismeretlen növény- és állatnevek tekintetében üt el gyökeresen a régi és az új verzió, így most számos reália kap új értelmet. (Néhány durvább eltérés: a *paranera* Belianál „parafenyő”, Imreinél „jó legelő”, a *tejaván* „hársfa”, illetve „tető”; az *huitacoche* pedig Kürtinél „kuendusün”, míg Imreinél „gezerigó”). Van, ahol a népies formák vezetnek teljesen félre a fordítót: az *Északi átjáró*ban Belia végig börcserzőnek véli az egyik szereplőt, ehhez igazítva annak termékeit is, Imrei azonban jól fejt fel, hogy a *cuetero* valójában a *cohetero* népies formája, vagyis „petárdakészítő”, így nála az nem „bőrszíjat” és „nárdusfüvet”, hanem „tűzijátékot” és „petárdát” árul. A félrefordítások és a lexika korrigálása tehát Imrei egyik fő érdeme, és ugyanakkor önmagában még nem indokolná az újrafordítást (legfeljebb Kürti *Anacleto Moronese* esetében), csak egy javított változat kiadását.

Az ugyanis, hogy mennyire jó egy Rulfo-novella fordítása, nagyban múlik a szöveg stílusán és hangulatán: prózája sallangmentes, egyszerű mondatokra épít, és gyakran él az elhallgatás eszközével. Ez a szűkszavúság az elhagyatott, kiürült táj képi megjelenítését hivatott kiegészíteni – érdekes, hogy éppen ez az egyetlen, amit részletes leírásokkal és gyakran jelzős szerkezetekkel ábrázol a szerző. Végeredményben kétféle írói beszédmódról van szó: egy erős, szimbólumokkal telített, óriási kifejezőerővel bíró költői nyelvezetről, illetve egy népi és a beszélt nyelvi kifejezésekkel tarkított, de lényegre törő és lecsu-

paszított dialógusformáról. A stílust tekintve Imrei abban jeleskedik, hogy a Belia és a Kürti által magyarított mexikói kifejezéseket igyekszik az eredeti verzióban megtartani, így az új fordításon sokkal jobban érezhető az a *couleur locale*, amelyet egy spanyol ajkú olvasó is észrevehet a *Lángoló puszta* novelláin. Ilyenek például a rancho (Belianál porta), a machete (sarló), a tortilla (málé) vagy a mezcál (pálinka).

Amikor azonban Rulfo átvált az imént említett, ízes vidékiességgel járó dialogikus formára, Imrei nem mindig tudja követni. Azt még nem róhatjuk fel az új fordítás hibájaként, csak az előző érenyeként, hogy *Az ember* című novellában a sztenderd magázás helyett a meghunyászkodó „tetszik” állandó beiktatásával érzékelhetőbbé teszi a bíró és vádlott közti hierarchikus viszonyt – ezt meg lehetett volna tartani, de Imrei sztenderd magázása is pontosan követi az eredetét. A szinte végig párbeszédes *Északi átjáróban* azonban vannak olyan mondatok, melyeknek szinte minden eleme eltér a sztenderdtől: ilyen például a „¿pa onde te vas?” (sztenderdben: ¿adónde vas?) vagy az „¿Y allá pos pa qué?” (sztenderdben mondjuk ¿Y por qué allí?). Ezekből Imreinél „És hová mész?”, illetve „Hát oda minek?” (139.) lesz, holott még Belianak a valós regiszterhez közelebb álló változatai („Aztán hova mész?” „Hát oda meg mi végre?” [110.]) sem adják vissza azt a móríci ízt, ami alkalmazható lenne (például „Oszt te meg hová mész?” „Oszt oda meg má’ mé’?”).

Máshol nem a tónus, hanem a tömörítés hiányzik a szövegekből. A *Földet kaptunkat* Imrei teletűzdeli olyan határozó- és kötőszavakkal, amelyekre az eredetiben nincsen utalás (ha, hát, de, mert, így, csak), megtörve a belső monológ és a szűkszavú párbeszéd szikárságát, máshol pedig túlmagyarazza a ritmusos, velős népi igazságokat: a „Trabajando se come y comiendo se vive” (132.) Belianál „Aki dolgozik, eszik; aki eszik, megél” (187.), míg Imreinél „Aki dolgozik, annak jut ennivalóra, ha pedig élni akarsz, ahhoz enned kell” (141.). Egy-egy novellában (de messze nem mindenhol) további probléma a felkiáltójel mellőzése; ez a spanyolban normális, a magyarban viszont használata elengedhetetlen a felfokozott indulatok közvetítésére. Amikor az *Északi átjáróban* a fiú apja szívtelenségét hallva így fakad ki: „No hallo qué decir, padre, hasta lo desconozco” (131.), az a magyarban nagyon furán mutat kijelentő mondatként („Nem is tudom, mit mondjak, apám, nem ismerek magára.” [140.]), főként, ha tudjuk, a fiúnak igencsak felvágták a nyelvét; talán a „Szóhoz se jutok, apám, rá se ismerek magára!” megfelelőbben közvetítette volna a forrongó indulatokat. E kifogások egyike sem érinti a tartalmat, mert Imrei azt pontosan közvetíti. Ami azonban elvész, az pontosan az, amit a kötet új címe hozzáad az előző verzióhoz: az új változathoz kevesebb jellegzetes hangulatot, stílust, ha tetszik, Rulfót kapunk; a puszta néhol csak sík, a táj néhol csak térkép.

Itt az idő, hogy feltegyük a kérdést: kellett-e nekünk negyven év után ez a könyv, és ha igen, illet akartunk-e a régi helyett? A kötetet hosszú idő után újraolvasva megnyugodhatunk: Rulfo novellái nem ragadtak bele afféle „borostyáncseppbe zárt rovarként” (Bényei Tamás) keletkezésük korába, kiállták az idők próbáját, és mindenképpen jó, hogy nagyobb terjedelemben vehetjük kézbe őket. Annak is csak örülhetünk, hogy tartalmi szempontból az új fordítás szinte teljesen kiküszöböli a korábbi változat hibáit, az eredeti stílusát jól eltaláló első magyar változatra tehát már ráfért egy javított kiadás. Amit azonban az új fordítás pontosságán nyerünk, azt az időnként steril nyelvezeten, a néhol egyszerűsítő, néhol félrecsúszó stíluson elveszítjük. A legnagyobb probléma azonban mégsem ez, hanem az, hogy Rulfo domináns regiszterei, nyelve keveset változott az első fordítás óta eltelt időben, szikár stílusa és rövid mondatai pedig eleve nem adnak lehetőséget nagy eltérésekre. Mivel azonban egy újrafordítástól joggal várhatja az ember, hogy friss és az előzőnél jobb legyen, a párhuzamosan futó szövegek kapcsán a legnagyobb kérdés az: új-e ez, vagy csak másként ugyanaz?

A SELYEMFIÚ HUMORA

Marno János: *Hideghullám*

Marno János költészetének humora hűsítő hullámokat vet az idei Könyvhétre megjelent legújabb verseskötetében. A *Hideghullám* által fölfrissül az eddig is hol ironikus-groteszk, hol pedig abszurdba hajló életmű. Ez leginkább annak köszönhető, hogy a szerző több ponton is kimozdul a hangnem szempontjából némileg önismétlő előző kötet (Palatinus, Kairos, 2012) pangó poétikájából, és csaknem fölmutatja a *Nárcisz készül* költői invencióinak energiaszintjét. Mintha az előző évek termékenyebbnek bizonyuló ötletei klasszifikálódnának itt a helyes arány megtalálásával. Hasonlóan, ahogyan a Nárcisz-időszak invenciózus kísérleteit végül *A semmi esélye* (2010) gyűjtötte magába, illetve érlelte rendszerszerűbbé.

A cikluscímek kialakításának módszere nem sokat változott a korábbiakhoz képest, most is a szó-összetétellel véghezvitt költői szókitalálás dominál: 0. *Vasderes* 1. *Alagútvesztő* 3. *Edényleletek* 4. *Súlylobogás*. De vannak mondatok és mondatértékű szókapcsolatok is: 2. *Mit köhögök én itt neked?*, 5. *Ha gyufaszál lobban*, 6. *A mese hamva*, 7. *Kollapszus a Kínainál*, 8. *Elvesztem, amikor megtaláltalak*. Ezek a címek elbeszélhető eseményeket vagy történésmozzanatokat, valamint aktív lírai szubjektumot ígérnek. Az ígélet annyiban biztosan teljesül, hogy a versek beszélő énjének vonásai stilisztikai szinten – esztétikai minőségek, indulatot hordozó megnyilatkozások és a nominális stílus visszaszorulása mentén – határozottabban körvonalazódnak.

A ciklusok a *Hideghullám*ban csak néhány esetben olvastatják magukat külön kompozícióként. Vannak ugyan áthallásosabb verscsoportok, mint például a formailag is elkülönülő *Vasderes*, de általában a képzettársítások nem működnek erősebben egy-egy cikluson belül, mint a teljes szövegkorpuszt figyelembe véve. Hiszen az is előfordul, hogy két, egymástól a kötetben távolabb eső ciklus egy-egy verse egymás parafrázisai. A *Súlylobogás* és az *Ejtve* csaknem azonos sorokat tartalmaznak, az igeidő-változtatások és a modalitásbeli átalakítások azonban – ha hangulati változást nem is – jelentéstani módosulásokat okoznak. Úgy tűnik tehát, hogy a ciklusokra tagolás többnyire csak a széttartó költői anyag rendszerezését szolgálja.

Az eddigi, gyakran logikai ellentétet hordozó, ezáltal egyben filozofikus költői gondolatokat elindító szófacsaró-ferdítő nyelvi játék a régi képlet szerint működik, de az elemek aránya megváltozott. A költemények kiváltotta vizuális képzetek színesebbek, változatosabbak lettek, a hangnem harsányabb, a gesztusok erőteljesebbek, a humor – ebben a töménységben – feketébb. A szerző groteszk képzettársításain hangosan lehet nevetni, szabadabban, mint eddig, ezért a kínálkozó értelmezői lehetőségek közül a kötetnek ezt a dimenzióját hangsúlyozom, és egyéb jegyeit is ehhez képest értékelem.

Marno humora a negyedik, *Kenyérharc* című darabban bontakozik ki igazán, egy régi Marno-motívum segítségével. A

Magvető Kiadó
Budapest, 2015
192 oldal, 2990 Ft

légy-allegória itt egészen Örkény egyperceséig ível, de a szövegösszefüggésben nem csak a *Nászutasok a légypapíron* értelmezését idézi meg. A légy az ember csapongó képzetének a metaforája is: „Magára marad végül az ember a legyével.” A kiszolgáltatottság és a megosztottság Marno művében nemcsak szereplők között áll fenn, mint a légypapírba ragadt nászutasokat vizionáló Örkény-groteszkben, hanem egyetlen beszélő alanyra igaz, a szubjektumon belülré helyeződik. Örkény István abszurdjaihoz egyébként több nyelvi szinten kapcsolódik a *Hideghullám*. Ebben szintén a költői hitvallás új, radikális irányát látom. „Próbáljunk meg harsánynak lenni... / Próbáljuk ki, rebegem, / próbáljuk meg, lopva.” (*Próba*)

A groteszk és az abszurd ugyanis fölfokozva jelenik meg a kötetben egy kifordított, torz világ ábrázolásának részeként. Mivel a fekete humor sűrűn hajlik iróniába és fordítva, és mivel a semleges, leíró hangnem helyett a *Hideghullám*ban érzelmesebb kiszólások-megszólalások övezik ezeket a megnyilatkozásokat, ezért a groteszk váratlanabbul hat. Hol humorosabbnak, hol durvábbnak, mint egy távolságtartó, megfigyelő semleges stílusának egynemű kontextusában. „Megvárom / a következő kapualjban, amíg / elvisz egy roham. Tra-la-la-lam.” Ez az önirónia gyakran az öregedés, a szenilitás („[...] A fasz // emlékszik mostanra már, hogy miért”) az időskori érzélgősség pillanatképeiből, hangulat-képeiből táplálkozik. Jól illeszkedik ez az esztétikai minőség az idősíkok változtatásának technikájához. Az időszembesítő visszapillantás alkalmat ad a lírai ember egy kis dohogásra, egy kis nosztalgiára, de főképpen egy kis kesergésre. („[...] És az ember / gondoljon a korára is” „[...] Épp az imént / mondtam feleségemnek, hogy ma már / mindent visz a szórakoztatóipar.”) A múltba tekintő, értékelő szubjektum persze egy nyugdíjas rezonőr belátásainál jóval messzebb, lételméleti kérdésekig jut az időszembesítés során. A *Mit köhögök én itt neked?* ciklus azonos című költeményében például az önirónia hajlik groteszkbe, mikor egy új tévésorozatot értékelő beszélő hasonlítja össze a műsort a régiekkel, majd a megszólított tenyere bőréről hántja le a bőrt, inat, húst. „Takarékosabban kellene élnem az örülettel” – hangzik a groteszk önirónia, mely kis családi groteszkek vershelyzeteiben vagy épp egy önarckép-versben teljesedik ki. A *Self portrait* bohócként ábrázolja a beszélőt, földidézve egyszersmind Weöres „dilinyóságát” az *Önarckép*ből.

Nem ritka a bernhardi, a mindennapi tevés-vevést kínosan fárasztónak lefestő, a létezés „lejtmenetéről” hosszú, körkörösén építkező mellérendelő mondatokban számot adó humor, a „halasztás csak epizódtól epizódig” (*Kiürülten és kiürítve, A domb, Ozmózis*). Ahogyan meghatározó a már említett durva, fekete humor is, mely sokszor a biológiai horror jelenetezéséből vagy egy kifejezés szó szerinti értelméből következik. „Holnap lekaszabolom a kopasz / fejemet, melynek már régóta polcon / a helye egy iskola szertárában.” (*A Semmi tava*). Marno azonban kiemelkedik a biohorrorban érdekelt kortárs szerzők közül azzal, hogy a test szétszedésének, a test torz állapotának színrevitele nem csupán elrettentésül, memento moriként hat, és nem csupán az önmagunktól való idegenség tapasztalatának leírásait variálja, de egyrészt a reflexiókkal, másrészt az imént szóba hozott önironikus felhangokkal kiegészülve inkább az ember esendőségét helyezi fókuszba. Ahogyan ebbe a szemléletbe a Máriónak és Imrének (Nemes Z. Márió és Bartók Imre a biohorror újgenerációs képviselői) ajánlott versben (*A forradalom hibriditása*) egy allegória erejéig be is avat is a szerző. Mintha ez a költészet (a selyemfiú által futtatott lány) az érzelmesség, a „személyesség”, „a lélek” miatt nem vált volna annyira népszerűvé/sikeressé. „Nem vittem sokra mint selyemfiú”. Az igazi, sikeres lánykereskedők talán a biohorror technicistábban értelmezők? Akár ez az állítás is kiolvasható a lírai én metaforikus kijelentéséből. A szöveg humoros csattanóra fut ki: „Adós volnék még a musical-változattal?” Mintha a versbeli szubjektum a szélsőséges példán keresztül azt kérdezné, hogy vajon mi hiányzott/hiányzik még az eladhatósághoz.

Ebből a fajta poénnal záruló verstípusból az *Addikció* a legszemlemesebb. A költő és a pszichiátriai beteg a nyitó vershelyzet alapján meg hasonlottságában hasonlít, az én kívülről néz önmagára. (Éz nem újdonság a Marno-költemények tekintetében sem. Most bővelkednek a

versek olyan reflexiókban, melyek a versíró énré vonatkoznak: „Nem látom magam a versben” (*Álomátírat*); „Ki más jöhetne itt szóba” (*A bosszú álom*), „Évekig a hatása alatt kerestem azt az íráshangot, amely sem nem egyezik a beszédhangommal / sem nem különbözik tőle, egyszerűen csak / ráismerhetek majd benne a saját hangom / abszolút idegenségére. [...]” (*A Dél*).

Mindebből kirajzolódik az a lendületes nyitottság, frissesség, amely megvizsgálni kész olyan, a költészet számára nem evidensen létező valóságokat, mint a tévésorozatok filozófiája, a politikai aktualitás, a fiatalabb pályatársak művészetéhez fűződő viszony stb.

A kötetnyitó, 0. sorszámot viselő ciklus, mely újdonságként prózaverseket tartalmaz, a legkevésbé felhőtlen humorú. Az azonos, *Vasderes* címet viselő darabbal indul. Letaglózóan viszolyogtató vershelyeztetéssel nyit, mely szituáció persze csak papírforma, nyelvi játék szüleménye. Egy szólásunk szó szerinti értelmére épít, hűsbavágóan: „Karádi karnagy úr szíjat hasít a hátamból, amit azután a pálcája végéhez rögzít...” Biztosan nem felejtjük el. Az írás humora éjfekete, és ez egy első (második, harmadik) szöveg esetében még hatásosabb, mint egy hátrébb állóban. Jól bevált jelentéstani csavarral él a szerző, amikor egy mondat átvitt és szó szerinti értelmét hosszan, akár a teljes szövegen át játékban tartja. A *Vasderes*, ahogy a ciklus további, gyermek-elbeszélőt feltételező szövege, különböző konkrét tárgyiasságokból változó erejű szimbólumokat épít, fűz egymáshoz. A vér, vas, kályha, ezüst, hát, comb, padsor, téglarakás szavak jelentése kölcsönhatásban formálódik egészen a prózavers végéig és tovább, azaz a verset újraolvasva. Az egyes tárgyak, képek jelentése azonban nem eleve szimbolikus. Más-más útvonalon válnak azzá, ráadásul nem mind egyértelműen. A téglarakás-motívum („kedvenc búvóhelyem”) például már a *Daidal* kötetben is szerepet kapott, már ott is megidézte a József Attila-i farakást, és ebben a szövegben is leginkább a szétesés, össze nem rakható világ képzetét kelti. Az ezüst-lexéma a szöveg motívumhálójából nyeri el szimbolikus jelentését, amely jelentés viszont tovább alakul a kötet második, *Még valami az eziüstről* című szövegének ismeretében. Többek közt értéket, családi örökséget sugall. A harmadik szöveg már nem csak a gyermek-elbeszélő perspektívájával, valamint a testrészek hangsúlyos szerepével kapcsolódik az előzőekhez, a káoszba vetett gyermek kiszolgáltatottsága is közös motívum.

A vegyes műfajú és témájú, kétsorosokat, hommage-okat, dal formájú verset, de prózaverseket is fölvonultató kötetben esszéversnek nevezhető írás is helyet kap (*Versszigetelés*). Ez a kísérlet kevésbé tetszik. A költeményekben, így a kétsorosokban is remekül működő szentenciózus mondatok, valamint a megszokott naturalisztikus életképek ugyanis itt a versírásra vonatkozó reflexiókkal és az életképből kibomló hosszabb filozofikus gondolatfutamokkal ötvöződnek. Az elemeknek ebben az arányában már nem működik a kémia. Ellentétben például a *Kenyérharc* című prózaverssel, amelyben ugyanezek az elemek jótékonyan hatnak egymásra.

A *Hideghullámban*, ahogy a korábbi kötetekben is, vannak állandósult szereplők a múltból (anyám, apám, húgom, nővérem, Dodó, Mimi, Karádi karnagy úr), melyek motívumokként a kötet változatos anyagát, szétartó szerkezetét némileg összefogják. A rokonok megidézésével erősödik az illúzió, hogy a múlt elbeszélhető és megérthető. Vannak visszatérő, tág jelentésmezőt játékba hozó szimbólumok (pók, domb), melyek már-már szétfeszítik a befogadás határait, annyira sokfelé indul meg általuk a képzetársítás. A hatást ugyanakkor ellenpontozza, hogy Marno János minden eddiginél ironikusabb távolságtartással kezeli a versek amúgy is, eddig is tagolt én-jét. „Takarékosabban kellene élnem az örülettel” – visszhangzik bennünk az önironikus költői hitvallás. A humor különböző fajtáinak váltogatása (vagyis az esztétikai minőségek keverése), valamint a versszubjektum érzelmességének és önmagától való távolságtartásának (reflektáltságának és disszeminációjának) kettőssége a kis családi groteszkek gyűrűjében ironikus olvasásmódot hív elő. Jótékony módon teszi fesztelenebbé Marno János keserűen tömény költészetét.

AZ EMBER, AKI OTT SE VOLT

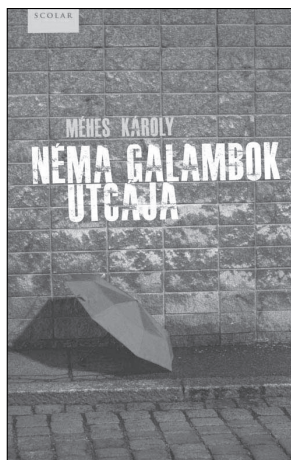
Méhes Károly: Néma galambok utcája

Méhes Károly az íróknak abba a csoportjába tartozik, akik nem a régmúltban vagy távoli tájakon keresik és találják meg témájukat, hanem megelégszenek az időben és térben közeli, átélhető, hétköznapiak mondható történetekkel. Nem titkolt életrajzi referencialitás itatja át könyveit – látszólag alig van távolság a biográfiai szerző és a regényekben szereplő alteregók között, azonban az elbeszélő hol humoros túlzásaival, hol pedig ironikus hangvételével figyelmeztet: sosem azonosítható a kettő egymással.

Míg Méhes 2009-es *Túl élő* című regénye a kisgyerekkort, a *Hegymenet* a kamaszkort dolgozza fel, addig legutóbb megjelent prózakötete a középkorú férfi vívódásait jeleníti meg. A *Néma galambok utcája* különös, rendhagyó fejlődésregény. Hőse egy átlagos, mindannyiunk számára ismerősnek tűnő kispolgár, akit egy nem is túlságosan extrém esemény arra indít, hogy hátat fordítson megszokott életének, és útra keljen.

Az utazás toposza az irodalomban hagyományosan magában foglalja a jellemfejlődést, hiszen éppen azt hivatott biztosítani, hogy az újszerű, illetve gyorsan változó körülmények megváltoztassák, átalakítsák vagy legalábbis formálják a szereplők személyiségét. A kalandokba és különböző interakciókba keveredő főhős figurája jellemzően egyre árnyaltabb lesz, egyénisége kibontakozik és egyre határozottabb alakot ölt, s egyúttal általában önismerete, énképe is fejlődik.

Porr Benedek, a *Néma galambok...* hőse azonban távolról sem ezt az utat járja be. Sajátos módon az ő alakja egyre szétfolyóbb, személyisége egyre bizonytalanabb lesz, önazonossága megkérdőjeleződik. Az ő esetében nem is annyira a fizikailag megvalósuló helyváltoztatáson van a hangsúly; inkább belső utazásról beszélhetünk, melynek során három fázison megy keresztül, míg, az egzisztálás nullfokára jutva, vissza nem zökken oda, ahonnan elindult.

I. fázis: félelem és vágyakozás

Porr Benedek, mikor értesül arról, hogy gimnáziumi osztályából váratlanul meghalt az első ember – ráadásul olyan valaki, akit barátai közé sorolt –, érthető módon megretten, és azonnal felébred benne a szorongás, hogy talán ő maga lesz a következő. A férfikor delén, negyvenöt évesen számot vet eddigi életével, és hamar eljut a keserű megállapításig: „Annyi minden nem történt még velem.” (11.) Igaz, hozzáfűzi: „Tudom, hogy rettentően banális. Meg a dolgok nem így működnek.” Ez a higgadt önreflexióról tanúskodó megjegyzés azonban nem gátolja meg hősiünket, a megbecsült törté-

Scolar Kiadó
Budapest, 2015
192 oldal, 2950 Ft

nelemtanárt abban, hogy érettségiző osztálya bankettjén meglebegtesse igazgatójának, talán vissza sem tér a nyári szünidő végén.

A kapuzárási pánikkal küzdő férfinak azonban nincs „bakancslistája”, nincs különösebb elképzelése arról, mit is kellene bepótolnia, kipróbálnia, megvalósítania. A válasz, a megoldás kívülről érkezik, az elhunyt barát, Pörös István egykori élettársa – akivel Porr Benedek sosem találkozott, csupán a haláleset kapcsán keveredtek levelezésbe – bízta meg egy különleges feladattal. Bartolomei Ágota, Pöri szerelme arra kéri, menjen el egy barátnőjéhez, Pöttendi Marához Győrbe, és legyen támasza a gyermekét gyászoló, egyedülálló asszonynak. A dolog groteszk pikantériáját az adja, hogy nem friss tragédiáról van szó: Mara kislánya, az akkor hétéves Sárika huszonegy évvel korábban halt meg, a nő azonban nem tudván feldolgozni a veszteséget – avagy éppen így dolgozva fel azt – naplói alapján újra- és újrátjásza a gyermekkel eltöltött éveket. Sárika hétévente „meghal” és „újjászületik”. A halálzási és születési évforduló között azonban van tizenegy nap, amihez nem tartozik naplójegyzet, ami szó szerint *holt idő* – ebben az intervallumban mindenképpen társra, segítségre van szüksége a férje által is elhagyott anyának.

A saját – üresnek, kispolgárinak érzett – életéből amúgy is menekülni vágyó férfi igent mond a felkérésre. (A döntést tulajdonképpen lélektanilag hitelesíti a tanárember fentebb vázolt élethelyzete, az viszont kétségeket ébreszthet az olvasóban, hogy egy ennyire bensőséges, érzékeny küldetést indokolt-e egy vadidegen nyakába varrni. Nincs egyetlen barátnője sem Marának, sem Ágotának?) Porr Benedek mindenesetre nemcsak döntésével elégedett, hanem azzal is, mikor az internetes kereső nem ad ki egyetlen találatot sem a győri nő nevére: „Arra gondolt, hogy igen, ez tényleg tökéletes. Ez a Mara valóban meghal és újjászületik a lányában hétévente. [...] Kell legyen néhány kis élet az egyetlen nagy során. Neki is erre van szüksége, most már biztosan tudta.” (27.)

II. fázis: sodródás, szemlélődés

Porr Benedek elindul, de nem valamiféle világmegváltó hevülettel, hanem azzal a beletörődő mentalitással, amely előző este a dinnyekonzerves spagetti fölött született meg benne: „Nem ellenkezem a sorssal [...] nem szabad folyton alakítgatni a történéseket csak azért, mert »így szeretném«, meg »nekem így jó.«” (23.)

A történelemtanár olyannyira lemond az önálló elhatározásról, saját véleményéről, hogy innentől gyakorlatilag mindent mások döntenek el helyette: azt, hogy hova megy, mivel megy, hol alszik, mit eszik, mibe öltözik. Saját, megbízható kocsija helyett az autószerelő rátukmál egy legendás, ám roskatag Volgát, Mara a férje elkoptatott rózsaszín ingeit adja rá, más választja a fagyiját, más rendel neki ételt az étteremben. A történelemtanár kvázi „tulajdonságok nélküli emberré” válik (avagy mindig is az volt?), aki akarat és érdemi reflexió nélkül sodródik... Egyedül azért rajzolódik ki mégiscsak az olvasó előtt valamiféle karakter, személyiség, mert a lineáris cselekményvezetést rövid visszaemlékezések szakítják meg. Főképpen gyerekkori, a szülők jellemvonásait felskiccelő jelenetek ezek, esetenként pedig iskolai vonatkozású emlékek: egy tanulmányi verseny (éppen Győrben!) vagy egy osztálykirándulás.

ANéma galambok... szerzője ugyan nem vádolható azzal, hogy túl sok elbeszéléstechnikai trükköt vetne be a narráció izgalmasabbá tétele érdekében, mindazonáltal ezek az asszociatív visszarévedések úgy kölcsönöznek dinamikát a történetmondásnak, hogy közben nem akasztják meg annak feszes ritmusát. A múltbéli mozzanatok felidézése többnyire adekvát, és számottevően hozzájárul a főszereplőről kialakított kép árnyalásához, olykor viszont esetlegesnek, erőltetettnek tűnik a különböző idősíkok eseményeit összekötni hivatott analógia.

Porr Benedekről mindenesetre sokkal többet tudunk meg az emlékeiből, mint a szavaiból, tetteiből, reakcióiból. Pöttendi Mara házában is úgy tölt el másfél hetet, mint egy jól nevelt kísértet. Csak akkor tűnik fel, ha muszáj; félig Gézut, az egykori férjet helyettesítve, félig pedig személytelenül, nem résztvevőjeként, csak tanújaként az újrajátszott eseményeknek. Esőben, hidegben is elmegy fagylaltozni az asszonnyal és a rég halott, képzelt kislánnyal, ha a napló így írja elő, labda nélkül is pingpongozik, ha úgy adódik. Ez utóbbi jelenet félre nem érthető módon idézi meg Antonioni *Nagyítás* című filmjének híres zárójelenetét: a szintén labda nélkül játszott teniszmérkőzést, ahol a meccset csak a kerítésen át szemlélő főhős – mikor belemegy a pantomim-játékba és visszadobja a kirepült „labdát” – hallani kezdi a pattogó hangot. Mintha a Méhes-regényben is metaforikus jelentősége volna a fenti kulcsjelenetnek: az, hogy a férfi komolyan veszi a színjátékot, és teljes beleéléssel ütöget, arra utal, hogy immáron neki is meggyőződésévé vált, hogy a valóság felülírható – csak hit kell hozzá és akarat.

A határozott, sőt, mondhatni, mániákus nő eleinte mintha nem is vágya többre, mint hogy valaki asszisztáljon az általa mélyen átélt rítusokhoz, de a búcsú közeledtével egyre több gesztusa tanúskodik arról, hogy talán nem bánná, ha a férfi vele maradna az előre kijelölt időtartam elmúltával is.

Porr Benedek azonban csak ideiglenesnek tekinti ezt a furcsa, kényszerképzetbe zárt, akváriumszerű világot; tudja, hogy milyen fontos szerepet kapott, de azzal is tisztában van, hogy a kiszabott napok leteltével visszatér majd a másik, „rendes” életébe, ahonnan érkezett. Sárika „újrászületésének” másnapján tehát már Volgáján robog céltalanul az ismeretlenbe, egészen addig, amíg eszébe nem jut, hogy tulajdonképpen mindig is szeretett volna stoppolni, csak nem volt hozzá bátorsága. Így aztán autóját az útszélen hagyja, s hamarosan már egy Máramarosszigetnek tartó Volvo utasa. Útitársai – egy vidám, nagyszájú lány, Luca és a szarkasztikus humorú Doktor – rákérdeznek a nevére, de mivel azt túl hosszúnak találják, felszólítják a tanárt, hogy válasszon magának becenevet, s ő kedvenc indiánregénye emlékére Sam Hawkins keresztnéve mellett dönt. A páros azonban félreérti, és innentől Szemnek szólítják Benedeket, ennek megfelelően pedig új feladatot is kap: nézni, figyelni és vigyázni másokra.

Minthogy a név mindig az identitás szimbolikus megfelelője, mintegy az individuum foglalatja, ezzel a gesztusával a regény főszereplője végképp lemond önonazonosságáról. Erről árulkodik a következő részlet is: „Szem majdnem olyan, mint Bartolomei Ágota vagy a múltban élő Mara, az újra és újra megszülető Sárika. De még az sem kizárt, hogy olyan, mint Magdi [P. B. felesége], aki három éve elutazott, és bár Porr Benedek tudja, hogy Angliában él és dolgozik, igazából a mostani valójában a számára nem létezik. Nevek csupán.” (112.)

A *Néma galambok...* talán legellentmondásosabb vonása, hogy főhőse úgy akar magára találni, hogy fokozatosan felszámolja saját személyiségét. Nemcsak otthonát, szülővárosát és ismerőseit hagyja oda, hanem a múlt terheitől is igyekszik szabadulni: apja tekintélyelvű nevelésétől, valamint attól a büntudattól, mely anyja betegségével szembeni tehetlenségéből fakadt. Tévedés volna azonban azt gondolni, hogy az elszakadás, eltávolodás tudatos, reflektált folyamat ebben a regényben. Benedek csak sodródik, majdhogynem öntudatlanul...

Doktornak és Lucának azonban vannak terveik, nem is akármilyenek, és innentől kezdődne a könyv hátoldalán beharangozott krimi, amely kifejezés azonban nemhogy műfajmegjelölésként, de még a regényvilág hangulatát meghatározandó szóként sem állja meg a helyét. Igaz, van gyilkosság, pontosabban csak kísérlet történik rá, de nem valószínű, hogy létezik olvasó, aki a második gyanús telefonbeszélgetés és a harmadik elejtett megjegyzés után ne sejténé meg, hogy mire készül az állítólagos műkereskedő és társa.

Egyébiránt nem is azzal van gond elsősorban, hogy ettől a narratívától idegen minden rejtélyesség, s így a pisztolylövés is „nyílt színen” dörög el, tehát tudjuk, mi történt, hogyan

történt, ki a gyilkos – ez szerzői intenció kérdése. A gond inkább a hiteltelen motivációval van: sokat sérül a szöveg plauzibilitása az ilyen indokolatlan fordulatok következtében. Hiszen az a Porr Benedek, akinek eddig egyetlen saját döntése, markáns véleménynyilvánítása sem volt, miért válik hirtelen hőssé, miért akarja mindenáron megakadályozni a nyugdíjas házaspár kifosztását? Esetleg azért, mert az értékes festményekkel telezsúfolt ház ura, Hans emlékezteti az édesapjára? Vagy egyszerűen arról van szó, hogy a regény főhőse a maga visszafogott, csendes módján is az „igazság bajnoka”, a „gyengék védelmezője”?

Tartok tőle, hogy inkább csak a dramaturgia kívánja így. Porr Benedeknek – így, vagy úgy, de – *meg kell halnia*. Még hozzá azért, mert ebben a pontban kulminálódik az individuuum önfelszámolása. Az a gondolati-szerkezeti ív, amely a regény oldalain felépült, szükségszerűen ide vezet, itt ér véget. Nem véletlen, hogy a halál motívuma újra és újra felbukkan a szövegben: kezdve Pöri halálhírével, folytatva a főhős szüleinek, majd Sáríkáknak a halálával, de még az autóban utazó kutyára is úgy szólnak rá gazdái, hogy „Meghalsz!”. (Mint ahogy később valóban meg is hal a névtelen eb: Porr Benedekkel együtt lövik le.)

III. fázis: beletörődés és megnyugvás

A történelemtanárral ugyan golyót kap a fejébe, de túléli, ahogy Sam Hawkins a skalpolást. Két hónap elteltével, mikor magához tér a kómából, Tisza Viktor gróf kastélyában, egy magánszanatóriumban találja magát. Csodával határos életben maradása azonban nem tölti el diadalmas örömmel, nem siet integrálódni a visszakapott realitásba: a kastély-kórház tiltott részein kóborog, kihasználva, hogy senki sem figyel rá. „Úgy lehetett jelen, hogy igazából ott sem volt. Mintha hosszú öntudatlansága során megszerette volna ezt a köztes létállapotot.” (169.)

Pedig ott van a sosem-látott Bartolomei Ágota is, aki önzetlen segítségével, odaadó ragaszkodásával egyértelművé teszi, hogy a halálból visszatérő tanárnak volna lehetősége új életet kezdeni párkapcsolati téren is. A férfi azonban passzív marad, ami egyenértékű a diszkrét elutasítással – mint ahogy korábban ugyanígy reagált Mara, Luca és a román Maria felajánlkozására is.

Porr Benedek „úgy érezte, itt az ideje, hogy megint saját élete, vagyis saját titkai legyenek” (174.), ezért hazafelé veszi az irányt. Tisza Viktor, aki saját autóján szállítja otthonáig, így búcsúzik tőle: „Folytatjuk. Úgyis minden folytatás. Maga tudhatja a legjobban.” (185.) És valóban, a tanárt nem vadonatúj élet várja, hanem a régi folytatása: ugyanaz a város, lakás, munkahely, amit otthagytott. Ugyanakkor a jól ismert házba lépve Magdi, a felesége fogadja, kollégája, Atkár pedig (akinek nyilván nem véletlenül hallatszik ki nevéből az akta szó) bevallja, hogy egykor jelentéseket írt Porr Benedek apjáról. Tehát – még ha katarikus fordulatról nem is beszélhetünk – talán mégsem volt eredménytelen ez a céltalannul, vaktában megkezdett utazás. Annál is inkább, mivel a regény utolsó bekezdésében hősünk már nem gyötri magát egzisztencialista gondolatmenetekkel, lételméleti kérdésfeltevésekkel, hanem olyan banális problémák foglalkoztatják csupán, mint például az, hogy „megveszekedettten éhes”... (189.)

A Néma galambok utcája ha nem is lebilincselő, de érdekes regény, amelynek legfőbb erénye, hogy nem blöfföl: nem akarja többnek mutatni magát, mint ami valójában. Másképpen fogalmazva – ahogy a regényben Mara mondja a tanárról – ez a regény képes „a halál, a gyász és aztán az új élet misztikumát egyfajta letisztult hétköznapisággá desztillálni”. (162.)

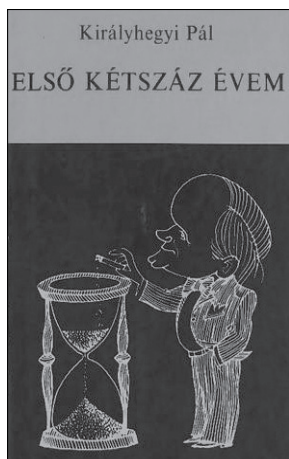
Lássuk be: nem lehet minden nap vasárnap.

KÉSZ KABARÉ

Királyhegyi Pál: Első kétszáz évem

Vannak a magyar kultúrtörténetben olyan figurák, akiknek a nevét talán nem túl sokan hallották, mégis szinte mindannyian tudnánk említeni egy-egy hozzá kapcsolódó történetet, veretes mondatot – legfeljebb azt nem tudjuk, hogy pontosan kitől származik. Királyhegyi Pál tipikusan ilyen alak: neve jórészt csak az idősebb korosztálynak csenghet ismerősen, azonban akad egy-két olyan anekdota, amelyek valamelyest a kulturális emlékezet részét képezik. Bizonyára sokan hallották már ilyen-olyan formában a „sürgős volt az utam, nehogy lekéssem az auschwitzzi gyorsot” mondatot, vagy ismerős lehet az 1950-es években Sztálinnak küldött állítólagos távirata („A rendszer nem vált be, stop. Tessék abbahagyni, stop. Királyhegyi”). Utóbbi üzenet valószínűleg sohasem ért célba (sőt, bizonyára postára sem került), de mégis szájhagyomány útján terjedt, és a pesti humor legendáriumának egyik alaptörténetévé vált. Valószínűleg kevesen olvastak Királyhegyit, holtott igen termékeny szerző volt: az 1930-as évektől az 1981-ben bekövetkezett haláláig majd’ negyven könyve jelent meg, igen sok napilapban és folyóiratban publikált, és olykor a rádióban, illetve a televízió képernyőjén is szerepelt. A magyar kabaré azon nemzedékének egyik jeles figurája volt, amely még a második világháború előtt kezdte pályafutását, és az 1945 utáni – főként szocialista korszakbeli – humor fontos, sokáig legendásnak számító, manapság már azonban inkább csak a nosztalgikus emlékezet részét képező alkotója lett. Királyhegyi mellett olyan, nagyjából ugyanebbe a nemzedékbe sorolható szerzők, előadók említhetők meg, mint Kellér Dezső, Tabi László vagy Kazal László.

Különös, alaposan dokumentált, mégis megírásra váró történet a magyar kabaré története, amelyhez bár igen bő forrásanyag áll rendelkezésre Nagy Endre könyvétől a különböző humoristák, színpadi emberek visszaemlékezéseiig, sőt monográfiák is születtek róla (elsősorban Bános Tibor tollából), mégis valahogy hiányérzetünk támadhat, ha a korszakkal és a műfajjal foglalkozunk. A legfeltűnőbb jelenség az, hogy rendkívül nehéz, már-már lehetetlen elválasztani a valódi eseményeket a körülöttük lévő legendáriumtól, sztorizgatástól és nosztalgikus emlékeztetéstől. A magyar kabaré története egyrészt tipikusan mitikus történet a hajdani aranykorral (Nagy Endre és Békeffi László Pódium Kabaréinak korszakával, amelyekben olyan szerzők dolgoztak – és időnként akár még fel is léptek –, mint Karinthy Frigyes, Szép Ernő, Heltai Jenő vagy Gábor Andor), a szocialista időszak ezüstkorával (a kabarék műsorán többek közt az előző bekezdés végén említett figurákkal), valamint a későbbi, egyre hanyatló bronz- és vaskorokkal. Másrészt a kabaré története mintha maga is kabaréjelenetekből állna, amennyiben a különböző korszakok humoristáinak visszaemlékezései olyan imázsépítő és -fenntartó szto-

K. U. K. Kiadó
Budapest, 2015
335 oldal, 3490 Ft

rikra épülnek, amelyek gyakran igencsak emlékeztetnek az általuk írt vagy játszott jelenetekre és figurákra. A róluk született, monografikus vagy gyűjteményes szándékkal készített könyvek (Bános Tibor művein kívül még Kalmár Tibor szövegei említhetők) pedig gyakorlatilag újrameséli ezeket az anekdotákat, mintegy észrevétlenül változtatva át a kabaré alakjainak anekdotáit a magyar kabaré történeti mítoszává.

Királyhegyivel kapcsolatban Kalmár Tibor elmeséli, hogy bár igencsak jó író volt (szerinte 1947-es *Mindenki nem halt meg* című könyve, ha angolszász nyelvterületen látott volna napvilágot, akár Nobel-díjat is kaphatott volna), valódi közegének mégis „az asztal”, a Fészek Klub társasága számított, ahol minden este népes kompánia gyűlt köréje, hogy meghallgassák történeteit. Kalmár visszaemlékezésében Királyhegyi és hallgatósága (neves újságírók, rendezők, színészek) máris erőteljes mitikus távlatot kap: az apró termetű humorista olyan színészóriások közt tudott a társaság középpontja lenni, mint Latinovits, Darvas Iván vagy Ruttkai Éva, és sokan ismeretlenül is, afféle „turistaként” látogattak a Fészekbe, hogy hallhassák Királyhegyi anekdotáit.¹

Az eredetileg 1979-ben megjelent *Első kétszáz évem* Királyhegyi önéletrajzi kötete, amely gyermekkorától nagyjából az 1970-es évekig (de részletesebben inkább csak az '50-es évekig) mutatja be a szerző pályafutását és hányattatásait. A szöveg viszonylag pontosan követi az elbeszélő életútját, de nem annyira a fejlődésre, az egyéniség megtalálására helyezi a hangsúlyt (ebben az értelemben nem tekinthető klasszikus önéletráfnak), sokkal inkább egyfajta pikareszkyszerű anekdotagyűjtemény, Királyhegyi meglehetősen kalandos életének szórakoztató bemutatása. Királyhegyi lényegében végig- és túlélte a 20. század legfontosabb eseményeit. A könyv története szerint a Tanácsköztársaság idején szerelmi bánata miatt úgy döntött, hogy bevonul vöröskatonának, ám mire összekapta volna magát, már Horthy került hatalomra, ő pedig egy barátjával kivándorolt – előbb Olaszországba, majd onnan Amerikába. Itt különféle munkákat végzett több-kevesebb sikerrel, az 1920-as évek végétől Hollywoodban szaktanácsadóként és gagmanként dolgozott, majd hazatért, színdarabokat írt, többek közt a *Pesti Naplónál* és az *Új Időknél* újságíróskodott, és több londoni kitérő után a '40-es években végleg hazaköltözött – itt, e fejezet végén hangzik el az ominózus mondat az auschwitz gyorsról. Az 1944–45-ös eseményeket, Királyhegyi deportálását, a különböző koncentrációs táborokat és szerencsés megmenekülését bemutató szakasz a könyv mintegy harmadát teszi ki, a következő évtizedekre azonban már jóval kevesebb terjedelem jut: a Rákosi-korszak idején elszenvedett kitelepítésről még viszonylag hosszabban olvashatunk, az utána következő évtizedek történetéről azonban csupán néhány sztorit, humoros anekdotát kapunk.

A könyv legérdekesebb részei kétségkívül az említett, deportálást és haláltáborokat megjelenítő fejezetek. Nemcsak azért, mert Királyhegyi viszonylag hosszan, a szemtanú perspektívájából mutatja be a koncentrációs táborok világát (a szerző többek közt Auschwitzot és Buchenwaldot is megjárta), hanem amiatt is, mivel bár a témából adódóan óhatatlanul elkomorul a könyv hangulata, mégsem változik meg teljesen az intonáció: az anekdotázó, olykor humoros történetmesélés itt is megmarad, meglehetősen erős feszültséget képezve a szöveg témájával. E jelenséget könnyen lehetne úgy értelmezni, mint a Kádár-korszak holokausztot elhallgató, jelentőségét relativizáló tendenciáinak egyik különös példáját, és mindezt hozzákapcsolhatnánk a korabeli magyar politikai kabaré „óvatosan odamondogató”, a rendszeren mindig szigorúan belül maradó tendenciáihoz (ami, talán mondanom sem kell, homlokegyenest ellenkezik a kabaré mitikus történeteinek „bátor rendszerellenességet” hirdető narratívájával). A holokauszt és a humor találkozását teljesen más irányból is magyarázhatnánk, és – szintén a korszaknak, az 1970-es

¹ Kalmár Tibor: *A nagy nevetettek. Sztorik a pesti éjszakából*. Kossuth, Budapest, 2010, 102–115. Kalmár visszaemlékezésében és anekdotafüzérében természetesen szerepel a kritikám elején említett két Királyhegyi-féle bonmot (az auschwitz gyors és a Sztálin-távirat) is.

évek második felének közegébe helyezve – Kertész mellé állíthatnánk, mint olyan szerző mellé, aki igen korán kísérletezni mert a holokauszt ironikus feldolgozásával. Jellemző példa, hogy az Origo internetes portál 2015. január 27-én (azaz a holokauszt nemzetközi emléknapján) közölt, a holokausztirodalomról szóló rövid válogatásában Királyhegyi Kertésszel párhuzamba állítva szerepel. A cikk írója szerint „[h]a Kertész kifinomult ironiája megrendíti, esetleg megdöbbeníti az olvasót, akkor Királyhegyi groteszk, néhol harshány humora akár felháborodást is kelthet egyesekben. És már ott is vagyunk a megrázó kérdésnél: lehet-e a humornak határokat szabni?”²

Mindkét megközelítés problémás azonban, ugyanis a koncentrációs tábor bemutatás szakasz lényegében Királyhegyi egy másik könyvének, a korábban már említett, 1947-ben napvilágot látott *Mindenki nem halt meg* című memoárnak az átvétele. A két szöveg majdnem szó szerint megegyezik, a későbbiben csupán apróbb stilisztikai változtatások, húzások vannak. Ez egyébként jelöletlen átvétel, az *Első kétszáz évem* egy későbbi jelenetében, a kitelepítést bemutató szakaszban az egyik szereplő említi ugyan, hogy van egy régebbi Királyhegyi-könyv *Mindenki nem halt meg* címmel, de a szerző elhallgatja, hogy ez tulajdonképpen a mostani mű előző mintegy 120 oldalát tartalmazó hajdani memoár volna.

A *Mindenki nem halt meg* gyakorlatilag teljesen elfeledett könyv, amely különös módon messze nem lóg ki annyira a háború utáni magyar holokausztirodalomból, mint azt első pillantásra gondolnánk. Ekkoriban ugyanis igen sok, nagyon vegyes hangnemű és színvonalú mű jelent meg a közelmúltról: túlélők beszámolóí, újságírók riportkötetei és visszaemlékezései, az eseményeket magyarázni kívánó történelmi munkák, valamint regények. Az ekkoriban publikált szövegek mennyiségi arányát jól mutatja, hogy Geyer Arthúr 1958-ban kiadott, a zsidóüldözésről szóló műveket összegyűjtő bibliográfiája az 1945 és 1948 közötti időszakból több mint kétszáz tételt tartalmaz (az ezt követő évtizedből azonban már jóval kevesebbet, mindössze néhány tucatot).³ E művek között nem egyedül Királyhegyi könyvében jelenik meg a humor. Mai szemmel, a holokauszt körüli diskurzus mai előfeltevései felől igen különös szövegek láttak ekkor napvilágot, amelyekben az iszonyatos események több-kevesebb humorral ábrázolódnak – ilyen például Fóthy János *Horthyliget* című memoárja, Török Rezső regénye, az *Enyv és szappan*, a *Nevezzünk Hitleréren* című viccgűjtemény vagy Borisz Jefimov ekkoriban megjelentetett karikatúrakötete, a *Hitler-banda*.⁴

Persze e kötetek alapján túlzás lenne azt állítani, hogy a humoros ábrázolásmód a korszakban bevett forma lett volna, sokkal inkább arról lehet szó, hogy még nem formálódtak ki azok a konvenciók, tilalmak és megkötések, amelyek a későbbi (és jórészt a mai) szemléletmódunkat már óhatatlanul meghatározzák. Pontosabban a korszakban sokan, sokféleképp, leggyakrabban a saját korábbi diskurzusuk és írásmódjuk felől igyekeztek számot vetni a történetekkel. Ahogy például a Mauthausenbe deportált újságírók, politikai aktivisták (Parragi György, Millok Sándor, Buchinger Manó stb.) általában valamilyen baloldali metanarratívába illesztve, saját politikusi, tudósítói szerepüknek megfelelően mutatták be hányattatásaikat, mások a korábban is működtetett műfajaik – például a pikareszk kalandregény, a romantikus szerelmi történet vagy éppen az anekdotafűzér – diskurzusában jeleltették meg a közelmúlt eseményeit. Királyhegyi szövegének 1947-es változata alapvető-

² Scheer Katalin – Pálos Máté: *Akik kiírták magukból Auschwitz poklát*. <http://www.origo.hu/kultura/20150126-valogatas-olyan-irok-muveibol-akik-maguk-is-megjartak-auschwitzot.html> (letöltve: 2015. szeptember 10).

³ Geyer Arthúr: *A magyarországi fasizmus zsidóüldözésének bibliográfiája 1945–1958*. A Magyar Izraeliták Országos Képviseletének Kiadása, Budapest, 1958.

⁴ Fóthy szövegéből részletet lásd: *Jelenkor*, 2014/11, 1163–1172. Török Rezső könyvéről: Kisantal Tamás: *Egy elfeledett magyar holokausztregény tanulságai*. Török Rezső: *Enyv és szappan* (1945). *Jelenkor*, 2015/3, 335–345.

en egy humoros pikareszk, amelynek komikuma egészen hátborzongatóan viszonyul tartalmához és a könyv körüli kontextushoz. A mű ugyanis különös módon egyszerre akar vidám és komoly lenni, párhuzamosan állítja be magát a múlt eseményeinek objektív tudósítójaként és szórakoztató regényként. E kettősség már a korábbi kiadás fülszövegén is árulkodó: „Ez a regény nem élményregény, hanem a regény olvasása élmény. Nemcsak az derül ki a (...) regényből, hogy a német gyilkosok nem tudtak megölni mindenkit, hanem az is, hogy még a borsón is lehet szépet álmodni, hogy volt humor és volt öröm még a legszörnyűbb német haláltáborokban is. Szerelem, izgalom, száguldó események, derű és borzalom váltakozik Királyhegyi Pál regényében, amely a magyar kiadással egyidejűleg jelenik meg angol, német, francia és olasz nyelven.”⁵ Az ajánló első mondata mintegy a kor háborús beszámolóí közül szeretné kiemelni a szöveget, hangsúlyozva annak esztétikai értékét (az „élményregény”, illetve „élményirodalom” terminusokat általában a munkaszolgálatos, koncentrációs táborbeli beszámolók műfaji jelölőjeként használták ekkoriban), míg a következő hatásvadász megjegyzések (főként a kissé blaszfémül eufemisztikus „borsón is lehet szépet álmodni” fordulat) ismét inkább regényszerűsége miatt ajánlják az olvasó figyelmébe Királyhegyi szövegét. Az ajánló végi külföldi megjelenéseknek nem táltam nyomát, valószínűleg csak kiadói reklámfogás lehetett.

Az 1947-es kiadás külsejében is alaposan különbözik a későbbitől: címlapján például kissé hatásvadász háborús képet, a túlélés szellemét hirdető festményt láthatunk, amelyen egy szétszakadt szögcsdrót mellett halott vagy legalábbis legyőzetett német katona fekszik, aki előtt egy szakadt ruhás kisfiú kezeit az ég – és az alapvetően sötét tónusú festmény háttérében lévő fény – felé emeli. Megjegyzendő, hogy a címlapon lévő jelenetnek gyakorlatilag semmi köze a könyvhöz, sem a kép hangulata, sem az általa ábrázolt tartalom nem jellemző a műre, és a kötet drámai, tragizáló illusztrációi erős kontrasztot alkotnak a szöveg meglehetősen ironikus stílusával.

A deportálás és a táborok bemutatása ugyanis Királyhegyinél valamiféle „kabarékontextusba” helyeződik. Nem abban az értelemben, hogy a szerző kabarét csinálna a szörnyű eseményekből, hanem inkább azt a szituációt jeleníti meg újra és újra, amely a klaszszikus kabaréjelenetek állandó eleme: a kissé naiv, de alapvetően élelmes és találékony kisember idegen, fenyegető helyzetbe kerül, és ott a szerencsének, valamint saját alkalmazkodóképességének, találékonyságának köszönhetően képes életben maradni, a kedvezőtlen eseményeket a saját javára tudja fordítani. A következő részlet jól illusztrálja ezt. A jelenetben gyalog hajtják a magyar határhoz a deportáltakat, hogy onnan tovább szállítsák őket Németország felé (majd még tovább Auschwitzba). A foglyok közül néhányan, köztük az elbeszélő is, kilépnek a sorból, és észrevétlenül igyekeznek némi élelmet szerezni a helyi lakosságtól. Királyhegyi egy öregasszonytól kap egy darab lekváros kenyeret, de miközben igyekszik visszajutni a sorba, egy keretlegény észreveszi.

„A szokás ilyenkor az volt, hogy az üldözött rohant, a keretlegény, aki jól táplált volt, fiatal és lelkes, még jobban szaladt, rendszerint utol is érte a menekültöt, és addig verte a puskatussal, amíg mozgott. De ha unta a hosszú lejárattól, bár mulatságos verést, egyszerűen belelőtt az illetőbe, mert parancs szerint nem kellett a halottakról elszámolni. (...)”

A baka rohant felém, bennem megfagyott a vér, aztán eszembe jutott valami. Lázás izgalommal intettem a katonának, hogy jöjjön gyorsabban, mire ő tünődve lassított, nem értette, miért siettetem a saját agyonverésemet. Én azonban izgatottan integettem, egyre türelmetlenebbül hívtam közelebb, és amikor közvetlen közelében volt, feldúltan súgtam neki:

⁵ Királyhegyi Pál: *Mindenki nem halt meg*. Globus Hírlap- és Könyvterjesztő Vállalat Kiadás, Budapest, 1947.

– Gyorsan tűnjön el, ne kérdezzen semmit!

A keretlegény megzavarodott, eszébe se jutott ütni, hanem beállt a sor mögé, és menetelt tovább velünk. Fél óra múlva hátranéztem, mire láttam, hogy még mindig ugyanott lépked, a furcsa talányon rágódva.” (*Mindenki nem halt meg*, 54.; *Első kétszáz évem*, 201–202.).

Az epizód részint a kabarék világát, részben pedig a burleszkfilmeket idézi. Szinte azonnal eszünkbe juthat mondjuk a Chaplin-filmek csavargó-rendőr ellentéte és a köztük kibontakozó mulatságos üldözések, ahol mindig az akkurátus, de kissé nehézfejű rendfenntartó húzza a rövidebbet. Nem az a kérdés, hogy vajon a valóságban megtörtént-e, amit olvasunk, illetve így zajlott-e le. Ezt nyilván csak Királyhegyi vagy a többi fogoly (már aki megérte közülük a háború végét), esetleg maga a keretlegény tudná megmondani. Inkább az az érdekes, ahogy az események ebbe a kabarékontextusba és -retorikába tevődnek át, és bár jelentőségük, szörnyűségük nem lesz kisebb, teljesen más színezetet kapnak, mint amit mai olvasóként megszokhattunk: nem annyira történések reménytelen iszonyata, hanem a kisember leleményessége, a buta hatalom feletti győzni tudása válik dominánssá. Persze valódi hatásuk abban van (és emiatt válnak nagyon sajátos kabarékká), hogy itt a kisember hányattatásainak célja, az elnyerhető legnagyobb, sőt egyetlen jutalom a pusztán túlélés: esélye sincs az őt eltipró hatalommal szembeni győzelemre, csupán átvészelve az egymás után következő életveszélyes helyzeteket.

Nemcsak a szituációkra jellemző a kabaréhumor, hanem a szöveg retorikáját is egyfajta könnyed stílus lengi be, ugyanez a „kisemberi” szemléletmód, amely tisztában van az események borzalmával, de flegmán, mindenből viccet csinálva igyekszik túlélni. Egy későbbi jelenetben például a következő különös leírást és párbeszédet olvashatjuk:

„Az utazás úgy kezdődött, hogy két napig állt a vonat. Volt, aki tudta, hogy azért, mert a légitámadások megrongálták a síneket, volt, aki nem tudott semmit. A vonat állt. Hideg szél fújt be a nyitott marhavagon ajtaján.

Két SS-fiú őrzött minket, akik közül az egyik kitűnően tudott magyarul, mint-hogy magyar volt. Jóindulatú embereknek látszottak, és nem sokat törődtek velünk.

Kétnapi ácsorgás után megindult a vonat. Udvariasságból megszólítottam a magyar SS-fiút:

– Hova visznek bennünket, uram?

– A megsemmisítő táborba.

– Végre egy jó hír. És meddig tart az út?

– Bizonytalan. Háború van.” (*Mindenki nem halt meg*, 90.; *Első kétszáz évem*, 231.

– a fentiekben a második változatot idéztem, amely az elsőhöz képest néhány apróbb, alapvetően stilisztikai korrekciót tartalmaz.)

A szakasz nyitómondatának szarkasztikus ellentéte végig fennmarad és fokozódik: a magyarul kitűnően beszélő magyar SS-legénnyel való párbeszéd tréfás ríposztja („Végre egy jó hír”) pedig akár egy kabaréjelenetben is megállná a helyét. Az utazás további része és a megérkezés, majd a táborbeli életet bemutató szakasz egyre komorabb lesz ugyan, de a szerző, ahol csak lehet, igyekszik becsempészni egy-egy apróbb vagy harsányabb poént, tréfás megjegyzést, minden borzalom ellenére valahogy mégis „bensőséges”, olykor egyenesen optimista marad a hangnem.

Az ilyesfajta ábrázolás, mint mondtam, nem egyedülálló a korszakban, más humorista túlélők is hasonlóképp jelenítették meg viszontagságaikat. Nem voltak kevesen, hiszen a magyar kabaré számos jelentős figuráját politikai megnyilvánulásai következtében vagy éppen származása folytán munkaszolgálatra vagy koncentrációs táborba kényszerítették.

Előbbire példa lehet Békeffi László, akit 1943-ban Sopronkőhidára, később Dachauba internáltak politikai kabaréi miatt, az utóbbira pedig számos személyt említhetünk: például származásuk miatt Kellér Dezső vagy Tabi László is munkaszolgálatosként élte túl a háborút. Tabi nevezetesen is sokszor előadott karcolata, a *Mit tud egy vödör?* igen hasonló Királyhegyi történeteihez: a szöveg főszereplője egy vödörrel a kezében gyalog tér haza a Don-kanyarból, és egyetlen hatósági személy sem állítja meg, mivel mindenki azt hiszi, csupán a közelbe megy, hogy vizet hozzon (a karcolat végén pedig slusszpoénként kiderül: a vödörnek még csak feneké sincs).⁶

Királyhegyi művének első változata, a *Mindenki nem halt meg* a hazatéréssel ér véget. A könyv viszonylag megnyugtató lezárást kap: kiderül, hogy a szerző legkedvesebb rokonai, családtagjai mind életben maradtak, sőt a legutolsó jelenetben szerelmével, Évával is újra találkozik. A mű ezen változata tehát kerek, lezárt történet, amelyben a munkaszolgálatra való behívástól a deportálás és a koncentrációs táborokban eltöltött időszak kalandosra és hányattatásain át a hazatérésig és a „hepiendíg” tart – mint valamiféle bahtyini próbatételes kalandregény késői változata. Am onnantól, hogy a *Mindenki nem halt meg* az *Első kétszáz évem* betétszövegévé válik, a szöveg némiképp átértelmeződik: a holokausztbetét az életút egyik állomása lesz, és az egész mű sokkal inkább a pikareszk műfaji jegyeit veszi fel. A megváltozott kontextust a könyv kinézete is jelöli: míg az 1947-es mű borítóján és illusztrációján realisztikus, tragizáló tónusú képek szerepeltek, az újabb, Kaján Tibor-féle rajzok erőteljesen karikatúrisztikusak, sokkal inkább a történetek komikumát hangsúlyozzák.

Királyhegyi figurája afféle naiv (vagy inkább álnaiv) kisemberként csetlik-botlik végig a történelem legszörnyűbb évtizedein, szerencséjének és élelmességének köszönhetően mindent túlél. Hosszan lehetne idézni hasonló részleteket, amelyek egészen hasonló struktúrájúak – és ami a lényeg: nemcsak a holokausztbetétből, hanem az *Első kétszáz évem* teljes szövegéből. E történetekben általában a főszereplő-író valamilyen fenyegető akadályal szembeesül (a kezdeti fejezetekben általában az éhezés, pénztelenség, esetleg nőügyek, később, a háború alatt konkrét életveszély, aztán az 50-es években a kitelepítés és a kommunista rezsim visszasságai), és valamiféle „civil kurázi”-t, kisemberi ügyesség révén olykor legyőzi, olykor pedig szimplán „megússza” az eseményeket – vagyis életben marad. A viszontagságokat bemutató történetek mellett a szöveg telis-tele van a szerző híres kortársait és a velük való ismeretséget bemutató anekdotákkal: az 1930-as években Hollywoodban az elbeszélő állítása szerint nemcsak az álomgyár magyar hírességeivel ismerkedik össze, de rövid rész szól például Chaplinnal való találkozásáról is, majd az 1930-as évek vége pesti szellemi életéről és alakjairól, Karinthyról, Rejtőről, Szép Ernőről, Herczeg Ferencről stb. szóló anekdoták olvashatók, ezt követi a korábbi memoár teljes szövege, hogy utána következzen a háború utáni időszak és a kitelepítés szintén ilyen hangnemben megírt szakasza. A kitelepítést és az 1950-es éveket bemutató rész egyébként meglehetősen rövid: leginkább tréfás vidéki történetek gyűjteménye, ahol nem is annyira a száműzetésen és a politikai deportáltak sanyarú sorsán van a hangsúly, sokkal inkább a világot járt, nagyvárosi polgár kalandjain a vidéki faluban. Vicesztorikat olvashatunk például a helyi parasztok viselkedéséről, az elbeszélő és a háztáji állatok viszonyáról, amelyek szellemesek, jópofák, de valahogy súlytalanok, a második világháborús résznél sokkal kurtábbak és kedélyesebbek. Az adomázás egyébként a könyv legvégére egészen eluralkodik, itt már szerkezetileg is átbillen az egyensúly, a mű sztorizgatásba megy át, bizonyos történetek pedig ismerősek lehetnek Királyhegyi más, 1970-es évekbeli karcolat- és anekdotagyűjteményeiből.

Az *Első kétszáz évem* tehát egészen különös hibrid: az önéletrajz, a holokausztmemoár, a pikareszk, az anekdota- és a karcolatgyűjtemény együtt alkotják a szöveget. Messze nem

⁶ Tabi László: *Mit tud egy vödör?* In: *Uó.: Színem java*. Szépirodalmi, Budapest, 1970, I. kötet, 13–15.

remekmű, még a saját műfaján belül sem. Legjobb pillanataiban benne van ugyan az a komikust az abszurdal vegyítő, a dolgok képtelenségét éppen kicsavart szemléletmódja révén felerősítő attitűd, amely például, hogy egy kelet-európai analógiát hozzak, Hašek *Švejk*jében olyan jól működik. A párhuzam egyébként nem véletlen: a korabeli kabarédiskurzuson kívül ez is lehetett a könyv inspiratív forrása, ugyanis Hašek műve magyarul először 1945-ben látott napvilágot az Anonymus-kiadónál *Infanteriszt Švejk* címmel, és nem kizárt, hogy Királyhegyi már a *Mindenki nem halt meg* írása idején olvasta. Az *Első kétszáz évemben* még erőteljesebb *Švejk*-hatás figyelhető meg, amely a könyv illusztrációin is látszik: a rajzoló, Kaján Tibor munkái egyrészt a tipikus, Ludas Matyi-féle képi ábrázolásmód példái, másfelől néha egész konkrét rokonságot mutatnak Josef Lada *Švejk*-illusztrációival is (Lada grafikái ekkor már Magyarországon is ismertek voltak, a regény 1957-es hazai kiadása már a cseh grafikus rajzait tartalmazta). Ám amíg Hašeknél az anekdota használata olyan szöveggépző elem, amely folyamatosan kontrasztot alkot az eseményekkel, a háborús történeteket a hétköznapi, kisszerű és mégis emberi komikummal ellentétezi, és így emeli ki az előbbieket abszurditását, addig Királyhegyinél az anekdotizmus hajlamos öncélúvá válni, saját és a magyar kabaré mítoszát építgető szövegelemmé lenni.

A könyv legerősebb része mindenképp a holokausztot bemutató szakasz, itt a sztorizgatás (talán a téma és annak közelsége miatt) súlyt kap, a holokauszt a kabarédiskurzusba helyezve egészen megdöbbentő hatást kelt. Ezt egyébként a mű 1985-ös, Maár Gyula rendezte filmváltozata is jól illusztrálja, amely jórészt csak a holokausztrészt, illetve az azt megelőző pár év eseményeit vette át, és maga is apró, humoros jelenetekcskék kissé kusza halmaza lett, egészen a mű második feléig, a sokkal erősebb, szerkezetileg egységesebb deportálás- és lágerrészig. Királyhegyi könyvének egésze tehát inkább afféle szórakoztató és izgalmas kordokumentum: nemcsak a szerző életének vagy a magyar történelemnek, hanem a magyar kabaréirodalom egy már elfeledett beszéd- és szemléletmódjának illusztrációja. Sőt, talán ennél is több: a magyar kabaré és a holokauszt találkozása olyan, eddig még fel nem tárt terület, amely nem csupán a fent említett műveknél (Királyhegyi, Török, Tabi stb. munkáiban) mutatható ki, de jó eséllyel például Szép Ernő *Emberszag* című memoárja is újraolvasható e diskurzus felől, vagy bizonyos későbbi filmek (például az 1954-es *Fel a fejfel* vagy az 1961-es *Két félidő a pokolban* Garas Dezső által játszott komikus zsidófigurája stb.) megmutatják e szemlélet- és ábrázolásmód továbbélését.⁷ Mindenképpen örvendetes hát, hogy újra kezünkbe vehetjük Királyhegyi művét, amely egyszerre olvasható memoárként, humoros kalandregényként, a magyar kabaré mítoszát építő anekdota-gyűjteményként és holokausztbeszámolóként – s hatását éppen e műfajok látszólagos összeférhetetlensége okozza.

⁷ Egyébként Tabi Lászlónak van egy *Fiatalkorom története* című memoárja, amely nagyon hasonló Királyhegyi 1979-es művéhez: a szerző humoros hangnemben mutatja be ifjúkori hányattatásait és az ukrainai munkaszolgálatot. A mű először 1982-ben jelent meg, de a szöveg végén 1946–47-es évszám található. Sajnos még nem sikerült adatot találnom arról, hogy valóban 1946-os-e a szöveg. Az mindenesetre nem kizárt, hogy az 1982-es megjelentetéséhez hozzájárult Királyhegyi könyvének három évvel korábbi kiadása. (Tabi egyébként emberként nem kedvelte különösen Királyhegyit.) Vö. Tabi László: *Fiatalkorom története*. In: *Életem és egyéb ügyeim*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982, 5–134.

A SOHA EL NEM JÖVŐ EURÓPAI KALIFÁTUS

Michel Houellebecq: Behódolás

Ha valaki olvasott már bármit Michel Houellebecq prózai munkásságából, amely szinte teljes egészében elérhető már magyarul, akkor hamart fel fogja ismerni a szerző jellegzetes stílusát.

Túlzó állítás lenne, hogy a kortárs francia író regényei rutinból, egy kaptafára készülnek, de tagadhatatlan, hogy a regény központi szereplője és elbeszélője Houellebecq-i alak. „A főhős az Houellebecq-hősök végtelen szövetéből van kiszabva, ahol csak a minta módosul, az anyag sosem.” – írja az idén megjelent regényről írt kritikájában Radnóti Sándor.¹ Ebben a kérdésben Vajda Mihály Houellebecq korábban megjelent műveit olvasva egy egészen bonmot-szerű megállapításig jut, miszerint „leszámítva a szexpartnereket, mindenki Michel Houellebecq. Talán még a szexpartner is.”² Tehát hősünk itt is középkorú, fehér és férfi. Szakmája okán látszólag prominens tagja a társadalomnak, amelyre rendszerint megvetéssel, kiábrándultsággal és közönnyel tekint. Valójában a belterjes szakmai körben elismert, de a tágabb nyilvánosság számára láthatatlan és így érdektelen alak áll előttünk.

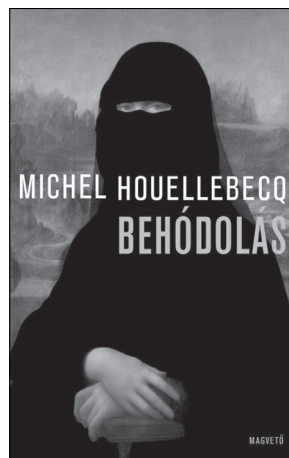
A *Behódolás* elbeszélő hőséneke újonsága az eddigi Houellebecq-hősökhöz képest, hogy nem pusztán szerzői alteregó, hanem a regényen belül, mintegy szakmai ártalomként, az általa kutatott személynek – a hazánkban kevésbé ismert XIX. század végi francia szerzőnek, Joris-Karl Huysmansnak – is kortárs, adaptált alteregójaként próbálja élni életét, még ha sikertelenül is. Így alakul ki egy láncolat a szerző, Michel Houellebecq, regényének főszereplője és a főszereplő által a tudományos kutatás tárgyára jellemző intimittással kezelt Joris-Karl Huysmans személye között: írótól az íróig.

A főszereplő, François, negyvenes éveie elején járó egyetemi oktató Párizsban. Egyedülálló és magányos. Általában hallgatóival lép rövid, menetrend szerint szűk egy évig tartó viszonyra. Egymástól és tőle egyaránt elhidegült szüleinek egyetlen gyermeke. Jellemző houellebecq-i motívumként a szülők halála és halálhírük hatása, pontosabban a gyász hiánya szintén megjelenik a műben. Szembeállítva a kutyájával magányosan élő és érdektelenség okán közparcellába temetett anyát és az

¹ Radnóti Sándor: Az író behódolása. *Revizor* (<http://www.revizoronline.com/hu/cikk/5614/michel-houellebecq-behodolas/>)

² Vajda Mihály: Mona Lisa burkában, avagy vajon a nő seggét nézem-e a villamoson. *Litera* (<http://www.litera.hu/hirek/-75428>)

Fordította Tótfalusi Ágnes
Magvető Kiadó
Budapest, 2015
320 oldal, 3490 Ft

egykor nagypolgári életet élő apát, aki élete alkonyán állatbőrös kárpitozású terepjáróval jár, rendszeresen vadászik és fegyvereket gyűjt, és ami a leghangsúlyosabb: fiatal, második feleségével végre boldogan él.

A *Behódolás* férfiregény. Nem pusztán a szerző és az elbeszélő főhős neme miatt, és nem is az imént említett sikeresnek nevezhető apai öregkor miatt. A regény túlnyomórészt férfiak dialógusaiból, illetve egy férfi szerző (Huysmans) életművének egy másik férfira (François) gyakorolt alapvető hatásából épül fel. Jellemző Houellebecq prózájára, hogy a női szereplők rendszerint a férfi főhős boldogságának lehetőségeként jelennek meg, majd az esetek többségében ezt megvonva tűnnek el a színről. Az adott regény legfontosabb ilyen alakja Myriam, aki François zsánerébe illően egyetemi hallgató, és főhősünk diákja. Őt is a boldogság potenciális forrásaként rajzolja meg a regény, olyan boldogságéként, mely erős testi vágygal és egyszersmind kipróbált és mondhatni garantált kielégüléssel jár együtt. Viszont a regény politikai háttércelekménye elvágja az együttlét lehetőségét, mivel a zsidó származású lány családja, már az ideológia átrendeződés előtt Izraelbe emigrál. Myriam alakján kívül a nők vagy valamely férfivel kapcsolatban – egy férfi által vagy kapcsolódási pontként asszisztálva egy férfikarakter megjelenéséhez –, vagy pusztán alkalmi jelleggel tűnnek fel a testi kielégülés után sóvárgó elbeszélő piaci alapú szexuális partnereiként. Egyetlen erős és önálló nőalakot említhetnénk, a narráció szintjén megjelenő, valós személy Marine Le Pen, a szélsőjobboldali Front National párt jelenlegi vezetőjét. Bár nem vethetjük el a gondolatot, hogy az ő szerepeltetése, pontosabban az ő nő mivolta a való élethez történő kapcsolódás kényszerűségéből is fakadhat. Mégiscsak valószínűtlen, hogy a bigottan antiszemita, és ezért politikailag vállalhatatlan édesapja, a már most 87 éves, pártalapító Jean-Marie Le Pen visszaszerezné a párton belüli hatalmat lányától.

A főhős mellett, akinek családnevére nem derül fény, három jelentős férfikarakter jelenik meg a regényben, továbbá említés szintjén a muszlim Franciaországot és a Mediterráneumra is kiterjedő, iszlám többségű Uniót megálmódó Mohammed Ben Abbes. A három jelentős férfialak gondolkodása és ideológiai megnyilvánulásai miatt végső soron kiegyensúlyozottan jelennek meg az egymással felelő vélemények, mivel a fiatal oktató, Godefroy Lempereur alakja a jobboldali, iszlámellenes, militáns tendenciák szócsöveként funkcionál, míg az egyetemi rektor, Robert Rediger a békés, iszlám térhódítás legitimálójaként és ideológiai élharcosaként jelenik meg. Különösen érdekes, hogy mint megtudjuk Rediger maga is a „jobboldalról” indult, és szembesülve Európa „önfelszámoló” magatartásával áttért az iszlámra. Szimbolikus és jelentőségteljes momentuma volt számára kedvenc brüsszeli kávéháznak bezárása, ami így megtérésének közvetlen időbeli előzménye lett.

Az objektivitást sugalló, középnek nevezhető helyen áll Alain Tanneur, aki François egyik kolleganőjének férje és belügyminisztériumi alkalmazott, aki aztán az államigazgatási átalakulások miatt elveszíti az állását. (Az említett kolleganőnek, Marie-Françoise-nak és megközelítőleg annyi szerep jut, hogy férjét, illetve a regény utolsó fejezetében nagy hangsúlyt kapó Rediger-t bevezesse a történetbe.) Ő gyermeki lelkesedéssel, de éles racionalizmussal veszi számba a választás esélyeit, és elemzi később a Muszlim Testvériség által vezetett koalíciós kormány hatalomra jutását.

A regény cselekménye a közeljövőbe, egész pontosan 2022-be van helyezve, amikor a jelenleg is több országban létező szervezet, az úgynevezett Muszlim Testvériség, Franciaországban immáron párttá alakult, és megnyerve az elnökválasztást kormányt alakít, aminek hatására jelentős változások következnek be François szűkebb és tágabb hazájában, az egyetemi-akadémiai életben és Franciaországban. Bár a regény aktuálpolitikainak nevezhető kérdésfeltevésekkel dolgozik, mégsem állítható, hogy François vagy a körülötte gyorsan váltakozó mellékalakok közül bárki azonosíthatóan a szerző szócsöve lenne. Nem mondható ez el a könyv utolsó fejezetére feltűnő karizmatikus, új rektor és az új rendszerben kvázi hittérítőként és ideológiai zászlóvivőként tevékenykedő Rediger ka-

rakteréről sem. Inkább tézisek polifón kavalkádját olvashatjuk, melyek csak egymás mellé vannak helyezve, nem kerülnek valamilyen drámainak nevezhető cselekmény útján ütközésbe egymással.

Pontosabban François elbeszélése az, amely nem interpretálja drámaian még a politikai szélsőségek választás körüli aktivitása miatt a polgárháború veszélyével fenyegető helyzetet sem. A főhős nem konfrontálódik, mindössze távoli puskaropogást hall, kiégett autót lát, televíziós közvetítésen át szemlél tüntetéseket, de ő maga nem masírozik, nem skandál, nem ragad fegyvert. Távolságtartóan igyekszik megérteni és átvészelni a küszöbön álló társadalmi átalakulást. Vállalja a menekülő patkány szerepét, miközben az értelmiségi pozíció elefántcsonttornyából igyekszik felfejteni jelenének történéseit. Legközelebb akkor kerül a rögválósághoz, amikor rezignáltan átlép egy autópálya melletti, kifosztott benzinkútnál heverő holttesten, és engedve a civilizációs állapot pillanatnyi felfüggesztettségének – mintegy megadva magát ennek a maga módján posztapokaliptikusnak ható kisreál díszletnek –, még apró bolti lopásra is ragadtatja magát.

A fent említett kitérő cselekményvezetés miatt nem beszélhetünk politikai krimiről. Nincsen nyomozás, nincsenek nagy fel- vagy beismerések. Amikor elkövetnek valamilyen bűncselekményt – például a szavazóurnák szervezett, fegyveres elrablását –, akkor is mindennek a politikai kauzalitásával foglalkozó találgatásokat, fejtegetéseket olvashatunk egy értelmiségi karakter szélsőségen eltartott és struktúrát kereső nézőpontjából.

A politikailag passzív főhős ellenére a politikai jelzöt nem lehet elvitatni a *Behódolástól*. A jellemző Houellebecq-i problematikán, vagyis a nyugati társadalom és az emberi test hanyatlásán túl a politikai-társadalmi kérdések uralják a regény mindössze narráció szintjén eseménydús cselekményét. A tág értelemben politikai – sőt aktuálpolitikainak is nevezhető – problémák tárgyalásának érdekessége, hogy a regény eltolja ezeket a kérdéseket a közeljövőbe, ugyanakkor a François által kutatott Huysmanson keresztül hasonló kérdéseket mutat fel az egyén szintjén egy évszázaddal korábbi. Ezek az egyén megtérése és a társadalom visszatérése az önkorlátozás és ezzel összefüggésben a transzcendenciára irányuló élet útjára. Kettős behódolás, alávetés Istennek és a társadalomnak.

A politikai eszmefuttatás kiindulópontja a nyugat-európai társadalmak demográfiai és értékviszlása, ami a humanizmus és a liberalizmus térnyerése, illetve összességében a vallásról történő lemondásra vezethető vissza a regényben hangot adó politikai ideológiák szerint. Fontos, hogy ez közös alaptézise mind a jobboldali radikális mozgalmak szócsöveinek, mind pedig a később hatalomra jutó és a politikai kampány során mérsékelt álláspontot képviselő Muszlim Testvériség ideológusaként működő sorbonne-i rektornak, aki nem melleleg maga is a szélsőjobboldali identitárius mozgalom soraiból kilépve érkezett meg az iszlámhoz.

A regény befejezése végső soron az egyén és a társadalom szintjén egyaránt utópikus jövőt vázol fel, szemben Houellebecq egyik korábbi regényével, az *Egy sziget lehetőségével*, ahol a távoli jövőben az emberiség kiábrándulva önmagából és lemondva a civilizációról már csak klónok gyártása által tartja fenn önmagát. A *Behódolás* végén felsejlik egy új élet lehetősége az iszlám hitre megtérő és így a poligámia kényelmének magát megadni vágyó François számára, melyet párhuzamba állít a halott apa életének utolsó, boldog szakaszával. Ezzel egyidejűleg a tágabb társadalmi szinten felsejlik egy hegemon helyzetben lévő Európa lehetősége, amely a kereszténységet meghaladva, az iszlám segítségével térne vissza a patriarchátushoz, és – a regény provokatív tézise alapján – így biztosítaná a kontinens helyét a világpolitikában. (Rediger egy taglalt cikke egyfajta szükségszerű iszlám világforradalmat vizionál.) Természetesen a *Behódolás* disztópiaként is értelmezhető, amennyiben az Európában esetleg megvalósuló iszlamizációt összekapcsoljuk ezzel a fosztóképzővel.

Valójában a regény rámutat a demokratikus berendezkedés, vagyis az általános választójog által gyakorolt népképviselés és az asszimilációs törekvések sikertelenségének

együttállásából következő társadalmi átalakulások lehetőségére. Az asszimiláció sikertelenségén a regény alaptézise a felvilágosodás kulcsfogalmainak át nem öröklődését, örökítését érti, tehát a humanizmust, a jogegyenlőséget és a vallástól elkülönülő, racionális gondolkodási struktúrákat. A főhős és egy jobboldali ideológus, a már említett Lempereur párbeszédéből felszökken egy felvázolt jövő, amiben szükségszerűen kialakul Európában a muszlim többség, mivel a lakosság ateista, vagy legalábbis materialista és individualista része szükségszerűen legfeljebb számszerűleg termeli újra magát, ezzel szemben a hívő népesség – követve a vallási tanításokat – nagyobb családot vállal, így idővel átbillen a népesség és így a szavazatok aránya is. Egy ilyen változásnak pedig az iszlám lenne a nyertese, mivel Európa, ha névlegesen ki is tartott a Könyv egyik vallása, a kereszténység mellett, de valójában a felvilágosodástól kezdve eltávolodott a transzcendencia igényétől, és az emberré lett Isten képét is csupán a humanizmus különböző formáiban őrizte meg.

A regény téziseinek konklúziója mindemellett mintha számolna valamiféle dialektikus mozgással, vagyis mintha nem pusztán az iszlám állampolgárok számának szigorú, monoton növekedése lenne a változás magyarázata, hanem egy egyszerre nosztalgikus és továbblépni vágyó tendencia játszik közre a társadalmi, politikai és végső soron vallási fordulatban: előremutató konzervativizmus vesz erőt a regény Franciaországán.

A regény magvát adó politikai eszmefuttatás mégis nagyon leegyszerűsített, és az ott kifejtett politikai történések láncolata is meglehetősen életszerűtlen. Ennek két kulcsfontosságú példája adódik a regényben. Az egyik a választások lezajlásának elvágólagos jellege, a másik a főhős számára is sorsdöntő koalíciós megállapodás a szocialisták és a muszlim párt között. Az első azt sugallja, hogy egy kvázi polgárháborús helyzet, amely a szavazatok közel ötven-ötven százalékos eloszlásával lezajló választás után áll be, egyszer csak tökéletesen elcsitul, amikor megalakul az új kormány. Míg a regényben olvasható koalíciós megállapodás tartalmazza azt, hogy az oktatást lényegében az iszlámnak megfelelően alakítják át, mi több a felsőoktatás – és úgy általában különböző muszlim vonatkozású intézmények – fenntartásában komoly részt engednek át különböző Perzsaöböl menti olajmonarchiáknak. Emiatt tömeges elbocsátások következnek be. Evidens módon a női oktatókat, továbbá minden nem muszlim vallású tanárt lapátra tesznek. Ez a jelenből nézve elképzelhetetlen.

Ahogy a regény megjelenése óta eltelt pár hónap alapján már bárminemű békés átmenet is csak a képzelet derengése lehet csupán. Gondoljunk elsősorban a *Charlie Hebdo* szerkesztősege ellen elkövetett merényletre, melynek okán a *Behódolás* híres, hírhedt regénnyé vált – tudniillik a merénylet napja egybeesett a regény franciaországi bemutatójával –, illetve ezzel összefüggésben a terrorizmussal és az Iszlám Állammal azonosított iszlámra, valamint az abból táplálkozó, új erőre kapott jobboldali mozgalmakra a Betyárseregőtől egészen a németországi PEGIDA-ig, amelyek közül az utóbbi nevében is Európa iszlamizációja ellen lép fel. (Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes). A regény megjelenése óta eszkalálódó menekültkrízist semmilyen formában nem vetíti előre a provokatív vátesz, márpedig ez nagyban átírja Európának az iszlámról, a multikulturalizmusról és az integrációról szóló eddigi feltevéseit és tételmondait. Már most pellengérré van állítva mind a humanizmus mind a kereszténység értékrendszere, pontosabban az azt hirdető és valló Unió, ahol az egymásra mutogatás és a tanácsstalan állintézkedések bevezetése a legjellemzőbb eljárás. A Houellebecq által provokatívan felvázolt jövőkép, ha a regény megjelenése előtt talán minimálisan is, de elképzelhetőnek tűnt, mostanra már lehetetlennek látszik.

Michel Houellebecq célja a provokáció. Pár évvel ezelőtt, a Könyvfesztivál vendégeként, egy pódiumbeszélgetésen, amelyet Forgách Andrással folytatott, olyasmit vágott a hallgatóságához, hogy Sztálinban becsülendő, hogy sok anarchistaival végzett; és hasonló fogás volt a részéről a sokat idézett – és őt egészen a bíróságig repítő – kijelentése, misze-

rint az iszlám a leghülyébb vallás. A már említett valós esemény és a közeljövőben minden valószínűség szerint tovább fokozódó menekültválság azonban elveszi a provokáció élet, valamint kihúzza a talajt a regény cselekményének bármilyen szintű bekövetkezése alól. A regény világa, vagyis az ott ábrázolt „rendszerváltás” valójában békés és nyugodt lenne szemben a humanitárius katasztrófákkal és háborúval fenyegető jelenünk valóságával. Végző soron a szerzőtől szokatlan módon utópiaként interpretálható művet olvashatunk, de ez az egyértelmű besorolás inkább a regény kiadása után bekövetkezett és jelenleg aktuális, valós események következménye, mint Michel Houellebecq provokatív alapállású, szerzői intenciójéé.

FÉLTVE ŐRZÖTT ÉRTÉKEINK

Sz. Koncz István beszélgetése

Biztos ismerik azt a régi viccet, amikor az amerikás magyar hazautazik, leszáll a ferihegyi repülőtéren, odamegy egy kávéautomatához, és bedob kétszáz forintot. Gombnyomás, semmi. Darab ideig vár, semmi. Bedob még egy kétszázast, semmi. Ráüt a gépre, semmi. Belerüg, semmi.

– Ügyes – mondja végül –, egészen ügyes!

A pécsi, Dohány utcai parkolóórák egyike, úgy látszik, ugyanattól a műszerésztől van. Nyeli az érmeket, jegyet nem ad. Lóhalálában elrohanok hát egy másikhoz, az végre működik, szaladok vissza – nem érdemes hosszan dohognom, csak a bosszantó végeredmény miatt mesélem az egészet: szokásommal ellentétben pár perc késéssel érkezem Ádám Antalhoz. A professzor kinn áll a folyosón, vár, talán sejti, hogy újabb perceket veszítenénk, ha még az ajtószámok között is el kellene igazodnom. Amint meglátom, aggódok, hogy mi lesz az első szava, nem haragszik-e máris. De nem. Arcán ott bujkál a rá olyannyira jellemző hamiskás mosoly, láthatóan örül nekem, és szívesen invitál be egy, az övénél kicsit nagyobb szobába. Az említett mosoly a professzor védjegye lehetne. Talán épp emiatt annyira figyelemfelkeltő, amikor beszéd közben valami miatt elkomolyodik. Ilyenkor a tekintete is szigorúra vált, testbeszéde feltűnően zárt lesz, és a szeméből kiolvasható, hogy az adott ügyben, kérdésben nincs pardon.

Ádám Antal 1930. február 14-én született Jánoshalmán földműves családban. Középsiskolai tanulmányait szülőfalujában kezdte, majd a nyíregyházi Királyi Katolikus Gimnáziumban folytatta, 1945 szeptemberétől pedig a Ciszterci Rend bajai III. Béla Gimnáziumának tanulója lett. Az egyházi iskolák 1948 júniusában bekövetkezett államosítása után, 1949-ben már a jogutód, állami gimnáziumban érettségizett.

1949 őszén felvételt nyert a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karára. Tanulmányainak kitüntetéssel zárult befejezése után, 1953 júliusában az Alkotmányjogi Tanszékre nevezték ki tanársegédnek. Az államfői funkcióról írt kandidátusi értekezését 1958 júniusában védte meg. 1960-tól egyetemi docens, 1967-től egyetemi tanár. 1974-től 1975-ig dékánhelyettesi, 1975-től 1978-ig pedig dékáni tisztséget töltött be. 1974-től 1990-ig szerkesztette a Kar magyar és idegennyelvű kiadványait. 1990-től 1998-ig alkotmánybíróként tevékenykedett. Az *Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás* című akadémiai doktori értekezését 1999 áprilisában védte meg. 2000. március 1-jétől professor emeritus.

Fölsorolni is lehetetlen, hányféle testület, tudományos bizottság számított, számít munkájára. Találomra néhány: 2000-től 2006-ig az ELTE Habilitációs Bizottságának, 1993-tól 2002-ig a Nemzetközi Alkotmányjogi Társaság Választmányának, 2001–2008-ig az MTA Regionális Kutatások Központja Tudományos Tanácsának volt tagja. 1998–2006-ig elnöke volt a PTE Állam- és Jogtudományi Kara Tudományos Bizottságának. Tagja az MTA Közjogtudományi Bizottságának, a Pécsi Tudományegyetem Doktori Bizottságának, az Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolája Tanácsának, a Magyar Politikatudományi Társaságnak, a Magyar Alkotmányjogászok Egyesületének etcetera, etcetera.

A joghallgatók több tanévben is a Kar legnépszerűbb oktatójává választották. Beszél németül és franciául, olvas angolul és oroszul. Több mint száz alkalommal tartott külföl-

dön szakmai előadást. Tudományos kutatómunkájának eredményeként közel hatszáz szakmai publikációja jelent meg. A harmónia iránti vonzalmával magyarázható, hogy számos tanulmányban vizsgálta a közhatalmi koordináció eszközeit és módzatait. Alig jelölhető meg a magyar alkotmányjogi intézményeknek olyan csoportja, amelyet a kapcsolódó szabályozás továbbfejlesztésének lehetőségei és indokoltsága szempontjából ne vizsgált volna.

Több korábbi elismerése után tudományos munkásságáért és alkotmánybírói tevékenységéért megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét a csillaggal – talán ez a legismertebb kitüntetése. 2000-ben elnyerte a Magyar Felsőoktatásért miniszteri kitüntetést. Ugyanebben az esztendőben Jánoshalma, három évvel később pedig Pécs emelte díszpolgárrá. 2004 óta Grastyán-, 2009 óta Szent-Györgyi Albert-díjas.

Felesége, dr. Babics Anna az Egyetemi Könyvtár osztályvezetője volt. Péter fiúk ötvennégy éves, a két lányunoka közül az idősebb tizenhét, a kisebbik tizenkét éves.

Ádám professzorról a hallgatók, kollégák sokféleképpen nyilatkoznak, de szeretetlenül senki sem szól róla. Akad, aki hatszáz publikációját említi, kiemelve, hogy micsoda magas szám ez. Mások időről időre, búvópatakként fölbukkanó nonkonformitását emlegetik. Megpróbálok nyomába eredni annak a pletykának, hogy akadt miniszterelnök, aki őt szeretné volna látni az igazságügy bársonyszékében, de ez a városi legenda, úgy tetszik, legenda marad. A professzor állítja, hogy nem hallott róla, a hajdani kormányfőt nem tudom megkérdezni, egykori famulusai pedig sem megerősíteni, sem cáfolni nem kívánják a közel két évtizedes hírt.

Ádám Antal körül mindig akad valami kis titokzatosság. Talán az említett, föltűnő somolygás miatt a legtöbb embernek már az első találkozás során ez a benyomása. Magánélete csöndes, bostrányoktól mentes, pályája egyenes, jelleme szilárd. Amióta csak a nevét ismerem, professzorként dolgozott. Megengedem: az utóbbi években emeritus professzorként. De mi volt annak előtte? És még korábban? Legelőbb is ezt szeretném megtudni tőle.

Ádám Antal: – Édesanyám a Faddi családból származott. Olyan család volt ez, amelyből a huszadik század elején négy szerzetes tanárnő került ki. Nagyapám egyik fia páter Faddi Othmár volt, ferences szerzetes, országosan ismert hitszónok, akit 1954-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Az Ádámok is hosszú múltra tekintenek vissza Jánoshalmán. Apai nagymamám ágán élt felmenőink, a Horváth familia néhai tagjai szintén jelentős szerepet tölthettek be a község életében. Családunk kriptája az 1835-ben épült temetőkápolna mellett, a második sorban foglal helyet. Eredetileg Horváth-kripta volt. Horváth János dédnagyapám által állított vallási emlékmű most is látható a templom közelében.

Kiegyensúlyozott körülmények között éltünk, apám középgazdának számított. Korszerű, igényes gazdálkodást folytatott. Két testvérem közül az 1920-ban született bátyám nyolcvannyal éves korában halt meg, 1927-ben született nővérem pedig ma is él, hála Istennek.

Sz. Koncz István: – Hogy alakultak a tanulmányjai?

– A tanulás nem jelentett különösebb nehézséget sem az elemi, sem a középiskolában. De fel se merült bennem, hogy jogász legyek. Sokkal inkább növény-nemesítőnek készültem, már csak amiatt is, mert a szüleim munkájában magam is közreműködtem. Merem állítani, hogy ezen a területen elég kiterjedt ismeretekkel rendelkezem. Nagyon kedvelem a természetet. Hosszan tudom csodálni a virágzó gyümölcsfát, a növények kusza összevisszaságát, a zöldellő csemeteket. Szóval, a budapesti Kertészeti Egyetemre jelentkeztem, de nem nyertem felvételt. A Pécsi Orvostudományi Egyetemre is felvételiztem. Ennek alapján 1949-ben felvettek a Pécsi Tanárképző Főiskola orosz szakára. Pár hétig odajártam.

Addigra értesültem, hogy Pécssett jogi kar is működik. Átjelentkeztem ide, és átvettek.

– *Miért került sor erre a lépésre?*

– Mert így egyetemi hallgató lehettem, s nem főiskolai. Viszont nem kaptam kollégiumi ellátást és menzát sem.

– *Édesapja kuláknak minősült?*

– Negyedévente kellett igazolást kérni a Kar számára. Amikor a földterület nagysága szerint bírálták el apám helyzetét, kuláknak titulálták, amikor aranykorona-érték szerint döntöttek, középgazdának minősült. A szempontok szinte követhetetlenül változtak.

– *Olvastam egyik életrajzában, hogy másodéven demonstrátor lett, ami viszonylag magas ösztöndíjjal járt.*

– Megkedveltem a jogi tanulmányokat, és ha ez nem hangzik szerénytelenül, akkor elmondhatom, hogy eredményeim jól alakultak. Demonstrátorként az Alkotmányjogi Tanszéken először Csekey István, majd Szamel Lajos professzor mellett dolgoztam. Minthogy a Kis Flórián utcai albérletemben nem volt fűtés, többnyire a tanszéken maradtam legalább este tíz-tizenegy óráig. Mindent elolvashattam, amihez kedvem volt. Mint demonstrátor harmadéves koromtól rendszeresen vezettem szemináriumot alkotmányjogból, közigazgatási jogból és polgári jogból.

– *Mi fogta meg a jogban?*

– A folytonos változás, amelynek keretében az emberiség különböző csoportjai számára újabb és újabb előnyös megoldások születtek. Igaz, a jogot az elavult rendszerek, a hatalommal visszaélők is eszközként használták.

– *A növénynemesítéstől azért elég távol eső terület ez!*

– Annyiban nem, hogy abban a munkában is főleg kutatni szerettem volna.

– *Nem mászatom meg Önrel újra a ranglétra valamennyi fokát, hanem egészen 1967-ig szaladok előre az időben, és rögzíttem a tény: attól fogva negyvenhárom éven át professzorként dolgozott. Ez a negyvenhárom év a hazai oktatástörténetben sem gyakori. Hogyan volt ez lehetséges?*

– Az államfői funkcióról írt kandidátusi értekezésemet viszonylag fiatalon, huszonnyolc éves koromban védtem meg. Azt hiszem, ez is hozzájárult ahhoz, hogy harminchét évesen társprofesszor lehettem Bihari Ottó akadémikus mellett az Alkotmányjogi Tanszéken. Szerencsém volt már első kutatási témámmal is. Táncsics Mihály életét, korát és tevékenységét igyekeztem feltárni. Táncsicsról tudni kell, hogy egészen mélyről indult, és jelentős szerepet töltött be az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc előkészítésében. Bár alakja főleg amiatt ismert, hogy március 15-e első eseményeinek egyikeként kiszabadították a börtönből, ám a forradalom leverése után ismét bujdosásra kényszerült. Később más jogi témákat vizsgáltam pályamunkáimban, publikációimban.

– *Táncsicsról szölv kérde: igaz-e a történelmi pletyka, hogy azon a bizonyos március 15-én azért nem jelent meg a tiszteletére is rendezett színelőadáson, mert bepityizált?*

– Így történt, igen. Nagyon örült a szabadságának, és szerette a bort. E két tényező összehatása okozta, hogy gyengélkedésre hivatkozva ki kellett mentenie magát az estéről. Egyébként fantasztikus ember volt. Nagyon progresszív nézeteket vallott, határozottan fogalmazott. Bátor kiállása máig példaértékű lehet számunkra.

– *Professzor úr! Miután Önt kinevezték professzorrá, hogyan tudott beilleszkedni abba a rendbe, ami az ilyen pozíciónál elvárás lehetett?*

– Nem tagadom, a korszak követelményeire idomulni kellett. Aki demonstrátor volt és arra törekedett, hogy oktatóként az egyetemen maradjon, nem járhatott látványosan templomba. A családom vallásos beállítottságú volt. Ésszerűen vallották hitüket és gyakorolták vallásukat. A hitemet én is megtartottam, de azokban az években nem jártam templomba. Hozzáteszem: most sem járok. Jóllehet, hangsúlyozom, hívőnek tekintem magam. Többek között a vallásokkal is foglalkozom, és tudom, hogy mintegy ötezer vallás létezik jelenleg a világban. Közülük mintegy háromezer primitív jellegűnek minősül, tehát köve-

tői még hisznek a varázslásban, bizonyos tárgyak – például hegyek, folyók – szellemeiben stb. A kereszténységnek legalább kétszáz változata létezik. A vallások jelentős szerepet tölthettek be a történelmi haladásban, de törekvéseik súlyos visszaélésekkel is terhesek.

– *Ez tartja távol a templomtól?*

– Az a beállítottságom, hogy ha nem jártam akkor, amikor ez hátránnyal járhatott, akkor most sem megyek. Másrészt a ceremóniák kevésbé érdekelnek. A katolicizmus szertartásainak többsége elavultnak tekinthető. Amikor elolvastam Hans Küng neves svájci teológusnak a katolikus egyház történetéről írt, 2005-ben magyarul is megjelent könyvét, önkéntelenül is azt mondtam, ez rémtörténet. Mivel tanulmányaim alapján ismerem a vallások sokféleségét, bizonyos előnyös vonásait, történelmileg elavult eljárásait, ez főleg liberális viszonyulásra készítet.

– *Mindezek fényében mi a véleménye például az Iszlám Államról?*

– Az iszlámnak a két fő irányzata mellett számos ágazata van. Követőinek száma mintegy másfél milliárd. Ezt az óriási, odaadón viselkedő, hívő tömeget respektálni kell. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy az iszlám szélsőséges irányzatai más vallásokra, más nemzetekre, sőt, nem túlzás azt állítani, az emberiségre veszélyesek. Ezeket súlyuk, szerepük szerint kell megítélni és kezelni.

– *Életpályájához visszatérve: 1975-ben kinevezték dékánnak. Tudósember miért vállal ilyen hivatalnoki feladatkört?*

– Az egyetemi hagyományokra tekintettel az a véleményem, hogy minden professzornak legalább egyszer el kell látnia ezt a tisztséget, mert ez nem hatalmat, hanem szolgálókat, kötelességet jelent. Sokkal több feladatot, odaadást, gondosságot vár el ez a funkció, mint azt a kívülállók hinnék. A dékáni tisztségre minden professzor jogosult és hivatott. Aki mégis kivétel volt, az vagy nem minősült alkalmasnak, vagy közösségi elkötelezettség nélkül végezte feladatait, és nem vállalta a többletmunka terhét. Rám akkor került sor, amikor a Pécsi Tudományegyetem egykarúsága megszűnt, és kezdett kialakulni a többkarúság. Az új alakzat első rektora Földvári József lett. Dékánkorában helyettesként dolgoztam mellette, így logikusnak tűnt, ha ő feljebb lép, én kerüljek helyébe. De a hároméves ciklus leteltével, igazodva a tradícióhoz, továbbadtam a pozíciót.

– *Életpályájának másik fontos állomása ugyancsak kihagyhatatlan: 1990-től 1998-ig volt alkotmánybíró. Hogyan telt ez a kilenc esztendő?*

– Az első időszak abban az örömben telt, hogy az emberiség protagonistái által kimunkált jogi alapértékek, ezek között az alkotmányi értékek hazai védelmezői lehettünk. Az alkotmányossági problémák elbírálásához a többnyire rövid nemzetközi és EU-jogi rendelkezések, illetve alkotmányjogi előírások tartalmát és követelményeit ugyanis először ki kell bontani. A tömör, lényegre törő megfogalmazások hiteles és általánosan kötelező magyarázatra szorulnak.

– *Ezek a kérdések korábban is izgatták?*

– 1969 augusztusában publikáltam az első tanulmányomat az alkotmányvédelemről. Természetesen az akkori viszonyokból kiindulva. Indokoltnak tartottam, hogy az államberendezkedés alaptörvényét a kormányzat tartsa tisztelőben. Szükségesnek tartottam a folytonos alkotmánybírói kontroll gyakorlását. Talán ezért is jutottam a döntéshozók eszébe akkor, amikor a testület felállítására sor kerülhetett.

Ami a működést illeti, arról a kilenc évről tudok szólni, amikor tagja lehettem ennek az intézménynek. A megszállottak csodálatos társasága volt. Világnézeti szempontból különböző beállítottságú személyek olyan csoportja, amelyben mindenki elkötelezettje volt az alkotmányos értékeknek. Ha szombaton vagy vasárnap kellett ülésezni, eszünkbe sem jutott, hogy ezek nem munkanapok. Éreztük, hogy történelmi küldetésünk van, ha nem túlzás ilyen nagy szavakat használnom. Rögtön megjegyzem: az akkori magyar alkotmány sem adott választ minden fölmerülő kérdésre. De a testület különös alkotóerővel

megállapított két olyan tételt, amelyet alkalmazni lehetett akkor, ha az Alkotmányban nem találtunk rendelkezést a probléma megoldására. Az egyik a jogállam fogalma volt, amelynek hat követelményét rögzítettük. A másik általános alkotmányi értéknek az emberi méltóság alapját minősítettük. Ennek előbb négy, majd nyolc követelményét fogalmaztuk meg.

– *A halálbüntetés eltörléséről szóló alkotmánybíróági döntésnek ön volt az előadója. A téma újra és újra előkerül, manapság megint aktuális.*

– Akkor is született három párhuzamos vélemény, kettő szerzőjére emlékszem is: Sólyom László és Lábady Tamás közöltek további gondolatokat a közösen megalkotott indokolás mellett. Több szakértőt megkérdeztünk e témakörben, például a már említett Földvári József büntetőjogász professzort, Solt Pált, a Legfelsőbb Bíróság elnökét, Györgyi Kálmán legfőbb ügyészt. Magyarországon talán újszerűnek számított a döntés, de európai szinten nem volt benne novum. Kontinensünk egyik jelentős értékfelfogásához és gyakorlatához igazodtunk.

– *Karinthy mondja, hogy az emberért minden áldozatot meg kell hozni, csak az emberáldozatot nem.*

– Csodálatos megállapítás, zseniálisnak tartom. Az Európai Unió tagállamai közül egyik ország sem léphet fel a halálbüntetés visszaállítása mellett.

– *Mi lehet mégis a hisztéria, ami e kérdés körül napjainkra kialakult? Hogyan látja ezt a jogtudós?*

– Tudományos szempontból nem tudom értékelni. Az emberiség egyik legnagyobb vívmányának tekintem, hogy az Európai Unió tagországaiban a halálbüntetés alkalmazása lehetetlen. Az úgy politikai háttere nyilvánvaló.

– *Ha már óhatatlanul is a politika ingoványos területére keveredtünk, hadd kérdezzek még egy idevágót! Az egykori alkotmánybíró hogy ítéli meg: van-e értelme annak, hogy alkotmányunk nincs többé?*

– Az új elnevezésnek, hogy tudniillik már évek óta alaptörvényről beszélünk, szerintem nincs jelentősége. Feleslegesnek tartom ugyan a változtatást, de az új nomenklatúra is kifejezi, hogy a törvények között ennek különleges a státusa. Az Alkotmánybíróáságnak az elmúlt években is született több, korszerű döntése. Példaként említhetem a vallásszabadságra és az egyházakra vonatkozó 2011. évi C. törvényt, amelyet megsemmisített a testület. És ez csak egy példa. Ugyanakkor néhány alkotmánybíró beállítottsága nem mindenben felel meg a nemzetközi egyezményekben és az EU alapokmányaiban foglalt jogi alapértékeknek. Egyes bírák igyekeznek állásfoglalásaikban a kormányzat változékony politikai törekvéseit respektálni.

– *Az Önök idejében nem fordult elő ilyesmi?*

– Néhány alkotmányos jelentőségű kormányzati döntés előtt Antall József kikérte az Alkotmánybíróóság véleményét. Például abban, hogy privatizáció vagy reprivatizáció legyen-e az országban. Az Alkotmánybíróóság azt válaszolta, hogy ebben a tárgykörben nincs az Alkotmányban rögzített követelmény. Tehát a Kormány belátása szerint dönthet, azt azonban nem teheti, hogy a volt a tulajdonosok közül némelyeknek – például a volt földtulajdonosoknak – visszaadja a vagyonát, másoknak nem. Így született meg a közhatalmi döntés a kárpótlási jegyek alkalmazásáról.

– *Beszélgetésünk korábbi szakaszában említette Professzor úr, hogy nagyon is érezték történelmi felelősségüket.*

– Éreztük, de hozzáteszem, jelenleg is előkerülhetnek hasonló súlyú kérdések. Ám, minthogy a társadalmi-politikai átalakulás első periódusában működöttünk, szükségképpen jelentős arányban merültek fel alapvető kérdések. Ezekre igyekeztünk választ találni. Nem tartottuk azonban feladatunknak, hogy a Kormány javaslattevő, sugalmazó szervévé váljunk. Néhány alkotmányosan meghatározott kivételtől eltekintve a megátadott

jogszabályok alkotmányosságáról határoztunk. Alkotmánybírói hivatásom gyakorlása mellett, illetve azzal összefüggésben nem tudtam megállni, hogy a felmerülő kérdéseket ne vizsgáljam tovább, és ne fogalmazzak meg elvi, elméleti következtetéseket. Az *Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás* című monográfiámban összegeztem az ez idő tájt született tanulmányaimat, és ez lett akadémiai doktori értekezésem témája is. Akkori publikációim többnyire kapcsolódtak a testület által tárgyalt problémákhoz. Az alkotmánybíráskodás az alapjogokon kívül alkotmányi alapelvek alapján is döntésekre kényszerül. Ilyen alapelv a hatalommegosztás és az államhatalmi ágak elválasztásának elve. A két princípium egymással összefügg, de nem azonos. Az előbbi ugyanis tágabb fogalom, mert a központi és a helyi hatalom elválasztását és érvényesülését is magában foglalja. Nagyon lényeges emellett, hogy vannak bizonyos alkotmányi tilalmak is, amelyeket tiszteletben kell tartani.

– *Például?*

– Mondjuk a halálbüntetés tilalma. Majdnem minden büntetőjogi tényállás tilomsértés szankcionálását jelenti. Alkotmányi érték a felelősség is. Vizsgálható, hogy az alapjogok, alapelvek és tilalmak megsértése milyen következményekkel jár. Büntetőjogi, polgári jogi következményekkel jár-e, vagy szabálysértéssel, esetleg politikaival. Lehet a szankció szabadságvesztés, pénzbüntetés, felmentés vagy egyszerű figyelmeztetés, szemrehányás is. Bizonyos alkotmányossági vitákról mindenkire kötelező jelleggel azonban csak az Alkotmánybíróság dönthet.

Szellemi fejlődésünk eljutott ahhoz a felfogáshoz, hogy ami az egyén és a kisebb-nagyobb közösségek számára előnyös, azt értéknek minősítjük. Az értékeknek felsorolhatatlanul sokféle csoportja van. A főbb csoportok azonban megjelölhetők. Ezek közé tartozik a világbéke oltalma, fenntartása, amelyre minden felelős politikusnak, az egyházaknak, a társadalmi alakzatoknak és a civil szervezeteknek is törekednie kell. Hangsúlyozom a fenntartható fejlődést is, amelynek szolgálata, elősegítése ugyancsak általános kötelesség. Kiemelem a politikai és gazdasági rendszerekben a kölcsönös egyensúlyozás lehetőségének biztosítását. Tudomásul kell vennünk, hogy minden fejlett társadalomban számos eltérő érdekcsoport létezik. Ezeknek az érdekcsoportoknak az érdekérvényesítéséhez, a megfelelő arányok biztosításához mellőzhetetlen az olyan mechanizmus megteremtése, amelyben a többféle törekvés egyidejűleg egyensúlyozhatja egymást. Ahol egyetlen politikai csoport élvezi a döntés pozícióját, ahol nem érvényesül a rendszeres egyensúlyozás, ott nem beszélhetünk korszerű demokráciáról.

– *Semmiképpen sem akarom provokálni, de ebből a szempontból mainapság nem állunk valami jól.*

– Ezzel a megállapítással egyetérték. Ám mi következik abból, ha az előző tételeket elfogadjuk? Ellensúlyozni kell azokat a túlzásokat, amelyek most előnyös pozícióba kerültek. Tehát nem szabad abba hagyni, nem szabad feladni a küzdelmet. Nem lehet eltekinteni az egyensúlyozás követelményének alkalmazásától. Még akkor sem, ha mindennek érvényesítése nehézségekbe ütközik.

– *Meglehet, álnaiv a kérdés, mégis visszakanyarodom korábbi témánkhöz: milyen szerepe lehet ebben a helyzetben az Alkotmánybíróságnak?*

– Kell, hogy legyen, és remélem lesz is szerepe a korszerű demokratikus folyamatok serkentésében. Sajnos az Alkotmánybíróság jelenlegi összetétele nem ad erre maradéktalan garanciát. Nagy felelősség hárul az alkotmánybírákra, és remélem, felismerik ennek jelentőségét.

– *Zárásul evezzünk csöndesebb vizekre. Hogyan telnek a napjai, professzor úr?*

– Ez az első kérdés, amire nehéz válaszolnom. Tavaly novemberben súlyos csapás ért. Meghalt a feleségem, akivel ötvennégy évig nagyon jól éltem. Lehet, hogy túlzás, amit mondok, de én nála kiválóbb emberrel nem találkoztam. Tíz évvel volt fiatalabb nálam.

Bánatom elmondhatatlan. Oktató- és kutatómunkát jelenleg is végzek. Ennek keretében például heti két órában előadom az Állami egyházjog című választható tantárgyat. Rendszeresen publikálok. 2015 őszén Karunkon tartandó Magyar-Kínai Jogtudományi Konferencián angol nyelven előadást tartok a kereszténység, valamint a taoizmus és konfucianizmus hasonló és eltérő összetevőiről.

– Péter fiúk?

– Péter jól van, Budapesten fizikai kutatóintézetben dolgozik, és Pécsen a Természet-tudományi Karon oktat. Nemrégiben habilitált. Két leányunokám közül Lili alig múlt tizenhét éves, felsőfokú állami nyelvvizsgát és előrehozott érettségi vizsgát tett német nyelvből. Pedig a családban erre senki sem biztatta. Korához mértén megfelelően használja az angol nyelvet is. Adél ugyancsak szorgalmas, őt sem kell ösztönözni arra, hogy kiváló tanulmányi eredményeket érjen el. Matematikai és táncversenyeken sikeresen szerepelt. Számomra ők kiemelkedő értékek.